

Hoofstuk 3: Die Anglo-Boereoorlog

3.1 *Deneys sluit by die Pretoriakommando aan*

Vir die bietjie meer as 'n maand wat Deneys aan die Staatsgimnasium in Pretoria deurgebring het, was daar maar min sprake van leer en die naderende oorlog het dan ook veroorsaak dat die deure van die skool op 3 Oktober 1899, agt dae voor die uitbreek van die oorlog, tydelik gesluit is.¹ Die sluiting van die skool het plaasgevind as gevolg van druk van bekommerde ouers, asook op versoek van sommige leerlinge wat onder andere gemeld het dat hulle wou huistoe gaan sodat “zij zich kunnen uitrusten ten strijde”.² Alhoewel dit nêrens gemeld word nie, is dit heel moontlik dat Deneys een van die leerlinge was wat versoek het dat die skool moes sluit. Die kombinasie van sy vurige en rustelose geaardheid en die naderende oorlog sou dit vir hom haas onmoontlik gemaak het om enigsins aandag aan sy studies te gee en aangesien hy in elk geval van die skool af weggeglip het om hom by meer “belangrike” sake te bepaal, klink dit na die tipe ding wat hy sou gedoen het.

Die moontlikheid van oorlog het groot opgewondenheid onder die leerlinge van die Staatsgimnasium veroorsaak.³ Izak Meyer, wat dieselfde tyd aan die Staatsgimnasium gestudeer het as Deneys, skryf dat hoe meer die oorlogswolke saamgepak het, hoe meer het hy geglo dat skoolgaan 'n blote vermorsing van tyd was. Hy kon nie op sy werk konsentreer nie en sy gedagtes het ver en wyd gedwaal. Die boek en die pen het alle betekenis verloor en hy kon net aan een ding dink: oorlog en 'n Mauser in sy hand. Hy skryf verder dat hy nie die enigste een was wat so gevoel het nie, sy skoolmaats het dieselfde opinie gehad. Hulle het ontwikkel in 'n nougeslote kliek wat landsake soos wafferse kenners bespreek en ontleed het. En toe dinge begin warm raak, het hulle van die skoolbanke af verdwyn en na die

¹ B. Theron, *Pretoria at War 1899-1900*, p. 69.

² Aangehaal deur *ibid.*, p. 71.

³ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 3-4.

Raadsaal gesluit om na regeringsleiers soos president Paul Kruger, Schalk Burger, kmdt.genl. Piet Joubert en andere te gaan luister.⁴ Hierdie gesprekke wat hulle gehoor het en die gevoelens wat dit in hulle los gemaak het, het hulle laat besluit dat hulle die geweer sou opneem en sou veg, ongeag of hulle toestemming daartoe kon kry of nie.⁵

Deneys het hierdie sentimente gedeel en het, volgens sy eie vertelling, ook van die skoolbanke af weggeglip om by die regeringskantore met sy vader oor die toestand van sake te gesels, of om na die amptenare te gaan luister wat oor die oorlog praat. As seun van die Staatsekretaris van die Zuid-Afrikaanse Republiek (ZAR) was hy waarskynlik in 'n beter posisie as sy klasmaats ten opsigte van die verkryging van inligting oor wat besig was om te gebeur tussen die ZAR en Brittanje. Daar kan maar net gespekuleer word dat hy sy vader gereeld gepols het oor die heersende omstandighede en dat hy waarskynlik ook as gevolg van sy vader groter toegang tot die amptenary gehad het.

Anders as Meyer, meld Deneys dat hy, as voorbereiding vir die naderende oorlog, gereeld gaan teiken skiet het.⁶ Wat die storie meer uniek maak is dat Deneys saam met dr. H. Reinink, hoof van die Staatsgimnasium en F.W. Wagner, hoof van die Staats Model School, teen middel September 1899 aansoek gedoen het dat 'n skietbaan in Sunnyside opgerig moes word. Behalwe vir oefensessies is daar weekliks skietkompetisies by die skietbaan gehou en Pretoria se veldkornet, Melt Marais, het 'n trofee geskenk aan enige deelnemer wat die eerste plek losgeskiet het by meer as drie geleenthede. Die gevolg was dat die klanke van geweervuur elke aand na besigheidsure deur Pretoria weergalm het.⁷

⁴ J.H. Meyer, *Kommando-jare: 'n Oudstryder se persoonlike relaas van die Tweede Vryheidsoorlog*, pp. 11-12.

⁵ *Ibid.*, p. 13.

⁶ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 7.

⁷ B. Theron, *Pretoria at War 1899-1900*, p. 17.

Deneys het ook die voorreg gehad om saam met sy vader by president Kruger te gaan kuier waar hy, as geïnteresseerde luisteraar volgens sy eie beskrywing, na die bespreking oor die diplomatieke verhoudinge met Brittanje geluister het.⁸ Aangesien Deneys met Jan Joubert, seun van Piet Joubert, bevriend was, het hy ook soms by dié aan huis gaan kuier waar hulle ook oor die oorlog gesels het. Deur Jan het Deneys Piet Joubert leer ken. Hy beskryf hom as 'n "...kindly, well-meaning old man...", maar dat hy die indruk geskep het dat hy "...bewildered [was] at the heavy responsibility now resting upon him..." Deneys was van mening dat Joubert nie die regte persoon was om die Boeremagte te lei nie en dat dit jammer was dat 'n jonger man nie reeds by die uitbreek van die oorlog in sy plek aangestel is nie.⁹ Sy gevoel oor Joubert is bevestig met die stelling dat niemand Joubert baie ernstig opgeneem het nie. Na Joubert se personeel is klaarblyklik skertsend verwys as die "koninklike gesin", grootliks omdat dié, behalwe vir sy seuns wat as gewone burgers gedien het, uit sy eie familie bestaan het.¹⁰

Bogenoemde opinie oor Piet Joubert was waarskynlik die gedagtes van die volwasse skrywer van *Commando* in 1929 en nie die van die 17-jarige seun wat gretig was om aan 'n oorlog deel te neem nie. Alhoewel Deneys intelligent genoeg was om wel so iets te kon gedink het as jongeling, is dit onwaarskynlik, tensy hy die gevoelens van sy vader en ander volwassenes weergegee het. Daar is egter geen bewyse hiervoor nie. Die meer logiese oplossing hiervoor is dat hy deur middel van tru-projeksie of wysheid agterna opgedoen, hierdie stellings kon maak. Teen 1929 sou sy ondervinding en verwysingsraamwerk dit vir hom moontlik gemaak het om die gebeure voor, tydens en na die oorlog in 'n ander lig te sien en dit sou definitief sy skryf van *Commando* beïnvloed het.

Op soortgelyke wyse gebruik hy sy meerdere kennis en ondervinding in *Commando* om te meld dat die oorlog onafwendbaar was. Hy was van mening dat die Britse regering besluit het om 'n oorlog af te dwing en dat

⁸ D. Reitz, *No Outspan*, p. 23.

⁹ D. Reitz, *Commando: A Boer journal of the Anglo-Boer War*, p. 17.

¹⁰ *Ibid.*, p. 36.

hulle die grootste skuld daarvoor moes kry. Die Transvalers was egter ook redelik veglustig en volgens wat hy in Pretoria waargeneem het, sou hulle in elk geval die situasie tot uitbarsting gebring het. Hyself het nie die Britte gehaat nie, maar as 'n "Suid-Afrikaner" sou hy vir sy land veg en die verdienste van die oorlog was nie iets waaraan hy hom veel gesteur het nie. "I looked on the prospect of war and adventure with the eyes of youth, seeing only the glamour, but knowing nothing of the horror and misery".¹¹

In dié stadium het die 17-jarige Deneys 'n verromantiseerde beeld van oorlog gehad en dit het hom en sy 19-jarige broer Joubert vasbeslote gemaak om aan die naderende oorlog met Brittanje deel te neem. Die besware van hulle ouers dat hulle te jonk was om daarby betrokke te raak en dat hulle boonop ook nie Transvaalse burgers was nie, is geïgnoreer en hulle het op allerhande maniere gekonkel om wel hulle sin te kon kry. Artikel 7 van die Kommandowet van die ZAR (wet no. 20 van 1898) het bepaal dat elke burger moes sorg vir sy eie klere, 'n geweer in goeie toestand en ammunisie vir ten minste 30 skote. Waar burgers nie oor gewere beskik het nie, sou dit deur die regering aan hulle verskaf word.¹² Deneys en sy broer Joubert het gevolglik een oggend na die staatskantore gegaan en "koelbloedig" vir genl. Piet Joubert gevra om aan hulle elkeen 'n Mausegeweer te skenk. Alhoewel Joubert aanvanklik vir hulle gelag en verskonings gemaak het oor waarom hulle nie gewere kon kry nie, het hy wel later toegegee en aan assistent-kmdt.genl. De Souza opdrag gegee om aan hulle elkeen 'n geweer te oorhandig.¹³

Om hulle name op die kommandeerlys van die Pretoriadistrik te kry, het hulle sonder hulle ouers se medewete na die kantoor van veldkornet Melt Marais gegaan en daarop aangedring dat hy hulle as burgers moes inskryf. In sy Herinneringen van 1899-1902 meld Deneys dat hulle vir Marais "...met instruksies [gelaat het] dat wij by de eerste oproeping moesten commandeerd

¹¹ D. Reitz, *Commando*, p. 15.

¹² ZAR 33, De Locale Wetten en Volksraadsbesluiten der Zuid-Afrikaansche Republiek, artikel 7, p. 230.

¹³ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 5-6.

worden.” Volgens Deneys het Marais hierdie versoeke van hulle as ‘n grap afgemaak en slegs voorgegee dat hy hulle name neerskryf. Hulle het dit egter eers later besef toe hulle nie opgeroep word nie. Deneys was van mening dat Marais hulle as te jonk beskou het om te gaan veg en hou dit as rede voor vir waarom hulle nie opgeroep is nie.¹⁴

Dat Deneys op so ‘n jong ouderdom reeds die waagmoed gehad het om aan ‘n veldkornet ‘n opdrag te gee, spreek van òf geweldige selfvertroue òf van uiterste arrogansie. As na sy agtergrond gekyk word, na sy vader se posisie asook die omstandighede waarbinne hy grootgeword het, is die eenvoudigste gevolgtrekking dat hy arrogant was. Dit is egter ‘n oorvereenvoudiging van Deneys se persoonlikheid en alhoewel daar wel ‘n mate van waarheid kan insteek, is dit waarskynlik nie honderd persent korrek nie. Die milieu waarbinne hy grootgeword het, het hom waarskynlik vaardighede gegee wat dit makliker gemaak het om met ander mense, ongeag van posisie, rang en ouderdom, om te gaan. Sy omgewing was ‘n veilige hawe waarbinne hy sy persoonlikheid kon ontwikkel en sy optredes spreek dus eerder van selfvertroue as arrogansie. Alhoewel daar definitiewe bewyse was dat hy tydens die oorlog ‘n probleem met van sy bevelvoerders se gesag gehad het, kan sy opdrag aan Marais in hierdie stadium waarskynlik eerder toegeskryf word aan opgewondenheid oor die naderende oorlog en die grootte van sy begeerte om daaraan te kan deelneem.

Die twee broers het hulle nie deur Marais se optrede laat afskrik nie en het in alle erns met hulle voorbereidings voortgegaan. Hulle het onder meer saalsakke en waterbottels gekoop wat hulle in Joubert se kamer weggesteek het. Hul grootste probleem, naamlik hoe om hulle ouers se goedkeuring te kry om aan die oorlog te kan deelneem, is deur president Kruger vir hulle opgelos. Deneys het klaarblyklik vir Kruger gesê dat hy ook op kommando wil gaan en toe dié hom spelendergewys vra of hy “...capabel was om twee Engelschen met een schoot te schieten...”, het hy geantwoord “Ja als hulle oor mekaar staan”. Kruger het glo lekker hieroor gelag en aan hom gevra hoe

¹⁴ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 6-7.

oud hy is. Op Deneys se antwoord dat hy al 17 was maar dat sy vader dink dat hy nog te jonk is om op kommando te gaan, het Kruger glo vir F.W. Reitz gesê “ach nee meneer Reitz, jij moet hem laat saam gaan, ik het ook jong beginne”. F.W. Reitz se stilswye hierop was vir Deneys ‘n teken dat die stryd gewen is.¹⁵ Uit ‘n regsogpunt het F.W. Reitz nie juis ‘n been gehad om op te staan nie aangesien artikel 28 van die ZAR Krygswet gespesifiseer het dat “[a]lle ingezetenen tusschen 16 en 60 jaren oud” opgeroep kon word om krygsdiens te verrig.¹⁶ Dit is duidelik dat F.W. Reitz se teenkanting waarskynlik gespruit het uit sy liefde vir sy seuns en dat hy hulle wou beskerm teen die gruwels van oorlog.

Op 26 September 1899 het gerugte die rondte gedoen dat die eerste afdeling van die Pretoriakommando opgekommandeer is en besig was om saam te trek by die Pretoriastasie om na Natal te vertrek. Ten spyte daarvan dat Deneys en Joubert nie oproepinstruksies ontvang het nie en sonder hulle vader se medewete, het hulle hulle perde opgesaal, hulle saalsakke gepak en hulle na die stasie gehaas. Dit was egter ‘n vals alarm en hulle moes onverrigter sake huistoe keer.

Die voorval het F.W. Reitz egter laat besef dat sy seuns ernstig was om oorlog toe te gaan en hy het, tot hulle groot blydschap, ingestem dat hulle dit kon doen. In voorbereiding vir hulle deelname aan die naderende oorlog het Deneys se stiefma toe begin om vir hulle beskuit te bak, sakkies te maak vir koffie en suiker en om na hulle uitrustings om te sien.¹⁷ As rydiere het Joubert Reitz ‘n “eersteklas” vosperd gehad en Deneys ‘n klein Basoetoe hings wat hy beskou het as ‘n familielid. Volgens Deneys was sy jonger broers en susters ongelukkig daarvoor dat hy die perdjie tydens die oorlog sou gebruik, maar sy vader was bang dat hy met ‘n groter perd iets sou oorkom.¹⁸ Hierdie

¹⁵ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 8-9.

¹⁶ ZAR 33, De Locale Wetten en Volksraadsbesluiten der Zuid-Afrikaansche Republiek, artikel 7, p. 233.

¹⁷ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 9-10.

¹⁸ *Ibid.*, pp. 12-13.

stelling skep die indruk dat Deneys dalk nie 'n baie goeie ruiter was nie, maar geen werklike getuienis kon ter bevestiging daarvoor opgespoor word nie.

Kmdt.genl. Piet Joubert het op 27 September 1899 aan die kommandante van die ZAR opdrag gegee om die burgers vir krygsdiens op te roep en hulle na aangewese punte op die grense te neem.¹⁹ Die Pretoriakommando het op 29 September per trein vanaf die Pretoriastasie na Natal vertrek.

Deneys beskryf dié treinrit as 'n opgeruimde affêre met 'n groot hoeveelheid gesingery en skreeuery - hy skryf dit daaraan toe dat die burgers vol moed en geesdrif was.²⁰ Op 2 Oktober was hulle by Sandspruit,²¹ 'n paar kilometer noordwes van Volksrust aan die Natalse spoorlyn, saamgetrek. Die tydelike bymekaarkompunt het hulle met die kommando's van Standerton, Krugersdorp, Bethal, Heidelberg en Middelburg, die vrywilligerskorps Nederlanders en oud-Nederlanders, die Ierse vrywilligerskorps, die Duitsekorps en die Staatsartillerie, gedeel.²²

Teen 11 Oktober 1899 was reeds 1 492 Pretorianers op die Natalse grens vir krygsdiens saamgetrek.²³ Volgens Deneys was elke kommando in twee of meer veldkornetskappe verdeel, wat op hulle beurt weer in korporaalskappe onder verdeel is. 'n Veldkornetskap het volgens hom uit sowat 150 tot 200 man bestaan en 'n korporaalskap gewoonlik uit sowat 25, maar dit was nie 'n vaste reël nie aangesien 'n populêre veldkornet twee keer soveel burgers onder hom kon hê as 'n onpopulêre een. Volgens Deneys kon die burgers self kies aan watter offisiere hulle wou rapporteer, of selfs aan watter kommando hulle wou behoort, alhoewel hulle gewoonlik maar behoort het aan die kommando van die distrik van waar hulle afkomstig was.²⁴ Hierdie

¹⁹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, I. Die Boere-Offensief Okt. – Nov. 1899*, p. 132.

²⁰ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 10-14.

²¹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, I*, p. 133.

²² *Ibid.*, pp. 157-158.

²³ *Ibid.*, p. 161.

²⁴ D. Reitz, *Commando*, p. 21.

stelling van Deneys, ongeag die geldigheid daarvan, plaas perspektief op waarom hy later in die oorlog nie geskroom het om een kommando vir 'n volgende te verlaat nie.

Die Pretoriakommando is aangevoer deur genl. D.J.E. Erasmus en sy broer kommandant S.P. Erasmus. Hulle is spottenderwys “Maroela” en “Swart Lawaai” genoem.²⁵ Deneys se veldkornet was Piet Zeederberg en hy is bygestaan deur assistent veldkornette De Jager en David van der Merwe.²⁶ Volgens Deneys het genl. Erasmus sy bynaam verkry tydens 'n swart-opstand in die Noord-Transvaal toe hy, na bewering, die militêre aktiwiteite van agter 'n maroelaboom gerig het, terwyl Swart Lawaai sy bynaam verkry het as gevolg van sy donker gelaatstrekke en twissieke geaardheid.²⁷ Hierdie reeds vroeg bespeurde bedekte minagting van die Erasmusse deur Deneys het later tot uiting gekom in 'n verontagsaming van Maroela Erasmus se bevel asook argumente tussen hulle. Dit dui daarop dat Deneys nie noodwendig geglo het dat sy bevelvoerders in staat was om die regte leiding aan hom te verskaf nie, met die gevolg dat hy soms die gesag en bevel van sy bevelvoerders geïgnoreer het en sy eie wil gevolg het. Hy het self geoordeel watter offisiere se bevel gehoorzaam moes word en watter nie. Aangesien hy nie die enigste burger was wat so geredeneer het nie, het dit niks goeds vir die Boere se oorlogspoging voorspel nie.

Deneys skryf dat die korporaalskappe gevorm is deur 'n natuurlike keuringsproses. Vriende van dieselfde staatsdepartement of afkomstig vanuit dieselfde gedeeltes van die dorp het byvoorbeeld hulle kookgerei saamgevoeg en sodoende 'n klein militêre eenheid gevorm wat mekaar ondersteun en bygestaan het. Een van die lede is dan as korporaal verkies en alle bevel is deur die persoon na die res van die korporaalskap oorgedra.²⁸ Deneys se korporaalskap is gelei deur Isaac Malherbe, “...een dappere en bekwame man van wien wij allen zeer hielden”. Die korporaalskap het verder bestaan uit die vier Malherbe broers, Joubert Reitz,

²⁵ D. Reitz, *Commando*, p. 25.

²⁶ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 74.

²⁷ D. Reitz, *Commando*, p. 25.

²⁸ *Ibid.*, pp. 21-22.

Charlie Jeppe (Pretoria), Wouter de Vos (Ceres), Paulkie de Villiers (Paarl), Jan Luttig (Ceres), Lami de Villiers (Paarl), Baby van Rensburg (Pretoria), Sampie van Zijl en 'n paar ander Pretorianers, "...een vroolijke en dappere klomp kêrels".²⁹ Hulle was meestal jong manne wat in die Staatsdiens, regsantore en winkels in Pretoria gewerk het. Baie min van hulle het militêre opleiding deurloop of was al in 'n oorlog betrokke, maar hulle was almal ywerig en vol vuur.³⁰

Deneys het nie 'n hoë dunk van al die burgers in die Pretoriakommando gehad nie. In beide *Commando* en Herinneringen van 1899-1902 skryf hy dat die Pretoriakommando versterk is deur Blikkiesdorpers, "... reinforcements of inferior quality, mostly poor-whites from the burgher-right erven, the slum quarters of Pretoria..." Hy beskryf hulle as 'n moreel en materiële armlastige klas wat na die stede getrek het na die runderpes epidemie van 1896. Volgens hom is hulle verlaag deur die dorpslewe en het hulle so min belanggestel om te veg dat hulle teenwoordigheid eerder 'n nadeel as 'n voordeel was.³¹ Hierdie stellings van Deneys was een van die min neerhalende stellings wat hy ooit oor sy eie volk gemaak het en kan heel moontlik toegeskryf word aan sy bevoorregte agtergrond asook die voortvarendheid van 'n jongman wat glo dat die wêreld aan sy voete is. Dit skep egter die indruk dat hy grootdoenerig en verwaand was.

3.2 Die Natalse veldtog

Die eerste tien dae na hulle aankoms te Sandspruit het die Reitz-broers deurgebring asof hulle op 'n plesiertog was eerder as op pad na 'n oorlog. Uit nuuskierigheid het hulle elke oggend hulle perde opgesaal, nabygeleë laers gaan besoek en die groot hoeveelhede nuwe aankomelinge dopgehou.³²

²⁹ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 74.

³⁰ D. Reitz, *Commando*, p. 20.

³¹ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 75; D. Reitz, *Commando*, p. 50.

³² D. Reitz, *Commando*, pp. 20-21.

Hulle het ook elke oggend by 'n dam sowat drie kilometer van hulle laer af gaan swem.³³

Die toestand het voortgeduur totdat die oorlog op 11 Oktober 1899 uitbreek en die Transvaalse kommando's uiteindelik die volgende dag ontplooi is. Piet Joubert was van plan om Natal met drie saamgestelde kommando's vanuit die noorde in te val, met Newcastle as sy eerste doelwit. In ooreenstemming met Joubert se krygsplan het die Pretoriase en Heidelbergkommando's die Buffelsrivier by Engebrechtsdrift oorgesteek en Newcastle op die 14de bereik.³⁴ Die kruising van die Buffelsrivier is met groot entoesiasme en onder die aanhoudende gesingery van die Volkslied gedoen. Volgens Deneys was die kommandolede almal van mening dat hulle na die Natalse kus onderweg was en dat dit goed was dat die toekoms van hulle verberg was aangesien hulle nie geweet het dat hulle energie en entoesiasme op 'n nuttelose beleëring en beskerming van waardelose posisies vermors sou word nie. In sy terugblik het hy hier reeds vir die eerste keer vermeld dat hulle enigste redding in die oorlog sou wees om vinnig teen die vyand op te ruk.³⁵

Anders as wat Deneys en die ander burgers hulleself voorgestel het, het hulle bevelvoerders egter besluit om 'n verdedigende houding teenoor die Britse leër in te neem. In plaas daarvan om aanvalle op die vyand te loods nog voordat hulle enigsins naby die twee Republieke se grense kon kom, het hulle die dorpe van Ladysmith, Kimberley en Mafeking beleër.

Op 17 Oktober is 'n krygsraad op die Natalse front gehou waartydens besluit is dat Erasmus se kommando's, gesteun deur die Staatsartillerie en die Ermelokommando, oor Dannhauserstasie na Dundee moes opruk om die Britse magte in Dundee aan te val en tot oorgawe te dwing. Terselfdertyd sou genl. Lucas Meyer dié dorp vanaf Doringberg in die ZAR nader en aanval.³⁶

³³ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 17.

³⁴ C.J. Barnard, *Generaal Louis Botha op die Natalse front 1899-1900*, p. 20.

³⁵ D. Reitz, *Commando*, p. 26.

³⁶ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, I, p. 187.

Die Britse kamp was ten weste van Dundee op die Glencoe-pad geleë en was aan omtrent alle kante deur berge, heuwels en rante omring, die vernaamste waarvan die Impatiberg, Talana- en Lennoxheuwel.³⁷ Ten einde hulle doelwit te bereik, het die Pretoriakommando die Impatiberg die nag van 19 op 20 Oktober 1899 in koue reënweer bestyg,³⁸ terwyl Meyer se magte die ander twee heuwels verder oos beset het. Die oggend van die 20ste Oktober het Meyer die aanval begin met 'n bombardement op die Britse kamp. Die Britte het kort daarna met 'n teenaanval begin. Die uiteinde van hierdie geveg was dat die Boere uit hulle posisies verdryf is.³⁹

Die burgers van die Pretoriakommando, wat opgewonde oor die naderende veldslag was en selfs nie eers deur die aanhoudende reën en digte mis neerslagtig gemaak is nie, was op die ou end nie by die aanval betrokke nie. Meyer se bombardemente vanaf Talanaheuwel het die verwagting dat hulle uiteindelik in 'n geveg betrokke sou wees, geskep, maar Erasmus het geen poging aangewend om sy kommando's aan die aanval te laat deelneem nie. Volgens Deneys het Erasmus slegs in die rigting van die mis gestaan en tuur en moes hulle passief bystaan terwyl die geleentheid om aan 'n geveg deel te neem by hulle verbygegaan het.⁴⁰

Deneys se vuurdoop het later dieselfde dag in die Sondagsriviervallei, noord van Impati, plaasgevind. 'n Troep Britse kavallerie onder bevel van lt.kol. B.D. Möller, aanvoerder van die 18th Hussars,⁴¹ was daarheen gestuur om Meyer se terugtog vanaf Talana na Doringberg te verhoed.⁴² Möller se mag het hom egter in 'n afdeling van kaptein Danie Theron se "Wielryders" asook burgers van die Ermelo-kommando vasgeloop en was gedwing om by die opstal van

³⁷ *Ibid.*, p. 215.

³⁸ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, I, p. 191.

³⁹ *Ibid.*, pp. 215-231.

⁴⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 27-28.

⁴¹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, I, p. 218.

⁴² C.J. Barnard, *Generaal Louis Botha op die Natalse front 1899-1900*, p. 23.

die plaas Adelaide te gaan skuiling soek.⁴³ Volgens Deneys het 'n paar van hulle die Britse troepe ook gewaar en agterna gesit. Nadat die plaasopstal omsingel is, het hy vir die eerste keer die opwinding van 'n geveg ondervind en die gefluit van koeëls rondom sy ore gehoor.⁴⁴ Deneys meld dat hy van kleins af daaroor gedroom het om in 'n geveg betrokke te wees,⁴⁵ maar dat hierdie eerste geveg waaraan hy deelgeneem het sy vooropgestelde idees van hoe gevegte is heeltemal verander het, aangesien daar amper niks was om te sien nie. Die soldate was versteek en behalwe vir 'n helm af en toe en die stofwolkies van die koeëls wat rondom hulle grondvat, het hulle niks van die vyand gewaar nie. Dié geveg het nie lank geduur nie, aangesien die Britte oorgegee het nadat daar met 'n kanon op hulle geskiet is.⁴⁶

Deneys moes nog een van sy vooropgestelde idees oor die Britte laat vaar deurdat hulle, tot sy teleurstelling, kakie uniforms gedra het en nie sierlik met "...brilliant roode uniform met gouden streepen en een groote beeren-vel helm op de hoofd..." aangetrek was soos wat hy hulle voorgestel het nie.⁴⁷ Sy opgewondenheid om uiteindelik aan 'n geveg te kon deelneem, het ook geseëvier oor sy skok om vir die eerste keer soldate te sien wat in 'n geveg gesnuwel het en hy het gevolglik nie lank daarvoor neerslagtig gebly nie. Na afloop van die geveg het Deneys na die Britse soldate gaan kyk en geselsies aangeknoop met dié van hulle wat bereid was om terug te gesels.⁴⁸ Hierdie manier om na afloop van militêre kontak met die vyand te kommunikeer, sou 'n eienskap word wat Deneys dwarsdeur sy lewe bygebly het en ongeag sy omstandighede, het hy altyd die tyd gevind om situasies te ondersoek en met vriend en vyand te gesels. Sodoende het hy, volgens sy eie vertelling, die begrafnis van genl. sir William Penn Symons, die bevelvoerder van die Britse magte by Dundee, as enigste Boere-vertegenwoordiger bygewoon.⁴⁹

⁴³ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, I*, p. 230.

⁴⁴ D. Reitz, *Commando*, pp. 29-30.

⁴⁵ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, p. 36.

⁴⁶ D. Reitz, *Commando*, p. 30.

⁴⁷ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, p. 35.

⁴⁸ D. Reitz, *Commando*, p. 31.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 33; Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 46-47.

Na die besetting van Dundee op 23 Oktober het die Boeremagte winkels en huise geplunder en besteel en ernstige skade is aangerig voordat hulle offisiere uiteindelik daarin kon slaag om hulle te stop. Deneys en Joubert het ook aan die plundery deelgeneem en het genoeg kos in die hande gekry om 'n fees te hou. Die vraag kan egter gevra word waarom die seuns van 'n vooraanstaande leier van die ZAR hulle enigsins aan plundery kon skuldig maak. Dit was tog nie asof hulle nie aan beter gewoond was nie. Deneys se verduideliking was dat hulle dit nie gedoen het oor wat hulle daaruit kon kry nie, maar omdat die genot om ander mense se eiendom te deursoek en te plunder te moeilik was om te weerstaan. Hierdie standpunt stem tot 'n groot mate ooreen met Pretorius se bevinding dat die plase en dorpe basies verlate was en dat dit vir die burgers moeilik was om hier aan die begin van 'n "groot avontuur" 'n verlate huis vol onbekende aantreklikhede uit te los. 'n Verdere verduideliking was ook dat die gevoel bestaan het dat aangesien die Britte die oorlog begin het, hulle daarvoor moes betaal en dat die burgers hulle gevolglik nie daarvan sou weerhou om te neem wat hulle wou hê nie.⁵⁰ Dit is ook hier waar Deneys begin het om "aandenkinge" wat hy van die Britse soldate gebuit het, bymekaar te maak⁵¹ - 'n aktiwiteit wat hy dwarsdeur die oorlog bygehou het.

Die oorlog in Natal illustreer ook ander eienskappe van Deneys, naamlik sy humeur en hardkoppigheid. Hy verwys byvoorbeeld daarna hoe hy hom vir 'n gevange Britse soldaat vererg het wat "...de cheek..." gehad het om vir hom te sê dat die Boere 'n les geleer sou word wanneer genl. Redvers Buller op die toneel verskyn. Deneys het nie geweet wie Buller was nie, maar het nie met die soldaat saamgestem nie. Hy het egter nie verder met hom geargumenteer nie aangesien die Britse soldaat gewond was en "...dus kon ik hom niet voldoende beantwoorden".⁵² Sy humeur het ook tot uitbarsting gekom toe hy sy afgedwaalde Basoetoponie teen 'n wawiel vasgemaak gevind en hom probeer terugneem het. 'n Paar rapportryers het hom verhoed

⁵⁰ D. Reitz, *Commando*, p. 32; F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, pp. 236-237.

⁵¹ D. Reitz, *Commando*, pp. 32-33.

⁵² Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 66-67.

om dit te doen “...en er ontstond bijna burger-oorlog want ik weende naderhand van woede en dreigde om onder hen te schieten want ik was heelemal razend en was vast besloten om die Basoet niet aftegeven.” Gelukkig het die rapportryers later ingestem om die ponie aan hom terug te gee en die dreigende botsing is afgeweer.⁵³

‘n Verdere eienskap van Deneys, wat hy na die Slag van Talana vir die eerste keer noem en wat later gedurende die oorlog baie duidelik na vore gekom het, is ‘n probleem met gesag, veral wanneer dit gekoppel word aan wat hy sien as bevele van ‘n onbeholpe bevelvoerder. Die gebrek aan respek vir sy offisiere kan veral gesien word in sy verhouding met genl. Erasmus. Tydens die onderonsie met die rapportryers oor sy Basoetoeponie het hulle gedreig om die saak by Erasmus aanhangig te gaan maak, maar Deneys het hom nie daaraan gesteur nie. In 1903 verklaar hy in sy Herinneringen van 1899-1902 dat hy nie vir Maroela se geskrewe opdragte bang was nie.⁵⁴ Dit blyk egter dat hy ook nie bang was om in woordewisselings met Erasmus betrokke te raak nie. Kort na die voorval met die rapportryers het hy en Erasmus geargumenteer omdat hy op ‘n Sondag met sy perd rondgery het.⁵⁵ Ironies genoeg meld Deneys in dié stadium dat hy “...still had some respect for authority”.⁵⁶

Wat was die beweegredes agter Deneys se gebrek aan respek vir sy bevelvoerders? Was dit sy afkoms wat hom moontlik arrogant en verwaand gemaak het, of het daar iets meer daaragter gestek? Was hierdie eienskap uniek aan hom, of was dit ‘n benadering wat deur die meeste van die burgers gevolg is? Sy vader was na alles voorheen president van die Vrystaat en in daardie stadium Staatsekretaris van die ZAR en Deneys was gewoon daaraan om in kontak te kom met die belangrike persone waarmee sy vader geskakel het. Die moontlikheid bestaan dus dat hy as gevolg van sy algemene omgang met die bekende en belangrike persone van die tyd begin

⁵³ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 81-82.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 82.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 123.

⁵⁶ D. Reitz, *Commando*, p. 31.

dink het dat ander mense nie sy gelyke is nie, selfs al beklee hulle hoër posisies in die samelewing as hy. As egter gekyk word na die avontuurlustige en onafhanklike aard van Deneys se persoonlikheid, kan daar ook gespekuleer word dat dit 'n verdere bydrae tot sy verontagsaming van bevele en weersin in reëls en regulasies gelewer het. Die aard van die Boeremagte kon egter ook 'n invloed op sy optredes gehad het. Volgens Breytenbach was daar, anders as in 'n Europese leër soos dié van Brittanje, geen skeiding tussen offisiere en hulle ondergeskiktes in die Boeremagte nie. Die Boere-offisiere en die burgers was buite die oorlogsituasie gewoonlik mekaar se gelykes, het baie male dieselfde beroepe gevolg en was baie keer selfs vriende. Die veldkornet of kommandant is normaalweg op 'n demokratiese wyse vir 'n bepaalde tydperk as offisier verkies en die burgers het hulle nie noodwendig as hulle militêre meerderes beskou nie. Hulle moes dus rekening hou met die persoonlike inisiatief van die burgers en hulle as leiers inspireer en hulle bewegings rig en koördineer eerder as om hulle bevele te gee volgens streng militêre voorskrifte. Indien dit nie gedoen is nie, kon die burgers baie maklik van hulle offisiere ontslae geraak het.⁵⁷ Die moontlikheid dat Deneys hierdie stelsel tot sy uiterste beproef het, is besonder goed en dit gee nog 'n verduideliking oor waarom hy hom nie veel aan gesag gesteur het nie.

Teen 28 Oktober het die Boeremagte in die omgewing van Ladysmith begin ontplooi met die oog op die stryd teen die Britse magte daar. Die Pretoriakommando het stelling op die hoë rante ten noorde van Pepworthheuvel wat oor die Tintinyoni tot by Nicholsonsnek gestrek het, ingeneem.⁵⁸ Deneys was aanvanklik nie by toe die Pretoriakommando hulle posisie ingeneem het nie aangesien hy deur Erasmus aangewys is as deel van 'n groep burgers wat verdere plundering in Dundee moes verhoed, iets waarvoor hy (Deneys) nie gelukkig was nie en wat boonop redelik ironies was aangesien hy aanvanklik self ook aan die plundery deelgeneem het. Toe hy egter verneem dat die moontlikheid van verdere gevegte bestaan, het hy hom

⁵⁷ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, I*, pp. 48-49.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 306.

teen die bevel van sy tydelike korporaal, Paul de Villiers, weer by die Pretoriakommando gaan voeg. Oor die verontagsaming van 'n direkte bevel is hy in 'n latere stadium ook deur Erasmus geroskam.⁵⁹

Op 29 Oktober het Lt.-genl. sir George White, Britse bevelvoerder te Ladysmith, besluit om 'n aanval op die Boeremagte rondom Ladysmith te loods en hulle met een groot slag te probeer uitwis. Sy krygsplan was daarop gemik om, onder dekking van swaar bombardemente, eers Long Hill en daarna Pepworthheuvel in 'n infanteriestormloop in te neem. Dit sou tot gevolg gehad het dat beide die Vrystaatse en Transvaalse magte geïsoleer en teruggedryf word. Terselfdertyd sou 'n mag wat bestaan het uit die 1st Royal Fusiliers, die 1st Gloucestershire Regiment en die 10de battery bergartillerie, onder leiding van Lt.-kol. F.R.C. Carleton, na Nicholsonsnek gestuur word met die doel om die hoof aanvalsmag se linkerflank te dek. Gedurende die nag van 29-30 Oktober het die aanvalsmag Ladysmith verlaat om hulle verskeie stellings te gaan inneem. Carleton, uit vrees dat hy nie sy doelwit voor dagbreek sou bereik nie, het besluit om 'n koppie sowat twee kilometer voor Nicholsonsnek, Cayingubo, te beset. Die Britse troepe is egter deur van genl. Erasmus se brandwagte gewaar en waarskuwingskote is op hulle gevuur. In die deurmekaarspul wat daarop gevolg het, het van die Britse pakmuile losgeruk en weggehardloop. Ten spyte van dié gebeure het Carleton se troepe voortgegaan om die heuwel te beset.⁶⁰

Tydens die Britse bestyging van Cayingubo het Deneys en sewe ander burgers brandwag gestaan op 'n heuwel aan die heel regterkant van die Boere-linie. Vanuit hulle posisie het hulle oor die vlakte na Ladysmith uitgekyk. 'n Breë vallei was aan hulle regterkant tussen hulle stellings en Nicholsonsnek. Met ligdag het hulle die Britte op Cayingubo gewaar en op hulle losgebrand. Die lang afstand het enige akkurate skietwerk in die wiele

⁵⁹ D. Reitz, *Commando*, pp. 33-34.

⁶⁰ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, I, p. 329.

gery, maar dit het die effek gehad om die kommando's, wat sowat 350 meter verder terug uitgespan het, te waarsku van wat besig was om te gebeur.⁶¹

Die daaropvolgende gevegte het vir Deneys verskeie herinneringe ingehou. Ten eerste was hy aanvanklik so oorweldig deur die geraas wat deur die opponerende Boere- en Britse magte se kanon- en geweervuur veroorsaak is, dat dit 'n rukkie geneem het voordat hy homself kon regruk om ook ywerig aan die skietery deel te neem. Die tweede herinnering was sy besorgdheid oor sy broer Joubert, van wie hy etlike dae vantevore geskei is. Hy het gedurende dié geveg verneem dat Joubert besig was om diens te doen by een van die Creusot-kanonne op Pepworthheuvel en het, uit vrees vir sy broer se lewe, sonder om twee maal te dink op sy perd gespring en soontoe gejaag. Deneys kon egter nie vir Joubert oorreed om saam met hom na hulle kommando terug te keer nie en moes onverrigter sake na sy eie posisie teruggegaan.⁶²

'n Kommando van ongeveer driehonderd Vrystaters, gesteun deur die Johannesburgse polisie, het Cayingubo intussen bestyg en 'n aanval op die Britse mag daar geloods.⁶³ Op 'n voorstel van Isaac Malherbe het Deneys en sowat 'n dosyn ander burgers hulle posisies verlaat en by die Vrystaters aangesluit. Die twee opponerende magte was besig om op 'n afstand van sowat 35 meter op mekaar te skiet en Deneys-hulle het gretig hierby ingeval. Volgens Deneys het die Vrystaters se akkurate skietvermoëns veroorsaak dat die Britte stelselmatig teruggedryf is en dat hulle teen 12:00 oorgegee het.⁶⁴ Deneys gee die krediet vir dié oorwinning op Cayingubo aan die Heilbronkommando, asook wnd.kmdt. C.R. de Wet. Deneys het De Wet hier vir die eerste keer teëgekóm en dié se besielende optrede, vurige oë en vasberade gelaat, het 'n definitiewe indruk op hom gemaak.⁶⁵

⁶¹ D. Reitz, *Commando*, pp. 37-38.

⁶² *Ibid.*, pp. 39-41.

⁶³ C.J. Barnard, *Generaal Louis Botha op die Natalse front 1899-1900*, p. 31; J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, I*, p. 331.

⁶⁴ D. Reitz, *Commando*, pp. 41-42.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 42.

Die beoogde Britse aanvalle op Long Hill en Pepworthheuwel is ook gefnuik en die daaropvolgende Britse terugtrekking na Ladysmith⁶⁶ het veroorsaak dat Deneys Piet Joubert ernstig gekritiseer het. 'n Aanval op die retirerende Britse magte sou die Boere die geleentheid gebied het om hulle vyand 'n ernstige nekslag toe te dien. Onderwyl De Wet, volgens Deneys, "Los jou ruiters; Los jou ruiters" in die hoop dat Piet Joubert die retirerende Britse magte sou aanval en oorrompel, geprewel het, het Joubert die vyand die geleentheid gegun om ongehinderd terug te val. Deneys haal vir Erasmus aan volgens wie Joubert glo gesê het "When God holds out a finger, don't take the whole hand". Deneys se interpretasie van die stelling was dat God hulle reeds genoeg bygestaan het op dié spesifieke dag en dat hulle nie aanmatigend moes wees om meer te wil hê nie. Dit het egter nie beteken dat hy hierdie gevoelsuiting gedeel het nie.

Deneys en dit is waarskynlik weer sy volwasse self wat dié opinie in 1929 uitspreek, skryf in *Commando* dat hulle optredes tydens die aanvanklike gedeelte van die oorlog deur 'n gebrek aan visie beperk is. Hy was selfs van mening dat dit dalk beter sou gewees het as die Britte dié veldslag gewen het, aangesien dit die Boereleiers sou dwing om 'n beter gevegstaktiek te volg as om Ladysmith te beleër. Deneys het geglo dat die uitslag van die oorlog heel moontlik anders sou gewees het as die Boere na die kus opgeruk het eerder as om dorpe wat van geen belang was nie, te beleër. Volgens hom het die Boereleiers die voordeel van hulle groter mobiliteit opgegee en toegelaat dat uitstekende guerrillavegters stagneer en demoraliseer as gevolg van die eentonigheid van die beleëringstaktiek.⁶⁷ Alhoewel Deneys se kritiek teenoor genl. Joubert geregverdig was, was hy waarskynlik nie bewus van die redes waarom die dorp beset is nie en wysheid nadat 'n gebeurtenis plaasgevind het, maak dit altyd makliker om kritiek uit te spreek. Die inname van Ladysmith was vir die Boere om twee redes belangrik. Eerstens omdat die hoofspoorlyne vanuit die Transvaal en Vrystaat daar bymekaar gekom het en die besit daarvan die optrede van die Boeremagte in Natal sou

⁶⁶ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, I*, pp. 323-329.

⁶⁷ D. Reitz, *Commando*, pp. 43-44.

vergemaklik het en tweedens omdat daar 'n groot hoeveelheid krygstuig in die dorp was wat die Boere se paadjie vorentoe sou vergemaklik het as hulle dit in die hande kon kry.⁶⁸ Deneys se kritiek dat Joubert 'n gebrekkige toekomsblik gehad het, neem dus waarskynlik nie die Boerebevelvoerder se doelwitte in ag nie.

Die beleg van Ladysmith het twee dae na die gevegte by Nicholsonsnek begin en het behels dat 13 500 Britse soldate vir 119 dae vasgekeer is.⁶⁹ Die doel van die beleg was nie om die dorp deur direkte aanvalle in te neem nie, maar om die weerstand van die Britse troepe geleidelik af te breek. Die Boerekommando's is gevolglik so geplaas dat hulle die verdedigers bloot deur middel van bombardemente kon aanval.

Die Pretoriakommando was noord van Ladysmith op Thornhillskop, Vaalkop (Surprise Hill), Bellskop en die heuwels wat ten ooste daarvan uitgestrek het tot aan Pepworthheuwel, geposisioneer.⁷⁰ Deneys het op Bellskop stelling ingeneem. Aangesien dit hulle permanente posisie in die kordon wat rondom Ladysmith getrek is, sou word, het hulle begin om skuilings te bou en die laer vir hulle eie gerief in te rig. Hier is Deneys en sy broer Joubert weer herenig en tot hulle groot blydschap het hulle agterryer Charley hom ook by hulle aangesluit. Charley se aankoms het aan hulle die geleentheid gegee om onmiddellik hulle normale kamppligte soos kosmaak, water gaan haal en perde-oppas, aan hom oor te dra. Aangesien hy ook hulle koskas vol gehou het, het dit gou die ander burgers op hulle jaloers gemaak. Die broers het gevolglik 'n rustige tydperk deurgebring en 'n gemaklike lewe gelei. Al wat hulle gedoen het, was om op die Britse buiteposte te skiet, te gaan kyk hoe daar met kanonne op die dorp gevuur word, of om by naby geleë laers te gaan besoek af lê. Hulle het een keer 'n week by 'n Noorweegse oom van

⁶⁸ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, II. Die Eerste Britse Offensief Nov. – Des. 1899*, p. 414.

⁶⁹ A.J. McCleod, *The psychological impact of guerrilla warfare on the Boer forces during the Anglo-Boer War* (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), p. 22.

⁷⁰ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, II*, p. 421.

hulle, Theodor Thesen, wat by die Vrystaatse kommando was, gaan kuier⁷¹ en nuwe jaar 1900 het Deneys saam met 'n ander oom van hom, Jan Mulder, by die Swazilandsekommando deurgebring.⁷² Volgens Deneys was die dae so rustig en eentonig dat hulle begin lui raak het en hy het gewonder of hulle ooit weer “werk” sou kry om te doen.⁷³

Deneys en sy broers se gedrag om te verkas wanneer hulle die bevlieving gekry het, moes vir hulle bevelvoerders 'n groot kopseer veroorsaak het. Alhoewel verbonde aan die Pretoriakommando, het hulle hulself die reg toegeëien om te kom en gaan soos wat hulle wou. Hierdie benadering het waarskynlik loodreg ingedryf teen die vereistes van hulle offisiere, nie net ten opsigte van deelname aan gevegte nie, maar ook ten opsigte van hulle normale dagtake. Van die burgers is verwag om te help met die slag van vee, kosmaak, brandwag en perdewag staan en om op patrollies vir verkenningsdoeleindes te gaan. Die afwesigheid van die Reitz-broers uit hulle kommando en korporaalskap sou dus addisionele druk op die res van die kommando plaas om hulle take af te handel en, alhoewel Deneys niks daarvan meld nie, kon dit nie altyd aanvaarbaar gewees het nie. Spruit hierdie gedrag van Deneys en sy broers uit die arrogansie van hul afkoms en hul vader se posisie, of was dit gedrag wat algemeen onder die burgers voorgekom het? Amptelik is die burgers in die stellingskrygsfase nie toegelaat om die laers na willekeur te verlaat nie, maar hulle het tog 'n mate van bewegingsvryheid geniet.⁷⁴ Dié optrede was dus nie uniek aan die Reitz-broers nie, maar Deneys se beskrywing daarvan skep die indruk dat hulle sulke geleenthede redelik gereeld vir hulleself gegun het. Daarin lê dus 'n mate van arrogansie opgesluit wat waarskynlik nie by die ander burgers voorgekom het nie.

⁷¹ D. Reitz, *Commando*, pp. 45-47. (In Herinneringen van 1899-1902 verwys Deneys na sy oom as Doris Thesen.)

⁷² D. Reitz, *Commando*, pp. 60-61.

⁷³ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, p. 83.

⁷⁴ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 127.

Die tydperk wat Deneys tydens die beleëring van Ladysmith deurgebring het, is verder daardeur vergemaklik dat die burgers, behalwe vir brandwagstaan, geen werklike militêre pligte gehad het om uit te voer nie. Hulle is nie onderwerp aan drilsessies of parades nie en selfs die brandwagstaan is nie besonder ernstig opgeneem nie. Gedurende die dag is geen wagte uitgeplaas nie en snags het hulle soms so naby aan die Britse buiteposte waggestaan dat hulle en die Britse wagte skertsend vir mekaar boodskappe geskreeu het. Die wagstanery het gewoonlik behels dat 'n groep van twintig of so burgers nader aan die vyand beweeg het totdat hulle neutrale grond bereik het. Twee burgers het dan op 'n slag waggestaan terwyl die res van hulle hulle skoene uitgeskop en geslaap het totdat dit hulle beurt was om wag te staan.⁷⁵ Volgens Deneys het sy Noorweegse oom die brandwagstanery op 'n ongewone manier tot 'n redelike kuns vervolmaak. Klaarblyklik het sy oom 'n verebed, komberse en kussings in sy kapkar gelaai en gery na die plek waar hulle moes wagstaan. Daar het hy sy perde uitgespan, een van die jong burgers 'n halfkroon betaal om sy wagbeurt oor te neem, sy beddegoed uitgesprei en gaan slaap. Die volgende oggend het hy alles weer opgepak en na die laer teruggery.⁷⁶

Gedurende die nag van 10 Desember 1899 is hierdie rustige leefwyse van Deneys versteur toe lt.-kol. C.T.E. Metcalfe, bevelvoerder van die 2nd Rifle Brigade en 488 troepe 'n aanval op die Boere se houwitzer op Vaalkop geloods het. Slegs die korporaalskappe van 'n korporaal Tossel, wat aan die voet van Vaalkop was en dié van Isaac Malherbe wat êrens op die vlakte tussen Observation Hill en Vaalkop was, is as brandwagte uitgeplaas. Die gevolg was dat Metcalfe en sy troepe die koppie sonder veel weerstand kon bestyg en die houwitzer verniel. Met hulle terugtog het hulle hulle egter in Isaac Malherbe se korporaalskap, waarvan Deneys deel was, vasgeloop. Die geveg het begin in 'n droë spruit waar Malherbe se korporaalskap reg in die pad van die terugvallende Britse soldate posisie ingeneem het. Die burgers het so vinnig as wat hulle kon sarsie na sarsie in die naderende Britse soldate afgevuur, maar

⁷⁵ D. Reitz, *Commando*, p. 52.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 62.

hulle was in die minderheid en kon nie verhoed dat die Britse soldate verby hulle swenk om weg te kom nie. Deneys was in hierdie tydperk in 'n stoeigeveg met 'n Britse soldaat betrokke en was gelukkig om hom te oorrompel. Hy het egter nie kans gesien om hom dood te skiet nie en het hom opdrag gegee om net daar te bly totdat hy hom weer kom haal. Tot Deneys se groot verbasing het die soldaat die volgende oggend nog rustig vir hom gesit en wag. In 'n verdere voorval is hy byna met 'n bajonet gesteek, maar dié is gelukkig tussen sy arm en sy lyf deur sonder om aan hom te raak. Teen drie-uur die oggend was hulle ammunisie byna op en kon hulle nie anders as om te sit en toekyk hoe die laaste van die soldate verby hulle terug na Ladysmith stroom nie.

Volgens Deneys het hulle die volgende oggend meer as 60 dooie en gewonde Britse soldate binne 'n omtrek van skaars meer as 20 meter van hulle af getel. Hy sê verder ook dat hulle boonop sowat 20 Britse soldate gevange geneem het, onder andere die een wat hy opdrag gegee het om vir hom te wag. Slegs vier burgers het gesneuwel, naamlik sy tentmaat Samuel van Zyl en drie ander burgers wat hulle gedurende die nag te hulp gesnel en toe in van die Britse troepe vasgeloop het. Hierdie syfers word egter deur Breytenbach betwis. Volgens 'n opgaaf wat hy van veldkornet Zeederberg aanhaal, was daar op die hele gevegsterrein slegs 26 Britse gesneuweldes, 14 gewondes en tien gevangenes. Ongeag die korrektheid van Deneys se statistieke, het die geveg, volgens Deneys, die gevolg gehad dat die korporalskap van Isaac Malherbe van toe af as die beste in die Pretoriakommando beskou is.⁷⁷

In 'n poging om Ladysmith te ontset, het genl. sir Redvers Buller 'n aanval op die Boerestellings in die heuwels aan die Tugela noord van Colenso geloods. Na twee dae van volgehoue Britse bombardement, het die Britse soldate op 15 Desember in die rigting van die rivier opgeruk. Die Boerestellings was egter so geleë dat hulle op hulle vyand met geweer- en kanonvuur kon lostrek

⁷⁷ D. Reitz, *Commando*, pp. 54-59; J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, II*, pp. 444-449.

en die Britse opmars is met swaar verliese aan Britse kant gestuit. Buller se eerste poging om Ladysmith te ontset, was 'n hopelose mislukking.⁷⁸

Tydens 'n krygsraadsvergadering op 3 Januarie 1900 het die Boereleiers besluit om op 6 Januarie 'n algemene aanval op Platrand te loods.⁷⁹ Platrand, 'n lang plat rant wat oor 'n afstand van 4 kilometer van oos na wes gestrek en die hele suidelike aansig van Ladysmith gedek het, is deur die Boere gesien as die sleutel tot die ontsluiting van die dorp en sy verdedigingstellings. Dié rant was sowat 2 700 meter van die middel van die dorp geleë en vanaf die kruin daarvan sou die dorp, asook die Britse stellings daarom, met artillerieskietbestook kon word. Vanuit die suide kon daar drie koppies op die rant gesien word, naamlik Wagon Hill en Wagon Point aan die westelike kant en Ceasar's Camp aan die oostelike punt.⁸⁰

Die Boere se aanvalsplan het behels dat die Vrystaatse kommandante Theunissen en De Villiers en die kommandante van die Transvaalse kommando's Utrecht en Vryheid en hulle burgers Platrand sou bestorm en inneem. Hulle sou bygestaan word deur burgers van die veldkornetskappe van die kommando's van Heilbron, Kroonstad, Wakkerstroom, Heidelberg en Krugersdorp. Die Vrystaters sou Wagon Hill en die Transvalers Ceasar's Camp aanval. Terselfdertyd moes Erasmus se Pretoriakommando, met die steun van die kommando's van Lydenburg en Carolina, 'n aanval op die Britse posisies aan die noordekant van Ladysmith loods. Die doel hiermee was om die vyand se aandag te verdeel en dit van die aanval op Platrand af te trek.⁸¹

Erasmus se magte het hulle opdrag om die Britse troepe van die Helpmekaarrant af tot by Observation Hill in hulle stellings vas te pen, heeltemal onvoldoende uitgevoer. Slegs op een punt het 'n aanval

⁷⁸ F. Pretorius, *Die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 17.

⁷⁹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, III. Die Stryd in Natal Jan.–Febr. 1900*, pp. 12-13.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 14.

⁸¹ *Ibid.*, pp. 12-13 en 19.

plaasgevind, naamlik op die sogenaamde rooi fort op Observation Hill. Die aanval is deur die veldkornetskappe van Zeederberg en H.J.H. Glas uitgevoer,⁸² en het die korporaalskap van Isaac Malherbe ingesluit. Volgens Deneys het slegs ongeveer die helfte van die sowat 400 man wat aanvanklik aan die aanval sou deelneem, uiteindelik die moed gehad om daarmee voort te gaan. Toe hulle aanval boonop teen dagbreek met swaar geweervuur begroet is, het dit die res van hulle ook laat twyfel of hulle daarmee moes aangaan. Een van die burgers, Johan Willemse, 'n polisieman en oud-artilleris, het egter so 'n oortuigende pleidooi gelewer dat hulle die aanval moes voortsit, dat hulle die fort sonder enige twyfel bestorm het. Die fort was op 'n lae klipkoppie direk agter die Harrismith spoorlyn geleë, met bitter min skuilplek. Deneys, sy broer Joubert, Isaac Malherbe en 'n paar ander het daarin geslaag om agter 'n klompie rotse sowat 20 meter vanaf die fort te gaan stelling inneem. Van hier af het hulle op die fort gelê en skiet terwyl hulle gewag het vir die bevel om dit te bestorm. Enige verdere gedagte aan 'n aanval is egter laat vaar nadat Willemse en ses ander burgers in 'n stormloop doodgeskiet is. Dit het Deneys-hulle geen ander keuse gelaat as om onverrigter sake terug te val tot waar die res van die aanvalsmag geskuil het nie. Om 'n terugtog na die heuwel waar die meerderheid van die Pretoriakommando hulle bevind het te onderneem, sou egter selfmoord wees aangesien hulle oor 'n oop veld sou moes beweeg terwyl hulle hulself aan Britse geweervuur blootstel. Hulle het gevolglik besluit om eerder vir die res van die dag te bly waar hulle was.⁸³

Terwyl hulle gelê en wag het dat die dag moes verbygaan, het Deneys uit verveeldheid 'n koerant wat hy in sy sak gehad het, gelees. Vir afwisseling het hy ook geslaap. Die twee aktiwiteite het hom, volgens sy eie vertelling, berug gemaak. Ten eerste het die ander burgers gewonder oor hoe hy onder so 'n lawaai en in so 'n gevaarlike posisie kon slaap. Hy kon egter nie verstaan wat hulle probleem met sy geslapery was nie. Vir hom was dit heel

⁸² J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, III*, pp. 51-52.

⁸³ D. Reitz, *Commando*, pp. 63-66; J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, III*, pp. 52-53.

natuurlik: "... ik was jong en in mijn groeityd zoodat, in die dagen, als die slaap mij overviel, neem het meer dan Britsche kanon vuur om mijn rust te stooren."⁸⁴ Wat hom egter die meeste ontstel het, was dat sy koerantlesery die burgers wat hulle vanuit hulle skuilings verder agtertoe dopgehou het, onder die indruk gebring het dat hy besig was om 'n witvlag voor te berei om oor te gee. Hierdie gerug het vinnig tussen die kommando's in Ladysmith versprei en dit het hom glad nie beïndruk nie.

Deneys en sy makkers is uit hulle netelige situasie verlos toe 'n storm teen vyfuur die middag opgesteek en aan hulle die dekking gegee het om vanuit hulle posisies te onttrek. Hulle het egter 'n miserabele nag deurgebring omdat die storm hulle tente en besittings weggespoel het en hulle nie kon vuur maak of hulle klere kon droogmaak nie. Hulle is verder ongelukkig gemaak deur die gedagte dat hulle uit selfsugtigheid hulle gewondes en dooies op die slagveld agterlaat het. Die volgende oggend het hulle nog meer neerslagtig geraak toe hulle verneem het dat die aanval op Platrand misluk het en dat 300 man in die aanval verloor is.⁸⁵ Deneys se statistieke ten opsigte van die hoeveelheid burgers wat in die slag gebly het, word deur Breytenbach weerspreek. Volgens hom was die totale verlies van die Boeremagte 181.⁸⁶ Tydens die aanval op die rooi fort het een van Deneys se tentmaats, Frank Roos, gesneuwel en nadat hulle sy liggaam gaan haal het, het Deneys gewonder wie van hulle volgende sou sterf.⁸⁷

Ongeveer 'n week later het veldkornet Zeederberg aan Deneys veertien dae verlof toegestaan wat hy gebruik het om vir sy ouers in Pretoria te gaan kuier.⁸⁸ Volgens Deneys se beskrywing in Herinneringen van 1899-1902 is dié verlof aan hom toegestaan omdat vier van die Reitz-seuns op kommando was nadat sy broers Hjalmar (kort voor nuwe jaar 1900) en Arnt (12 Januarie

⁸⁴ D. Reitz, *Commando*, p. 67; Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 119-120.

⁸⁵ D. Reitz, *Commando*, pp. 67-68.

⁸⁶ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, III, p. 57.

⁸⁷ Deneys Reitz, *Commando*, p. 68.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 69.

1900) ook by hulle aangesluit het.⁸⁹ In *Commando* het Deneys egter die volgorde van die gebeure verander. Hy skryf dat sy verlof voor die slag van Spioenkop was en dat Hjalmar en Arnt eers daarna by hulle aangesluit het.⁹⁰ Vanweë die tydsverloop na die oorlog tot en met die publikasie van *Commando* in 1929, was die weergawe in Herinneringen van 1899-1902, wat in 1903 geskryf is, varser in Deneys se geheue en moet dit as die meer akkurate weergawe aanvaar word.

Of sy verlof wettig was, is ook te bevraagteken, aangesien president Kruger op 8 Januarie 1900 'n bevel uitgevaardig het waarvolgens alle verlof opgeskort is vanweë die ernstige militêre situasie.⁹¹ Die kwessie is egter dat Deneys by Zeederberg verlof gekry het ten spyte van Kruger se opskorting daarvan en dit dui daarop dat Deneys deur sy offisiere bevoordeel is, na alle waarskynlikheid omdat hy F.W. Reitz se seun was. Wat veral betekenisvol hieraan is, was dat Deneys hom dit laat welgeval het en dat dit heel waarskynlik sy arrogansie verder gevoed het.

Volgens Deneys het hy die verlof nodig gehad omdat hy “verlofpest” (heimwee) gehad het. In Herinneringen van 1899-1902 stel hy dit baie duidelik dat hy nie aan die siekte van die sogenaamde versigtige burgers, “bom koorts”, gely het nie.⁹² Die indruk word geskep dat hy dit nie sou kon verdra as iemand sou dink dat hy bang was of wou weghardloop van die oorlog nie. Hierdie is 'n gevoel wat dwarsdeur sy lewe by hom gebly het, naamlik die vrees dat iemand sy optredes verkeerd kon verstaan, of sy redes oor waarom hy iets doen of sê, verkeerd kon interpreteer. Dit skep die indruk dat hy gesteld was op wat ander mense van hom gedink het. Heel moontlik was hy boonop na sy verlof spyt daarvoor dat hy wel op verlof gegaan het en dit het moontlik bygedra tot die onderskeid wat hy tussen verlof pest en bom koorts getref het.

⁸⁹ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 113 en 123.

⁹⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 69 en 82.

⁹¹ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 220.

⁹² Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 123.

In Pretoria en tot Deneys se teleurstelling, het sy vader sy verlof vinnig kortgeknip. Deneys het daarna uitgesien om weer rustig by die huis te wees en goeie kos te eet, maar sy vader het gevoel dat sy plek in Natal by die kommando's was. Frank Reitz het verwag dat die Britte binnekort weer 'n groot aanval op die Boeremagte sou loods en het gevolglik daarop aangedring dat Deneys na Natal terugkeer. Ten spyte van sy teleurstelling het Deneys aan sy vader se versoek gehoor gegee en op 23 Januarie 1900 arriveer hy weer terug by die kommando,⁹³ net betyds om aan die slag van Spioenkop deel te neem.

In 'n tweede poging om Ladysmith, na die Britse nederlaag by Colenso op 15 Desember 1899, te ontset, het genl. Redvers Buller besluit om Ladysmith vanaf twee kante te nader. Genl.maj. N.G. Lyttelton sou die Tugelarivier by Potgietersdrif kruis om sodoende die Boere wat aan die noorde kant van die rivier was, besig te hou. Terselfdertyd moes lt.genl. sir Charles Warren die rivier by Trichardsdrif kruis met drie infanterie brigades, 'n berede brigade en ses batterye veldartillerie (altesaam 15 000 man en 36 kanonne). Hy was veronderstel om na die weste van Spioenkop te beweeg en die Boeremagte sodoende te omseil. Vanaf die Acton Homes area moes hy dan in die rigting van Ladysmith beweeg.

Ooreenkomstig Warren se aanvalsplan het 'n troepemag van sowat 1 700 man onder bevel van genl. E.R.P. Woodgate Spioenkop die nag van 23 op 24 Januarie 1900 in digte mis en reën beset en die brandwagte wat daar gepos was, verdryf. Die mag het bestaan uit die Lancashire Fusiliers, die South Lancashires, die Royal Lancasters en die 17th Field Company Royal Engineers. Lt.kol. W.A. Thorneycroft, aanvoerder van Thorneycroft's Mounted Infantry, het die aanval gelei.⁹⁴

Met hulle aankoms op Spioenkop het die Royal Engineers onmiddellik begin om 'n loopgraaf te graawe in wat hulle gedink het die noordelike hoogste punt

⁹³ D. Reitz, *Commando*, p. 69.

⁹⁴ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, III*, pp. 178-181.

van Spioenkop se kruin was, maar wat later geblyk het tussen 70 en 180 meter van die kruin weg was. Die grawe van die loopgraaf is bemoeilik deurdat die genietroepe nie oor die regte toerusting beskik het nie en hulle hulle boonop na 'n paar sentimeter in 'n soliede rotslaag vasgeloop het. Al wat hulle op die ou end kon doen, was om wye vore van 45 sentimeter diep uit te grawe en lae borswerings voor die slote op te stapel met die grond en hope klippe wat volop op die heuwel was.⁹⁵

Die brandwagte wat van Spioenkop verjaag is, het genl. Schalk Burger, wat verantwoordelik was vir die verdediging van die sektor waarin Spioenkop geval het, gewaarsku van die Britse besetting van Spioenkop. Hy het aan kommandant Hendrik Prinsloo met 84 man van die Carolinakommando opdrag gegee om die kop te bestorm.⁹⁶ Genl. Botha het later versterkings teen die berg uitgestuur, insluitende 30 man van die veldkornetskap Pretoriadorp onder veldkornet Zeederberg, 'n klompie uit die Pretoriadistrik onder kommandant "Rooi" Daniel Opperman en manskappe van die Johannesburgse kommando, die Duitse korps onder lt. Schmitz-Dumont en die kommando Krugersdorp onder veldkornet J. Kemp.⁹⁷ Deneys, sy broer Joubert, Charles Jeppe, Walter de Vos, Robert Reinecke en verskeie ander burgers van Isaac Malherbe se korporaalskap het deel van die mag uitgemaak.⁹⁸

Toe die mis teen 08:00 die oggend van die 24ste Januarie wegtrek, het 'n geweldige geveg om besit van die plato uitgebreek. Die Britse troepe is van drie kante af bestook en genl. Woodgate is dodelik gewond. Kol. Thorneycroft, wat in die veld bevorder is tot generaal, het die bevel by hom oorgeneem. Teen ongeveer 09:00 het die Boere grofgeskut onder bevel van maj. Wolmarans van die Transvaalse Staatsartillerie die kop begin bestook. Die bombardement is dwarsdeur die dag met dodelike akkuraatheid

⁹⁵ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, III*, pp. 182-184.

⁹⁶ *Ibid.*, pp. 185-186.

⁹⁷ *Ibid.*, p. 189.

⁹⁸ D. Reitz, *Commando*, p. 70.

voortgesit. Teen twaalfuur het die burgers die Britse troepe tot in hulle hoofloopgrawe teruggedwing en 'n paar heldhaftige stormlope deur die burgers het tot gevolg gehad dat 176 Britse troepe op die noordoostelike flank oorgegee het. Thorneycroft het enige verdere oorgawes geweier. Die burgers kon die kop nie verower nie aangesien die Britte, ten spyte van die dood en verwoesting in hulle geledere, vasgeklou het aan hulle loopgrawe. Teen die middel van die dag het versterkings, bestaande uit die Middlesex-, die Dorset- en die Somersetregimente, genl. J. Talbot Coke se Brigade, asook die Rand Imperial Light Infantry, vir die Britte opgedaag. Ook hulle het verskeie dapper aanvalle op die Boere-aanvallers gedoen, maar is met swaar verliese teruggedryf. Verdere Britse versterkings, bestaande uit die Scottish Rifles, die King's Royal Rifles en andere wat later die middag opgedaag het, kon ook nie 'n beslissing afdwing nie en het sake vir die Britte slegs vererger daar hulle as gevolg van die beperkte terrein nie behoorlik kon ontplooi nie. Hulle is later die middag teruggetrek en teen 22:00 dieselfde dag het Thorneycroft die kop met sy hele mag ontruim.⁹⁹

Met die uitbreek van die geveg op Spioenkop was Deneys en Zeederberg by hulle voorradewa aan die voet van Spioenkop. Alhoewel te laat om aan die aanvanklike stormloop teen die berg op mee te doen, was hulle betyds om te sien hoe dit plaasvind en Deneys gee 'n treffende beskrywing daarvan. Hy skryf dat 800 of 900 burgers die noordelike helling van die kop onder hewige kort afstand geweervuur van die Britte wat reeds op die kruin van die heuwel was, bestyg het. Baie van die burgers het geval, maar die voorstes was reeds naby die kruin en Britse soldate het vorentoe gestorm om hulle te verhoed om dit te bereik. Vir 'n oomblik of twee was daar wanordelike handgevegte waarna die aanvallers die kruin bereik en buite sig verdwyn het.

Die pad teen die berg uit was besaai met gesneuwelde en sterwende burgers en Deneys het gou op tekens afgekom dat die Pretoriakommando ook daar verby is. Hy het eerste op die lyk van Johan Malherbe, Isaac Malherbe se

⁹⁹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902, III*, pp. 189-226.

broer, afgekóm. 'n Paar meter verder was nog twee gesneuweldes van die Pretoriakommando. Hoër op het hy sy tentmaat Robert Reinecke, wat deur die kop geskiet is en nie ver daarvandaan L. de Villiers, van hulle korporaalskap, teëgekóm. Nog hoër op was Krige, nog een van Isaac se manne, met 'n koeël deur beide longe. Hy het ook op sy tentmaat Walter de Vos afgekóm. Die was deur die bors geskiet, maar kon vriendelik glimlag toe hulle verby hom is. Behalwe gesneuwelde Pretorianers, het hulle ook 'n groot hoeveelheid gewonde en gesneuwelde burgers van die Carolinakommando teëgekóm.¹⁰⁰

Bo-op die heuwel het hulle gevind dat die Boere-aanvallers nie verder kon vorder as 'n groepering rotse wat rondom die platorand gestrek het nie. Die Britte was in 'n vlak loopgraaf agter 'n lae klipmuur sowat 20 meter weg en die grootste gedeelte van die kruin was steeds in hulle hande. Deneys kon nie by Isaac Malherbe en die res van sy korporaalskap aansluit nie en het hom vir tyd en wyl by die gevegslinie van kommandant Opperman se burgers gevoeg. Hier het hy dan ook die hele dag deurgebring terwyl daar aanhoudend oor en weer tussen hulle en die Britte geskiet is.¹⁰¹ In die rigting waarin die Pretoriakommando verdwyn het, het hy die liggaam van sy tentmaat Charles Jeppe gesien lê. Deneys het Jeppe as 'n goeie vriend beskou en sy dood het hom so aangedaan gemaak dat hy skaars kon skiet. Nadat sy eerste skoot halfpad tussen hulle en die Britse stellings in die grond in is, het Opperman aan hom gesê dat hy nie kinders in sy kommando soek nie en dat Deneys eerder moes huistoe gaan. Deneys was egter op sy eer gesteld, het homself reggeruk en het daarna, tot Opperman se tevredenheid, elke skoot direk op die Britse skanse gerig.¹⁰²

Die omstandighede waarin die burgers hulle bevind het, het soos wat die dag gevorder het, 'n algemene gevoel van mismoenigheid onder hulle veroorsaak. Hulle was moeg, honger en dors, moes vaskyk in die groot hoeveelheid dooies en gewondes rondom hulle en het begin twyfel of hulle enigsins

¹⁰⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 73-74.

¹⁰¹ *Ibid.*, pp. 74-75.

¹⁰² Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 134.

versterkings sou kry. Hulle was boonop onder die indruk dat hulle geskietery nie veel indruk op die Britse soldate gemaak het nie en dit het hulle nog meer mismoenedig gemaak. Van hulle wou dan ook begin om van die gevegsfront te verdwyn, maar Opperman se kragtige persoonlikheid en sterk taalgebruik het die meerderheid van hulle verhoed om dit te doen. Deneys meld dat hy dit ook oorweeg het om weg te sluip, maar dat die gedagte aan Isaac en sy ander vriende hom in sy posisie laat bly het.¹⁰³

Selfs Opperman se persoonlikheid kon egter nie verhinder dat van die burgers hulle onttrek het nie en teen die aand was daar slegs sowat twee dosyn van hulle nog op hulle pos. Hierdie laaste groep het na 22:00 dieselfde aand van die berg onttrek en hulle by die Carolinakommando gaan voeg, sterk onder die indruk dat die Britte die volgende oggend deur die gaping wat met die geveg op Spioenkop geskep is, sou breek om Ladysmith te ontset. Die Carolinakommando was egter in chaos en hulle was besig om hulle waens in te span om te vlug. Slegs die inmenging van 'n persoon wat Deneys vermoed het Louis Botha was, het verhoed dat dit gebeur het. Botha het 'n roerende pleidooi gedoen wat veroorsaak het dat die burgers weer na hulle posisies toe teruggegaan het.¹⁰⁴

Die Boere het eers die volgende dag opgemerk dat die Britte Spioenkop ontruim het en het toe ook vir die eerste keer besef hoe effektief hulle kanon- en kleingeweer vuur werklik was.¹⁰⁵ Breytenbach skat die Britse ongevalle tydens hierdie slag op sowat 1 800 tot 2 000, waarvan slegs 187 ongedeede krygsgevangene geneem is. Aan Boerekant was die verlies 58 man gedood en 140 gewond. Van die Carolinakommando is 55 burgers gedood of gewond en van die kommando van kommandant "Rooi" Daniel Opperman 16 gedood en 20 gewond.¹⁰⁶ Van Isaac Malherbe se korporaalskap het 'n hele aantal

¹⁰³ D. Reitz, *Commando*, pp. 75-76.

¹⁰⁴ *Ibid.*, pp. 77-79.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 79.

¹⁰⁶ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, III, p. 231.

gesnuwel¹⁰⁷ en die aand na die slag het Deneys teruggekeer na 'n verlate tent. Vier van sy tentmaats was dood, 'n vyfde was ernstig gewond en sy broer Joubert het opdrag gekry om die Britse gevangenes na Pretoria te vergesel. Hy was gevolglik heeltemal alleen met net Charley, sy agterryer, wat alles gedoen het wat hy kon om Deneys te probeer opbeur.¹⁰⁸

Die slag van Spioenkop het 'n drastiese uitwerking op Deneys en sy gevoel oor oorlog gehad. In volume II van Herinneringen van 1899-1902 skryf hy "... en verliet ik toen ook dien onvergetelyken plaats van onbeskryfelijke ellende en afgrijsen waar ik finaal leerde dat 'oorlog is hel' en nooit weer behoeft iemand bij mij te spreken over 'the glory of war' waar mannen die als helden gevallen waren en uitzagen als informaats vleesch die door een vleesch machine gegaan was en waar de dappere dooden met monden en neusgaten vol misselijke brommer vliegen waren en met huiwering-wekkende grijzen op de lippen en gezwollen en afgrijselijke uitziende oogen en gezichten in allerlei onmenselijke houdingen in de zon lagen op te zwellen en heb ik van toen af een oorlog beschouwd als de grijwelijkste misdaad die door de menschdom gepleegd kon worden en de lust en plezier die ik tot hier toe in alles genomen had herleefde voor maanden lang niet weder."¹⁰⁹

Ongeveer 'n week na die slag van Spioenkop het Deneys weer tentmaats gekry toe Joubert vanaf Pretoria teruggekeer het, vergesel van hulle broers Hjalmar, Arnt en Jack. Die 20-jarige Hjalmar, wat besig was om hom in die regte in Nederland te bekwaam toe die oorlog uitbreek het, het met groot moeite na die ZAR terug gekeer. Arnt en Jack, onderskeidelik 16 en 12, was tot in dié stadium op skool, maar het daarin geslaag om hulle vader te oortuig om hulle ook toe te laat om op kommando te gaan. Jack se verblyf was egter van korte duur, aangesien Erasmus hom gewaar en terug huistoe gestuur het.¹¹⁰

¹⁰⁷ D. Reitz, *Commando*, p. 73.

¹⁰⁸ *Ibid.*, pp. 80-81.

¹⁰⁹ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 149-150.

¹¹⁰ D. Reitz, *Commando*, p. 82. (Sien voetnoot 89. Volgens Deneys se beskrywing in *Herinneringen van 1899-1902* het Hjalmar kort voor nuwe jaar 1900 en Arnt op 12 Januarie 1900 onderskeidelik by die kommando aangesluit.)

Teen 25 Februarie 1900 het genl. Warren voorgestel dat 'n aanval gedoen word op die Boere se linkerflank op Pietershoogte, gevolg deur aanvalle op Spoorwegkop en Hart's Hill. Dit sou die Britte in staat stel om die hele Boerelinie na die verowering van Pietershoogte vanaf die oostekant af onder 'n dwarsvuur te plaas en weswaarts op te rol. Die aanval is op die 27ste geloods en het op 'n oorwinning vir die Britte uitgeloop, maar nie sonder dat hulle 'n hoë prys daarvoor betaal het nie. Volgens Breytenbach is 503 Britse offisiere en manskappe dood of gewond en sowat 323 Boere, maar hy bespiegel dat hierdie syfers nie korrek is nie en dat daar waarskynlik aansienlik meer dood is.¹¹¹

By Deneys het hierdie veldslag twee teenpole van emosie uitgelok. Hy en sy broer Joubert was gelukkig om dié Britse aanval te mis deurdat hulle hulle Nederlandse oom by die Swazilandse polisie raakgeloop het en die nag van die 26 op 27ste by hom gaan oornag het. Hulle was gevolglik die oggend van die 27ste te laat om aan die geveg te gaan deelneem en dit het waarskynlik hulle lewens gered. Die res van hulle korporaalskap het aanvanklik onder 'n hewige bombardement deurgeloop en is daarna deur die Britte oorval. Isaac Malherbe en Jan Luttig is gedood en Hennie Malherbe en Gertjie Coetzee gevange geneem.¹¹² Vir een keer het Deneys se arrogante miskenning van reëls, naamlik om eenvoudig sy kommando te verlaat, in sy guns getel. Na alle waarskynlikheid is dit die enigste rede waarom hy die Britse aanval oorleef het. Dat die sameloop van omstandighede 'n groot emosionele wroeging by hom veroorsaak het, is egter duidelik. In *Commando* skryf hy: "To approach our men through that inferno was to court destruction, while not to try seemed like desertion." In Herinneringen van 1899-1902 meld hy weer "...dat zij misschien zouden denken dat wij gevlucht waren als zij ons niet met hem zagen." Albei aanhalings wys daarop dat hy bevrees was dat die ander burgers kon gedink het dat hy 'n lafaard was en hy wou definitief nie gehad

¹¹¹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, III, p. 527- 553.

¹¹² D. Reitz, *Commando*, pp. 86-89; Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 162-167.

het dat iemand moes dink dat hy sy korporaalskap opsetlik in die steek gelaat het nie.

Die Britse deurbraak by Pietershoogte het die begin van die einde van die veldtog in Natal ingelei. Ladysmith is op 28 Februarie ontset en die Boere het begin terugval. Ter beskerming van die Transvaalse oosgrens het die Transvaalse kommando's wat in Natal was die Biggarsberg, wat vanaf Rogerspas in die Drakensberge ooswaarts oor die hele Natal uitgestrek het, beset. Genl. Lucas Meyer en die kommando's van Vryheid, Utrecht, Swaziland, Piet Retief, Johannesburg, Krugersdorp en Middelburg het die oostelike deel van die linie vanaf Glencoe tot by die grens van Vryheid bewaak. Die kommando's van Middelburg en Krugersdorp is net oos van die spoorweg te Glencoe, by die hoofkwartier van genl. Louis Botha, gestasioneer. Dié twee kommando's, saam met die kommando's van Pretoria en Bethal onder genl. D.J.E. Erasmus, wat wes van die spoorlyn by Glencoe gestasioneer was, was verantwoordelik vir die beskerming van Botha se hooflaer. Die bewaking van die westelike gedeelte van die linie was die verantwoordelikheid van genl. Schalk Burger en die kommando's onder sy beheer.¹¹³

Die Pretoriakommando se opdrag om na Elandslaagte terug te trek, is volgens Deneys op 'n wanordelike manier uitgevoer. Elke burger het eenvoudig sy eie voorrade geneem en koers gekry en geen poging is aangewend om op 'n georganiseerde manier te onttrek nie. Die berede burgers het die res van die konvooi geïgnoreer en groot probleme het ontstaan elke keer wanneer die waens 'n spruit of donga moes kruis. Die Reitz-broers en hulle oom het tot hierdie wanorde bygedra deur van die res van die Pretoriakommando weg te breek en hulle eie roete oor die Modderspruit spoorwegdepot na Elandslaagte te volg. Volgens Deneys het hulle dit gedoen omdat hulle nie die nut daarvan kon insien om in modder en water rond te ploeter nie. 'n Dag later het hulle veldkornet Zeederberg by

¹¹³ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, VI. *Die beleg van Mafeking tot met die slag van Bergendal*, pp. 63-64.

Glencoe raakgeloop en hier het hulle vir 'n paar dae oorgebly terwyl Zeederberg weer die Pretoriakommando bymekaar gemaak het.¹¹⁴ Aangesien daar geen ander kommissariaat te Glencoe beskikbaar was nie, het hulle oorleef deur snags blikkies vleis uit 'n treintrok te buit.¹¹⁵

Hierdie terugtog moes vir Deneys uiters demoraliserend gewees het. Hy het na Natal gegaan met die gedagte dat hulle die Britte sou oorwin, maar na ongeveer vyf maande van nuttelose beleëring by Ladysmith moes hulle die aftog blaas en dit was vir hom een van die slegste ondervindinge van sy lewe. "Van kindsbeen aan was van ons grootste leesstof steeds gewees over de voortrekkers en de heldedaden van ons volk in de vroegere jare en na wat die oorlog van 1880 gebeurde was en de Jameson inval, waren wij vast van meening dat de afrikander volk onder een soort van speciale voorzienigheid stond en dat wij onder bijzondere bescherming van de krijgsgeluk waren en wij de overwinningen tot hiertoe in deze oorlog behaald, bijna als voor natuurlijk aannamen, zoodat die ontuchtering die ons in deze laatste dagen overkwam bitter als gal was en hebben wij, eigenlijk gezegd, tot aan de Vrede, nooit weer heelemaal over de schok van deze tijd gekomen en nooit weer volkomen ons vroegere nationale zelfvertrouwen terug gevonden."¹¹⁶

Die onttrekking van die Boeremagte vanuit hulle posisies rondom Ladysmith en die inname van hulle nuwe stellings in die Biggarsberge was nie die enigste groot verandering wat vir Deneys plaasgevind het nie. Nou dat Isaac Malherbe se korporaalskap vernietig was en aangesien die broers nie lus was om by enige ander korporaalskap aan te sluit nie, het hulle en hulle oom, Jan Mulder, hulle eie "korporaalskap" gevorm. Dié korporaalskap is demokraties bestuur deurdat almal ewe veel sê gehad het en niemand is toegelaat om oor die ander baas te speel nie. Alhoewel hulle op hulle eie gebly het, het hulle gesorg dat hulle aan die werksaamhede van die kommando deelneem. Elke keer as 'n patrollie uitgaan het, het ten minste twee van hulle saamgegaan.¹¹⁷

¹¹⁴ D. Reitz, *Commando*, pp. 89-91.

¹¹⁵ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 180.

¹¹⁶ *Ibid.*, pp. 177-178.

¹¹⁷ *Ibid.*, pp. 182-183.

Die tydperk wat Deneys-hulle in hulle nuwe verdedigingslinie teen die hange van die Biggarsberge deurgebring het, was aanvanklik rustig en plesierig.¹¹⁸ Deneys beskryf die drie weke as “...een uitgestrekte picnic”. Hulle het onder andere van die geleentheid gebruik gemaak om na Dundee te ry om boeke by die biblioteek daar te gaan uitneem, maar het dit, tot Deneys se skande, nooit teruggeneem nie.¹¹⁹ Die broers het die laerlewe aan die hange van die Biggarsberge egter gou eentonig begin vind en toe hulle gerugte hoor dat dinge maar swaar gaan in die Vrystaat, het hulle besluit om eerder na hulle “eie” land terug te keer. Of hulle optrede korrek was of nie het hulle nie veel geskeel nie, aangesien hulle gevoel het dat hulle kon gaan waar hulle wou sedert die vernietiging van hulle korporaalskap.¹²⁰ Hierdie benadering het waarskynlik loodreg ingedryf teen die vereistes van die Boereleiers wat eerder as ‘n goed georganiseerde eenheid sou wou veg. Dit spreek egter van die eiewyse en aanmatigende houding wat so gereeld en duidelik na vore kom in Deneys se beskrywing van sy wedervaringe.

3.3 Die guerrilla-oorlog

3.3.1 Die Britse opmars en verandering in Boeretaktiek

Veldmaarskalk Frederick Sleigh Roberts het op 10 Januarie 1900 in Kaapstad geland as opperbevelvoerder van die Britse magte in Suid-Afrika. Hy en sy stafhoof, genl. lord Horatio Kitchener, het onmiddellik begin om ‘n nuwe strategie vir hulle veldtog in Suid-Afrika op te trek. Hulle het aanvanklik gefokus op die westelike front en het Kimberley op 15 Februarie 1900 ontset, waarna hulle hulle aandag na Bloemfontein verskuif het.¹²¹

Die militêre suksesse wat Roberts in die Vrystaat behaal het tot en met sy verowering van Bloemfontein op 13 Maart 1900, het die Boerebevelvoerders

¹¹⁸ D. Reitz, *Commando*, pp. 89-91.

¹¹⁹ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 182 en 183.

¹²⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 92-93.

¹²¹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, VI, p. 24 en 204-231.

daarvan oortuig dat hulle hulle krygstaktiek sou moes verander indien hulle enigsins die Britse leër wou oorwin. Die gevolg was 'n krygsraadvergadering op 17 Maart te Kroonstad wat bygewoon is deur 22 krygsoffisiere, asook presidente Kruger en Steyn en kmdt.genl. Piet Joubert. Die uiteinde van die vergadering was 'n besluit om weg te beweeg van 'n defensiewe na 'n offensiewe krygstaktiek, met ander woorde die kommando's moes meer aanvallend begin optree, die inisiatief self neem en die Britse kolonnes gedurig lastig val.¹²²

Hierdie verandering in krygstaktiek het 'n reorganisasie van die Boeremagte noodsaaklik gemaak. Daar is besluit (1) dat die Boerekrygsmag in kleiner, meer mobiele militêre eenhede opgedeel sou word; (2) dat hulle van die swaar walaers ontslae sou raak; (3) dat 'n korporaal oor elke 25 burgers aangestel sou word om toesig, aanvoering en kontrolering te vergemaklik; en (4) dat strenger dissiplinêre maatreëls geïmplementeer sou word.¹²³ Die oorgang vanaf konvensionele oorlogsvoering na 'n guerrilla tipe van oorlogsvoering het egter nie oornag plaasgevind nie en is eers teen ongeveer September 1900 voltrek.

Deneys-hulle se vertrek uit Natal was nie so maklik as wat hulle gedink het dit sou wees nie. Volgens Deneys se eie vertelling het hy genl. Louis Botha gaan vra vir 'n "trein sertifikaat" sodat hulle hulle oorlogspoging in die Vrystaat kon gaan voortsit. "Hij vroeg mijn toen waarom of wij ontevreden waren om bij zij Commandos in Natal te blijven en toen ik hem antwoord dat er hier toch niets gaande was en men in de O.V.S. menschen noodig had scheen hij niet geveid en zei 'kerelkie, rij maar dadelijk naar jou lager terug, jij sal van avond sien dat er wel degelijk iets te doen is', waaruit ik begreep dat er dien nacht een of ander beweging aan de gang was."¹²⁴ Deneys se aanname was korrek aangesien daar op 7 April 'n aanval op die Britse magte te Elandslaagte

¹²² J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, V. *Die Britse opmars tot in Pretoria*, p. 164.

¹²³ *Ibid.*, pp. 164-165.

¹²⁴ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 185-186.

geloods is.¹²⁵ Wat egter meer betekenisvol was aan die gesprek met Botha was dat Botha Deneys as “kerelkie” aangespreek het. In daardie tyd sou ‘n volwasse persoon moontlik kleinerend opgetree het deur dié woord te gebruik as hy gedink het dat ‘n jongman te groot was vir sy skoene. Iets wat Deneys wel was as in ag geneem word hoe maklik hy met sy bevelvoerders omgegaan het.

Die uiteinde van die Boere aanval op Elandslaagte was ‘n kanongeveg oor ‘n groot afstand waarin die burgers nie betrokke was nie.¹²⁶ In Herinneringen van 1899-1902 beskryf Deneys dié aanval as “een ‘reconnaissance in force’, om te sien hoe sterk of de vijand was en of Buller niet misschien met zijn troepen overzee naar Kaapstad was gegaan om van daar de Vrijstaat te trekken om Lord Roberts van ‘Kan Daar’ te helpen.”¹²⁷ In *Commando* skryf hy dat die enigste gedenkwaardige gebeurtenis van hierdie aanval was dat die wind van ‘n verbygaande Britse kanonkoeël hom omgewaai het.¹²⁸ Dat Deneys in sy 1903-herinneringe die woorde “Roberts van ‘Kan Daar’” aanwend, is ‘n aanduiding van hoe later verworwe insigte reeds in sy herinneringe van 1903 ingesluip het. F.W. Reitz het in 1901 ‘n gedig, “De Lady Roberts”, wat gaan oor genls. Ben Viljoen en C.H. Muller se verowering van die “Lady Roberts” 4.7-duimskeepskanon in Desember 1900 by Gun Hill, die lig laat sien. Die gedig spot onder meer dat “Roberts van ‘Kandaar’ (Kandahar) is nie Roberts van ‘Kanhier’”.¹²⁹ Die gedig het dié gebeurtenis groot aandag besorg en dit is heel moontlik dat dit daardeur ook sy inslag by Deneys se werk gekry het.

Na afloop van die Elandslaagtegeveg is 14-dae verlof aan Deneys toegestaan wat hy gebruik het om by sy ouers in Pretoria te gaan kuier. Hy het Pretoria teen ongeveer 15 April bereik en het onmiddellik werk daarvan

¹²⁵ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, VI, pp. 81-82.

¹²⁶ *Ibid.*, pp. 81-82.

¹²⁷ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 187-188.

¹²⁸ D. Reitz, *Commando*, p. 93.

¹²⁹ J.W. Meijer, *Generaal Ben Viljoen 1868-1917*, pp. 186-188; F.W. Reitz, *Oorlogs en andere gedichten*, pp. 2-4.

gemaak om sy en sy broers se begeerte om hulle militêre aktiwiteite na die Vrystaat te verskuif, te bevorder. Hy het aan sy vader geneul totdat dié 'n brief aan Louis Botha geskryf het waarin hy versoek het dat die broers toegelaat word om Vrystaat toe te gaan. Die gevolg was dat sy broers teen 28 April in Pretoria gearriveer het. Hulle oom, Jan Mulder, het egter by die Irish Brigade agtergebly.¹³⁰ Die skryf van bogenoemde brief deur F.W. Reitz bevestig die bevoorregte posisie wat die Reitz-seuns hulle veroorloof het. Deneys het definitief nie geskroom om sy vader se posisie en invloed te gebruik om sy eie doelwitte te bereik nie.

Op 30 April 1900 het die broers per trein vanuit Pretoria na die Vrystaat vertrek. By Smaldeel, sowat 50 kilometer vanaf Bloemfontein, het hulle oornag en die dag daarna het hulle hulle by die Afrikaander Cavallerie Corps (A.C.C.) onder kommandant Abraham Malan, 'n skoonseun van kmdt.genl. Piet Joubert, aangesluit.¹³¹ Die A.C.C. het bestaan uit die Malans, Kleintjie Erasmus, Jan Joubert (seun van genl. Joubert), Ben en Piet Geldenhuys en verskeie ander ou bekende skoolmaats van die broers. Dit het hulle onmiddellik tuis laat voel.¹³² Deneys beskryf die A.C.C. as 'n gemengde gemeenskap, 'n vreemde legioen, wat nie vanuit 'n spesifieke gebied afkomstig was nie¹³³ en by implikasie 'n groep wat nie gebiedsgebonde was nie maar kon gaan waar hulle wou.

Die A.C.C. het op 4 Mei by genl. J.H. de la Rey se kommando's aan die Vetrivier aangesluit in 'n poging om hom te help om Roberts se voortstormende mag te probeer stuit.¹³⁴ Roberts het op 3 Mei 1900 uit Bloemfontein na die noorde vertrek, vasberade om die Transvaal in te val. Hy is vergesel deur 38 000 soldate en 100 kanonne. Dit was 'n drieledige opmars

¹³⁰ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 189-191.

¹³¹ D. Reitz, *Commando*, p. 94.

¹³² Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 192.

¹³³ D. Reitz, *Commando*, p. 152.

¹³⁴ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, V, p. 437.

met Roberts in bevel van die hoofmag en die magte van onderskeidelik genl. J.D.P. French op die linkerflank en genl. I. Hamilton op die regterflank.¹³⁵

De la Rey het 'n droewige prentjie aan die lede van die A.C.C oor die heersende toestande geskilder. Hy kon nie insien hoe Roberts se opmars na Pretoria gestuit sou word nie, aangesien daar volgens hom heeltemal te min verdedigbare posisies in die Vrystaat was. Die burgers se moraal was boonop baie laag na genl. Piet Cronjé en sy 4 000 man se oorgawe by Paardeberg en die inname van Bloemfontein deur die Britte.¹³⁶ Ten spyte hiervan het De la Rey sy magte aan die noordelike oewer van die Vetrivier oor 'n 20 kilometer front versprei. De la Rey en die kommando Wakkerstroom was by die spoorwegbrug, met die Ermelokommando en die Ierse korps aan sy linkerkant, die A.C.C. aan sy regterkant oor die drif by Misgunstfontein (Kotzeesdrif) en die Heidelbergers by die driwwe verder wes.¹³⁷

Die eerste gevegte aan dié front het op 5 Mei uitbreek toe 'n Britse mag onder genl.maj. E.T.H. Hutton 'n aanval op Kotzeesdrif geloods het. Die aanval is ingelei deur hewige kanonvuur waarna Hutton sy troepe ingestuur het. Die A.C.C. was egter goed ingegrave en die Britte moes onder hewige geweervuur terugval. 'n Bataljon berede infanteriste onder lt.kol. E.A.H. Alderson het daarin geslaag om 'n drif ten weste van Kotzeesdrif oor te steek en die A.C.C. was genoodsaak om hulle stellings te verlaat.¹³⁸ Volgens Deneys het hierdie onttrekking wanordelik en sonder veel weerstand van die burgers plaasgevind. Hy skryf verder ook dat sowat 30 man van die A.C.C. tydens hierdie geveg gewond of gedood is, maar Breytenbach haal De la Rey aan dat slegs sowat 10 burgers van beide die Ermelokommando en Malan se kavalleriekorps gewond is.¹³⁹

¹³⁵ B. Farwell, *The great Boer War*, p. 265.

¹³⁶ D. Reitz, *Commando*, pp. 95-96.

¹³⁷ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, V, pp. 437-438.

¹³⁸ *Ibid.*, pp. 439-440.

¹³⁹ D. Reitz, *Commando*, pp. 98-100; J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, V, p. 440.

Ten spyte van die posisies wat De la Rey se kommando's by die Vetrivier aan die Britte moes afstaan, was hy vasbeslote om die Britse opmars soveel as moontlik te vertraag. Die eerste verdedigbare posisie wat hy noord van die Vetrivier kon inneem was die moot van die Doringrivier. Hy is in dié poging gefnuik deur groot getalle burgers wat sonder enige opdrag na die Sandrivier begin terugval het en moes noodgedwonge self ook daarnatoe terugval. By Sandrivier het hy verneem dat baie van die burgers hulle terugtog verby Sandrivier na Kroonstad voortgesit het. Die oorblywende burgers het stellings by die Sandrivier ingeneem en hier het die waarnemende kmdt.genl., Louis Botha, hom op 7 Mei by hulle aangesluit.¹⁴⁰

In sy Herinneringen van 1899-1902 het Deneys aangeteken dat hy tydens hulle onttrekking vanaf die Vetrivier tot die gevolgtrekking gekom het dat die Boere se stryd gedoem was. Hy was van opinie dat daar geen manier was dat die 3 000 burgers wat die Boere se agterhoede gevorm het, 60 000 tot 100 000 Britse troepe sou kon stuit nie. Hy het reeds beelde begin sien van hoe die Britse magte Pretoria inneem.¹⁴¹

Op dieselfde dag is 'n berede mag onder leiding van Hutton deur Roberts gestuur om die Boerestellings aan die Sandrivier te gaan verken. Die mag het op kol. J.Y.F Blake en sy Ierse brigade afgekom waar hulle besig was om die spoorweg tussen die Sandrivier en Doringspruit op te blaas en die spoorbrug oor die Sandrivier voor te berei vir dieselfde behandeling. Toe Hutton dit gewaar, het hy sy troepe in twee verdeel en op die brug afgejaag, vasbeslote om dit te verower. Die A.A.C. het onder opdrag van Abraham Malan egter die brug oorgesteek en die troepe tegemoet getrek en onder skerp geweervuur moes Hutton se magte weer terugtrek. Volgens hulle aangehaalde syfers verskil Deneys en Breytenbach oor die hoeveelheid Britse soldate wat tydens dié skermutseling gewond is: vyf volgens Breytenbach en twee volgens Deneys, maar ongeag die korrekte syfers het Deneys, tipies van sy aard, nader gery om na die gewonde soldate te gaan kyk. Hulle was al twee

¹⁴⁰ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, V, pp. 457-459.

¹⁴¹ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, p. 197.

Kanadese en die een het aan hom gesê dat duisende Kanadese, Australiërs en ander koloniale magte as vrywilligers aan die oorlog deelneem. Deneys se opmerking hieroor was redelik droog: "...as if the odds against us were not heavy enough."¹⁴²

'n Gesamentlike aanval is op 10 Mei deur Roberts se mag op die Boerestellings te Sandrivier geloods. Die gevegte is ingelei deur hewige bombardemente wat veroorsaak het dat die burgers uit hulle posisies onttrek het. Deneys beskryf hierdie onttrekking as vernederend. "All day we were driven relentlessly; the British herded us like sheep to the incessant shriek of shells and the whizz of bullets, and by evening we were a demoralized rabble fleeing blindly across the veld." Die volgende oggend het Deneys-hulle Kroonstad bereik en die dag daarna die Renosterrivier, halfpad tussen die Vals- en Vaalriviere, waar hulle vir sowat 'n week oorgebly het.¹⁴³

Tydens hul verblyf by die Renosterrivier is Deneys, J.G. Walton, Walter Mears, Henry Williams, Wouter (Wolly) de Vos en C. van den Berg van die A.C.C. per heliograaf versoek om hulle as versterkings by kapt. Danie Theron se verkennerskorps te gaan aansluit.¹⁴⁴ Die Theron's Verkennerskorps is op 5 Maart 1900 na amptelike goedkeuring van die regerings van beide die republieke gestig, met as opdrag om spioenasie- en verkenningswerk te verrig. Kragtens die twee regerings se goedkeuringsbesluit het Theron volle beheer oor sy korps gehad en hy kon manskappe en offisiere aanstel soos wat hy wou. Hy self was van mening dat slegs die beste burgers in sy korps moes dien en het gevolglik niemand gewerf wat nie aan sy vereistes voldoen het nie.¹⁴⁵ Deneys was gevolglik nie bietjie trots daarop dat sy naam ook onder die uitgesoektes was nie. Volgens hom het Theron van sy optredes by Vaalkop gehoor en daarom versoek dat hy by hom moes aansluit.¹⁴⁶ Deneys

¹⁴² D. Reitz, *Commando*, p. 100; J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, V, pp. 460-462.

¹⁴³ D. Reitz, *Commando*, pp. 101-102.

¹⁴⁴ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 233.

¹⁴⁵ J.H. Breytenbach, *Kommandant Danie Theron: Baasverkenner van die Tweede Vryheidsoorlog*, pp. 143 en 145.

¹⁴⁶ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 232.

beweer verder ook dat Theron hulle versoek het om permanent by sy mag aan te sluit, maar, alhoewel die versoeking groot was omdat Theron "...een officier naar mijn eigen hart (was) en 't idee van achter de Engelsche om te gaan was mij zeer aantrekkelijk (was)...", het hy die eer bedank aangesien hy nie sy broers in die steek wou laat nie. Hy wou boonop ook na Pretoria gaan om daar te gaan uitvind wat van sy familie geword het. De Vos, Mears en Williams het egter volgens Deneys positief op Theron se versoek gereageer.¹⁴⁷ Hoe waar hierdie stelling van Deneys is, is nie regtig bewysbaar nie, maar aangesien Breytenbach bevestig dat De Vos en Mears teen Junie 1900 wel by Theron se korps was,¹⁴⁸ steek daar heel moontlik waarheid in.

Die Britse opmars vanaf Kroonstad tot by Pretoria het sonder enige werklike weerstand plaasgevind en die hoofstad van die ZAR is op 5 Junie 1900 bereik. Die Boerekommando's het 'n gulde geleentheid verspeel om die Britse magte by die Vaalrivier te stuit en op 24 Mei het genl. French se kolonnes die Vaalrivier tot op sy noordelike oewer oorgesteek. Die volgende moontlike gunstige posisie wat verdedig kon word was Klipriviersberg, sowat 40 kilometer verder terug, met Suikerbosrand ten suidooste daarvan en Gatsrand ten suidweste daarvan.¹⁴⁹ Teen die 28ste was die Boere dan ook verskans in dié vesting, maar die volgende dag is hulle deur French se mag uit hulle posisies verdryf.¹⁵⁰ Vir Deneys was hierdie geveg vanweë twee aspekte noemenswaardig. Ten eerste was hulle so naby aan Johannesburg dat van die inwoners, selfs vrouens, uitgekome het om na die verrigtinge te kom kyk en tweedens het die Britse deurbraak by Kliprivier enige verdere weerstand laat verdwyn. Die burgers het onder die vaandel van die kreet "Huis toe, the war is over" in groot groepe begin onttrek. Die A.C.C. het aanvanklik tot by Langlaagte en vandaar tot by die Sesmylspruit (Hennopsrivier) net buitekant Pretoria teruggeval.

¹⁴⁷ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 239.

¹⁴⁸ J.H. Breytenbach, *Kommandant Danie Theron*, pp. 182 en 183.

¹⁴⁹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, V, pp. 517-519.

¹⁵⁰ *Ibid.*, pp. 528-534.

Deneys en Hjalmar het by Sesmuispruit van die A.C.C. weggebreek en op hulle eie na Pretoria deurgedruk, angstig om hulle familie weer te sien. Hulle het hulle huis in Sunnyside egter verlate gevind en moes by die bure hoor dat hulle vader saam met Paul Kruger weggehardloop het. Dié bewering wou hulle egter nie glo nie. Volgens Deneys het hulle die president en hulle vader te goed geken om waarde aan so 'n stelling te heg. Die feit dat dié twee saam uit Pretoria vertrek het, was eerder 'n teken van hulle vasberadenheid om die oorlog voort te sit.¹⁵¹ Bevestiging van hierdie gedagte is 'n paar dae later verkry toe Jan Smuts, die staatsprokureur, aan hulle vertel het dat hulle vader en Paul Kruger na Machadodorp gegaan het om daar 'n nuwe setel vir die regering op te rig.¹⁵²

Na hulle gesprek met Smuts het Deneys en Hjalmar besluit om, voordat hulle by 'n nuwe kommando aansluit, hulle vader te gaan opsoek. Hulle het hom in Machadodorp, in een van die treinwaens wat as regeringskantore gedien het, aangetref. Na 'n blye weersiens het F.W. Reitz die militêre situasie aan hulle geskets. Volgens Deneys het F.W. Reitz gesê dat 'n guerrilla-oorlog die Boere beter sou pas as die meer konvensionele metodes van oorlogsvoering. Hy het ook van George Washington en ander verlore sake wat uiteindelik oorwin het, gepraat. Na alles wat hulle tydens die Britse opmars na Pretoria moes deurmaak, het hulle nie noodwendig sy optimisme gedeel nie, maar sy praatjie het hulle baie opgebeur.¹⁵³

By F.W. Reitz het hulle ook verneem dat Paul Kruger te Waterval-Onder was en dit is dan ook hier waar hulle hom vir die laaste keer gesien het. Deneys beskryf Kruger as 'n moeë, eensame man. Hulle het nie met hom probeer praat nie, want hy het op sy eie sy Bybel gesit en lees en was diep in gedagte. Kruger is kort hierna na Europa, waar hy in 1904 in Switserland in ballingskap gesterf het.¹⁵⁴ Mens kan maar net wonder wat deur Deneys se gedagtes gegaan het toe hy so na Kruger, vir wie hy so dikwels aan huis

¹⁵¹ D. Reitz, *Commando*, pp. 108-111.

¹⁵² *Ibid.*, p. 111.

¹⁵³ *Ibid.*, pp. 111-112.

¹⁵⁴ *Ibid.*, pp. 112-113.

saam met sy vader gesien het, gestaan en staar het. Heel moontlik verdriet en simpatie om die geboë ou man te sien wat in sy laaste jare so 'n geweldige stryd vir sy eie volk en vaderland moes aanpak en wat in daardie stadium waarskynlik reeds beseft het dat hulle besig was om 'n verlore stryd te voer.

Die val van die Boererepublieke se hoofstede het 'n uiters demoraliserende effek op die Boeremagte gehad en toenemende hoeveelhede burgers het so ontmoedig geraak dat hulle sonder verlof begin huistoe gaan het. Baie burgers is verder deur proklamasies wat deur lord Roberts uitgevaardig is verlei. Die eerste van die proklamasies is reeds in Februarie 1900 uitgevaardig en was grootliks van toepassing op die Vrystaatse bevolking. Dit het daarop aangedring dat die bevolking enige vyandighede onmiddellik staak en dat die wat daaraan gehoor gee, geen verdere skade sou ly nie. 'n Tweede proklamasie, op 15 Maart 1900 uitgereik, het gemeld dat passe aan burgers verskaf sou word om na hulle huise terug te keer. Burgers wat volgens die proklamasie oorgegee het, sou nie krygsgevangenes word nie en hulle eiendom sou ook nie van hulle afgeneem word nie.¹⁵⁵ 'n Derde proklamasie, op 31 Mei 1900 uitgevaardig, was gemik op die burgers van die ZAR. Dié proklamasie het die veiligheid van nie-vegtendes gewaarborg en die burgers wat die wapen neerlê, beloof dat hulle nie krygsgevangene geneem sou word nie, maar van 'n pas huistoe voorsien sou word. 'n Vierde proklamasie van 6 Junie het bepaal dat burgers wat 'n pas gekry het, toegelaat sou word om hulle vee te behou en selfs om dit gedurende die winter in die Bosveld te laat gaan wei. Die proklamasie het verder ook bepaal dat wanneer daardie vee deur die Britse magte benodig sou word, die eienaars daarvoor vergoed sou word.¹⁵⁶

¹⁵⁵ A.J. McCleod, *The psychological impact of guerrilla warfare on the Boer forces during the Anglo-Boer War* (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), p. 76.

¹⁵⁶ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, VI, pp. 162-167.

Alhoewel sowat 6 000 Vrystaters en tussen 6 300 en 8 000 Transvalers in die periode van Maart tot Julie 1900 boedel oorgegee het,¹⁵⁷ was die Boereleiers nie daarvoor te vinde om die stryd te staak nie. Tydens 'n krygsraadvergadering middel Junie 1900 is die besluite van die krygsraadvergadering te Kroonstad op 17 Maart herbevestig en is daar besluit om met die stryd voort te gaan.¹⁵⁸ Die enigste manier waarop dit gedoen sou kon word, was deur die totale herorganisasie van die Boeremagte asook 'n veranderde benadering ten opsigte van hulle krygstaktiek. Die groot hoeveelhede burgers wat gedros het, sou weer vir krygsdiens bymekaar gemaak moes word en die defensiewe taktiek wat tot in hierdie stadium gebruik is, sou laat vaar word. Die Boere sou die inisiatief neem deur aanvalle op die Britse magte se verbindingslinies te loods en hulle sodoende te ontwig.¹⁵⁹ Louis Botha het onmiddellik begin om sy kommando's meer mobiel te maak deur die verskaffing van perde, genoegsame voedsel- en ander voorrade en deur verskillende kommando's na verskillende streke te stuur.

Vir Deneys was die tydperk na die val van Pretoria tot ongeveer September 1900 een waarin hy van een kommando na die ander rondgeval het en in *Commando* skryf hy dat hy aan "...quick changes of commando" begin gewoond raak het. Na hulle besoek aan hulle vader in Machadodorp is die broers na Middelburg waar hulle, aangesien hulle nie die A.C.C. kon opspoor nie, by die Duitse Korps van baron Von Goldeck aangesluit het. Saam met die groep het hulle agter Botha aangetrek totdat hulle hom uiteindelik by Balmoral (Bronkhorstspuit) opgespoor het.¹⁶⁰ Teen ongeveer 19 Junie het Deneys die Pretoriakommando egter raakgeloop en weer by hulle aangesluit,¹⁶¹ maar met die terugtrek van die Boeremagte vanaf Bronkhorstspuit na Belfast en daarna na Dalmanutha het hy een nag van die

¹⁵⁷ A.M. Grundlingh, *Die "hendsoppers" en "joiners": Die rasionaal en verskynsel van verraad*, pp. 22-23.

¹⁵⁸ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, VI, p. 240.

¹⁵⁹ *Ibid.*, pp. 240-241.

¹⁶⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 113-114.

¹⁶¹ *Ibid.*, pp. 115-116.

Pretoriakommando afgedwaal en verder saam met die Boksburgkommando getrek.¹⁶²

Botha se magte het na 'n verdedigende linie tussen Machadodorp en Belfast teruggeval. Hy was van plan om die Britse opmars na die Oos-Transvaal hier te vertraag, die ZAR-regering kans te gee om te verskuif en die Oosterspoorlyn na Delagoabaai te beskerm.¹⁶³ Hierdie verdedigingslinie het oor 'n afstand van sowat 80 kilometer gestrek. Volgens Deneys het die Boksburgkommando opdrag gekry om hulle op die platorand naby Machadodorp in te grawe. Terwyl hulle daarmee besig was, het die Pretoriakommando egter daar verbygekom en aangesien beide Hjalmar en Joubert Reitz by hulle was, het Deneys onmiddellik sy goed gepak en verder saam met hulle getrek. Die Pretoriakommando se posisie was nie ver van die Boksburgkommando nie en hier het hulle, volgens Deneys, die volgende drie dae onder hewige bombardement van die Britse kanonne deurgeloopt voordat hulle uit hulle stellings onttrek het, aanvanklik na Helvetia en van daar na Waterval-Onder en Hectorspruit.¹⁶⁴

Tydens dié rit het Deneys en die Pretoriakommando se paaie finaal geskei, aangesien hulle besluit het om na die Pretoriadistrik terug te keer en hy nie bereid was om saam met hulle te gaan nie. By Hectorspruit is die vier Reitzbroers en hulle vader vir die eerste keer in 'n paar maande verenig. Dit het egter nie baie lank geneem voordat hulle paaie weer geskei het nie.¹⁶⁵

Vanaf Hectorspruit is die Reitzbroers en hulle vader saam met Louis Botha se magte eers na Ohrigstad en toe na die Lydenburg omgewing. Die Reitzbroers het na twee weke egter genoeg van die "vervelige" laerlewe gehad en besluit om die hooflaer te verlaat. Die gevolg van hierdie skuif was dat die Reitz-geselskap opgebreek en Deneys sy vader eers weer tydens die

¹⁶² D. Reitz, *Commando*, pp. 117-118.

¹⁶³ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, VI, p. 291.

¹⁶⁴ D. Reitz, *Commando*, pp. 118-125.

¹⁶⁵ *Ibid.*, pp. 124-125.

vredesonderhandelinge in 1902 gesien het. Hjalmar is op sy eie na die Oos-Transvaal waar hy gevange geneem en na 'n krygsgevangenekamp in Indië gestuur is. Arnt was nog swak na sy siekte en moes noodgedwonge by die hooflaer bly en Joubert en Deneys is na Warmbad om hulle gewig by assistent-kmdt.genl. C.F. Beyers te gaan ingooi.¹⁶⁶

Met die herorganisering van die Boeremagte in September 1900 is die Boere Republieke in verskillende streke opgedeel. Elkeen van hierdie streke is onder 'n spesifieke bevelvoerder geplaas met die verantwoordelikheid om die vyand in dié gebied aan te val en te ontwig.¹⁶⁷ Beyers is aangewys as bevelvoerder van die noordelike distrik van die ZAR, die gebied wat noord van Pretoria begin het en gestrek het tot teen Betsjoeanaland. In Oktober 1900 was Beyers besig om die noordelike kommando's by Warmbad te reorganiseer na die val van Pretoria, die ineenstorting van die Transvaalse magte en die Britse opmars langs die Delagoabaaispoorlyn.

Met Deneys-hulle se aankoms te Warmbad was die kommando's van Waterberg, Soutpansberg en Krugersdorp, asook gedeeltes van die kommando's van Germiston, Pretoria, Rustenburg, 'n deel van die Johannesburg-polisie en die Staatsartillerie, hier saamgetrek.¹⁶⁸ Tot Deneys en Joubert se verrassing het hulle die A.C.C. ook hier aangetref en hulle het onmiddellik weer by dié korps ingeval. Die A.C.C. was in hierdie stadium ongeveer sestig man sterk en is deur Lodi Krause, 'n landdros van Pietersburg, aangevoer.¹⁶⁹ Deneys meld dat Krause Abraham Malan opgevolg het nadat laasgenoemde kort te vore gesneuwel het, maar die stelling word weerspreek deur Krause in sy *Memoirs*. Volgens Krause is Malan na Pietersburg gestuur om die landdros daar te gaan uithelp terwyl hy, Krause, beheer oor geneem het van al die verkennerskorpse by die Boeremagte te Warmbad. Sy totale "kommando" het uit sowat 200 man

¹⁶⁶ D. Reitz, *Commando*, pp. 126-127.

¹⁶⁷ A.J. McCleod, The psychological impact of guerrilla warfare on the Boer forces during the Anglo-Boer War (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), pp. 86-87.

¹⁶⁸ J.F. Naudé, *Veg en vlug van Beyers en Kemp*, p. 159.

¹⁶⁹ D. Reitz, *Commando*, pp. 128-129.

bestaan wat deur Krause aan 'n stel reëls onderwerp is waaraan hulle almal hulle moes verbind. Die reëls het gegeld ten opsigte van die toelating van nuwe lede asook afdanking en onttrekking van bestaande lede van die kommando, verkenningswerk en die toepassing van straf vir oortredings. Die tydperk by Warmbad is deur Krause gebruik om sy kommando lede te drill en sy reëls ten opsigte van verkenning toe te pas.¹⁷⁰

Deneys meld niks van hierdie driloefeninge nie, maar wel dat hulle vir die volgende maand 'n aangename en rustige tyd in die Warmbad omgewing deurgebring het terwyl Beyers besig was om sy krygsmag verder uit te brei. Behalwe om op patrollie te gaan en om te jag, het hulle, volgens hom, nie veel gedoen nie. Teen November het Arnt hom ook by hulle aangesluit en tussen die drie van hulle het hulle 'n weerbestande hut gebou, volop kos gehad en die lewe geniet. Die enigste steen-des-aanstoots volgens Deneys was dat hulle blyplek naby aan dié van genl. Beyers was. Deneys het nie van Beyers gehou nie en hy beskryf hom as 'n buierige man wat nie 'n geleentheid verby laat gaan het om 'n biduur te hou nie. Saam met die dominee A.P. Kriel, 'n predikant van die saamgesmelte Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk, het Beyers glo gedurig kerkdienste gehou en die twee het selfs so ver gegaan as om al die jonger mans te verplig om Bybelklasse by te woon. Deneys en sy broers het die opdrag geïgnoreer, wat natuurlik 'n woordewisseling afgegee het. Beyers het selfs gedreig om hulle uit sy kommando te sit, maar die broers wou nie toegee nie en die saak is daar gelaat.¹⁷¹

Al het Deneys nie van Beyers gehou nie, het hy groot respek vir hom gehad. "Uit de korte tijd dat ik onder hem stond kan ik getuigen dat hij een van de dapperste mannen is die ik nog gezien heb – de bommen konden dreunen en de kogels rondom hem spatten – hij zat maar altijd bedaard op zijn wit paard alsof iets niet buiten gewoons aan de gang was en hij wilde ook nooit schuiling nemen, rekende dat de Heer hem zou behoeden. Al fout dat ik met

¹⁷⁰ J. Taitz (red.), The war memoirs of commandant Ludwig Krause 1899-1900, *Van Riebeeck Society Second Series no. 26*, pp. 117-119.

¹⁷¹ D. Reitz, *Commando*, pp. 129-130.

hem te vinden had is dat hij een verregerende fanatiek op Godsdienstig gebied was – hij liet nooit de burgers met rust, wij hadden de zadels nog niet mooi op de grond of hij riep al ‘Publiek bij mekaar’ en hield hij dan kerk of biduur en het kon regen of waaien – middernacht of onder brandende zon – als wij afzadelden, dan eerst bidstond en dat werd op den duur vervelend. Maar toch van zoo’n man hielden wij het maar uit eerbied voor zijn dapperheid. Ik twijfel daarom of er onder Cromwell z’n Ironsides een groter Godsman of ‘n beter soldaat of ‘n rechtuiter man was als Beyers en mocht ons land velen zulken opleveren als er weer nood komt is te wenschen.”¹⁷²

Deneys se kritiek op Beyers en dié se godsdienstigheid staan loodreg teenoor die gunstige woorde wat J.F. Naudé daaroor uitgespreek het. Volgens Naudé het Beyers deur sy benadering gepoog om die gebreke en verkeerde dinge in die kommando’s aan te spreek deur middel van broederlike onderhoude en bidure. Hy sê dat die Boere-offisiere hierdie benadering waardeur het en versoek het dat Beyers dit na die verskillende kommando’s moes uitbou. Dit het gelei tot ‘n gees van herlewing onder die burgers wat soos ‘n “suurdeeg” deur die kommando’s getrek het.¹⁷³

Waarom het Deneys nie van Beyers gehou nie? Soos in die vorige paragraaf aangedui, het hy tog gemeld dat hy respek vir hom gehad het. Was dit bloot as gevolg van Beyers se godsdienstigheid, of steek daar meer daar agter? Waarskynlik ‘n kombinasie van faktore. In Herinneringen van 1899-1902 kom dit uit dat Deneys nooit gekatkiseer het nie,¹⁷⁴ en as die res van sy lewe in oënskou geneem word, kry mens nie die gedagte dat hy werklik godsdienstig was nie. Die feit dat godsdien in sy keel afgedruk is, het hom dus waarskynlik ‘n weersin in Beyers gegee. ‘n Tweede faktor moet egter ook in gedagte gehou word. Deneys was heelwat jonger as Beyers en boonop ook ‘n gewone burger sonder die verantwoordelikheid wat met ‘n offisiërsrang saamgegaan het. Hy was ook vry van gees en het gedoen wat hy wou wanneer hy wou, volgens getuënis en optrede impulsief, onnutsig en ‘n

¹⁷² Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 373-375.

¹⁷³ J.F. Naudé, *Veg en vlug van Beyers en Kemp*, pp. 159-160.

¹⁷⁴ Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 406.

redelike grapjas. Hy het 'n redelike vinnige humeur gehad en baie selfvertroue. Deneys se agtergrond en die bevoorregte posisie waarin hy grootgeword het, het boonop daartoe gelei dat hy nie noodwendig respek vir gesag gehad het nie. In teenstelling met Deneys was Beyers ernstig en bedoord en was daar 'n beslistheid in alles wat hy gedoen en gesê het. Boonop het hy in alle sake sonder aansiens des persoons gehandel. Hy het ook die verantwoordelikheid gehad wat aan sy leiersposisie gekoppel was en moes die kommando's onder sy beheer so goed as moontlik bestuur. In wese en persoonlikheid het die twee dus drasties van mekaar verskil en dit het waarskynlik bygedra daartoe dat Deneys nie van Beyers gehou het nie.

Beyers het Warmbad op 7 Desember 1900 met 'n gedeelte van sy mag verlaat en suid oor die Magaliesberge getrek met die doel om die guerrilla-oorlog op die Hoëveld te gaan voortsit. Die trek het veroorsaak dat die broers se paaie geskei het, aangesien Joubert besluit het om 'n artilleris te word op een van die min oorblywende Creusot-kanonne. Nie een van Deneys en Arnt se argumente kon hom oortuig om by hulle te bly nie. Dit was dan ook die laaste keer wat Deneys Joubert gedurende die oorlog gesien het, aangesien hy gevang en as krygsgevangene na Bermuda gestuur is.¹⁷⁵

Op 13 Desember 1900 is 'n gekombineerde aanval op die 12de Brigade van genl. R.A.P. Clements te Nooitgedacht deur die kommando's van Beyers en genl. J.H. de la Rey, Boerebevelvoerder van die Wes-Transvaalse distrik geloods. Die Britse kamp was teen die voet van die Magaliesberg opgerig met verskeie stellings bo-op die berg. Beyers se mag sou 'n aanval op die Britse skanse bo-op die berg loods, terwyl De la Rey se mag die hoofkamp sou aanval. Beyers en sowat 400 van sy burgers het die berg gedurende die nag bestyg en posisie ingeneem in Breedtsnek, wes van Nooitgedacht.¹⁷⁶ Die A.C.C. was reg teen 'n afgrond geposisioneer, met die Waterbergers en Zoutpansbergers aan hulle linkerkant. Met sonop het hewige geweervuur tussen die burgers en die Britte in die skanse uitgebreek, maar dit het nie lank

¹⁷⁵ D. Reitz, *Commando*, p. 130.

¹⁷⁶ J. Meintjes, *De la Rey – Lion of the West*, pp. 187-188.

geduur voordat die burgers die Britse posisies bestorm en in handgevegte met hulle teenstanders betrokke geraak het nie. Volgens Deneys het hy 'n "... confused recollection of fending bayonet thrusts and firing point-blank into men's faces; then of soldiers running to the rear or putting up their hands, and as we stood panting and exited within the barricades, we could scarcely realise that the fight was won."¹⁷⁷

Gedurende die geveg het Deneys, tot sy afgryse, die uitwerking van 'n dum-dum patroon op 'n Britse soldaat wat hy geskiet het, gesien. Volgens hom het hy die dum-dum patrone naby Warmbad opgetel met die doel om wild daarmee te skiet en sou hy dit nooit doelbewus in 'n geveg gebruik het nie. In die opwinding van die aanval het hy dit egter in sy geweer gelaai sonder om dit agter te kom. Hy was so geskok oor die uitwerking van die dum-dum patroon dat hy die res van die patrone onmiddellik weggegooi het. Hy het egter die hele situasie probeer rasionaliseer deur te sê dat daar nie 'n groot verskil is tussen iemand met 'n dum-dum patroon te skiet of om hom te vermorsel met 'n liddietbom nie. Hy het ook 'n mate van blaam hiervoor op die Boere se krygskommissariaat geplaas deur te meld dat hulle sedert Hectorspruit nie meer voorrade aan die burgers verskaf het nie.¹⁷⁸

Na afloop van die geveg by Nooitgedacht het die burgers onmiddellik begin om die Britse kamp te plunder om hulle eie voorrade aan te vul. Deneys en Arnt het addisionele perde asook tee, koffie, suiker, sout, voedsel, klere, boeke en ander luukshede wat hulle vir lank ontnem was, bymekaar gemaak.¹⁷⁹ Genl. Beyers was egter nie vir die burgers se plundering te vinde nie en het hulle versoek om alles wat hulle by die Britte gebuit het op 'n hoop te gooi sodat dit verbrand kon word, "...daar ons werd vermeld dat wij voor land en volk vechten en niet om te rooven." Van die burgers het hieraan voldoen, "...maar de meeste van ons waren verstandig genoeg om in te zien dat, aangenomen dat wij geen roovers waren en voor land en volk streiden,

¹⁷⁷ D. Reitz, *Commando*, pp. 133-134.

¹⁷⁸ D. Reitz, *Commando*, p. 136; Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 299-300.

¹⁷⁹ D. Reitz, *Commando*, p. 137.

het toch niet tegen de regels van een rechtvaardig oorlog is om kleeren enz van de vijand te nemen als men er zoo groote behoefte aan heeft.” Deneys beskryf Beyers en Kriel verder as “...dappere en kloeke mannen...” wat geen opoffering te groot geag het vir hulle volk nie, maar dat hulle fanaties was op die godsdienstige terrein en dat hulle poging om die burgers hul gebuite klere te laat verbrand, oormatig dweperig was, aangesien die meeste van die arme mense halfnaak en kaalvoet was.¹⁸⁰ Volgens Deneys moes die plundery dus nie gesien word as die morele verval van die burgers nie, maar eerder as ‘n metode waarvolgens hulle hulle voorrade kon aanvul om sodoende hulle eie swak omstandighede te verbeter. Die plundery het waarskynlik die burgers se moraal goed gedoen, aangesien hulle voor die geveg begin noustrop trek het ten opsigte van hulle eie voorrade en kos. As na Deneys se kleredrag gekyk word, was sy optrede seker heel aanvaarbaar. Hy was geklee in ‘n molvelbroek, veldskoene sonder sokkies, ‘n verskeurde baadjie en ‘n hoed waarvan die kruin grotendeels weg was en waardeur sy lang hare gesteeke het.¹⁸¹

Uit ‘n persoonlike en emosionele oogpunt was die geveg by Nooitgedacht vir Deneys weens ‘n paar redes herinneringswaardig. Ten eerste vertel hy met groot smaak hoe twee gewonde Britse offisiere gepraat het oor hoe ‘n eienaardige land die ZAR was. Die een offisier het, verwysend na Deneys, aan die ander opgemerk: “Here comes a typical young Boer for you” en hom gevra of hy Engels verstaan. Toe Deneys ja sê wou hulle by hom weet waarom die burgers aanhou met veg, aangesien hulle waarskynlik die oorlog sou verloor. Deneys het geantwoord: “Oh, well, you see, we’re like Mr Micawber, we are waiting for something to turn up”, waarop die offisiere uitgebars het van die lag en die een aan die ander gesê het: “Didn’t I tell you this is a funny country, and now here’s your typical young Boer quoting Dickens.”¹⁸² Of Deneys egter as ‘n tipiese jong Boer gesien kan word in hierdie konteks, is te betwyfel. Vanweë sy agtergrond, sy vader se belangstelling in literatuur en sy skoolopleiding aan Grey-Kollege, was

¹⁸⁰ Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 319-320.

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 303.

¹⁸² D. Reitz, *Commando*, p. 137.

Deneys ongetwyfeld meer belese as die meerderheid jong Boerseuns van sy ouderdom.

Vir Deneys was dit ook verstommend dat hulle die Britse stellings bestorm en met die Britse soldate handgemeen geraak het, veral aangesien hulle met die uitbreek van die geveg in hulle skuilplekke weggekruip het en Beyers hulle moes smee om die aanval te loods. Die geveg het Deneys laat dink dat die Boere vir geen soldate in die wêreld hoef terug te staan as dit by stormlope kom nie. “Deze slag leverde weer op nieuw bewijs dat als een Boer wil stormen kan hij het net zoo goed en nog beter, doen als eenig soldaat in de wereld.” Hy verduidelik dat die Boere selde stormlope uitgevoer het, omdat hulle besef het dat daar te min van hulle was om hulle lewens onverskillig weg te gooi. Hy glo ook dat hulle meer reggekry het deur nagtelike aanvalle te loods as aanvalle helder oor dag. Verder moes die aanvallende mag ook ten minste twee maal so sterk wees as die verdedigende mag en in hulle geval was die vyand altyd sowat vier tot tien keer sterker as hulle. Aangesien hulle vir hulle land geveg het, het hulle altyd gepoog om die vyand so veel as moontlik skade te berokken terwyl hulle self so min as moontlik verliese ly. Die kommando’s kon gevolglik tien of twintig opeenvolgende nederlae ly en dan weer vol moed vir die volgende geveg opdaag, anders as ‘n Europese weermag wat gou moed sou verloor het. Volgens Deneys het die burgers gereken dat as die vyand hulle uit een posisie dryf, hulle net na ‘n ander een sou beweeg want een randjie of koppie was net so goed soos ‘n ander en solank daar nie te veel van hulle doodgeskiet is nie, beteken die nederlae nie veel nie.¹⁸³

Sewentien burgers het tydens die geveg by Nooitgedacht gesneuwel en 61 is gewond, onder andere Jan Joubert, seun van genl. Piet Joubert en vriend van Deneys.¹⁸⁴ Die gesig van hoe die burgers hulle gestorwe makers oor perde se rûe vasgemaak na die laer terugbring, het Deneys oorlog en die dood laat verromantiseer. “Het was hard om te denken dat die afgrijslike gezicht nog

¹⁸³ Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 315-316.

¹⁸⁴ J. Meintjes, *De la Rey – Lion of the West*, p. 190.

dezen morgen dappere manne geweest waren die als helden een sterke vijand bestormd en overrompeld hadden. Toch zie ik liever een dappere man als een schaap over een pakpaard gebonden met de patroon banden om de schouders en de sporen aan de voeten van het veld van eer gebracht dan dat hij in zijn bed als een ou vrouw moet sterven en in een akelige wagen met glaze zijden wegkarwijde wordt naar een enge kerkhof – het is tenminste een krijgsmans begrafenis om alzo over een paard door zijne wapenbroeders begeleid bij zijn oude kommando voorbij gebracht te worden terwijl honderden dapperen met ontblote hoofden hem het laaste groet toeroepen.”¹⁸⁵

Op 16 Desember 1900 het die kommando’s onder Beyers en De la Rey bymekaar gekom om Dingaansdag te vier en die gelofte wat hulle voorvaders voor die slag van Bloedrivier in 1838 gemaak het, te hernu. Dié gelofte het daarop neergekom dat indien God aan die Voortrekkers ‘n oorwinning oor die Zoeloes sou gee, hulle ter ere van Hom ‘n kerk sou bou en dat hulle nageslag die dag van oorwinning jaarliks sou herhaal. Onder leiding van dominee Kriel is die gelofte herhaal en ‘n klipstapel is opgerig wat deur Kriel Ebenaezer gedoop is. Hierna het Beyers en De la Rey die burgers toegespreek en hulle aangemoedig om tot die laaste man vir hulle volk en vaderland te veg. Krause beskryf die geleentheid as die gewigtigste en eerlikste geleentheid wat hy ooit bygewoon het. “My soul was stirred to its innermost depths and an intense pity for my poor persecuted race filled my heart and choked my utterance.”¹⁸⁶ Deneys het egter nie hierdie sentimente gedeel nie: “My brother and I thought the proceedings somewhat theatrical and kept away, but as far as I know the beacon is still standing in testimony of vain hopes.”¹⁸⁷ Die stelling laat mens wonder òf dit die godsdienstige aard van die byeenkoms was wat Deneys afgesit het, òf dat hy dit bloot as ‘n nuttelose aksie beskou het om so ‘n gelofte te herdenk tydens ‘n oorlog waarin hulle in elk geval besig was om die slegste daarvan af te kom.

¹⁸⁵ Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 317-318.

¹⁸⁶ J. Taitz (red.), The war memoirs of commandant Ludwig Krause 1899-1900, *Van Riebeeck Society Second Series no. 26*, pp. 130-131.

¹⁸⁷ D. Reitz, *Commando*, p. 140.

As in ag geneem word dat Deneys teen Kersdag 1900 redelik depressief oor die stand van die oorlog was, is dit waarskynlik sy siniese gevoel oor die oorlog wat hom die stelling laat maak het: "Ik was nu voor de oorlog rechtig vies want het scheen mij dat het maar altoos zoo zou gaan dat de vijand ons als schapen voor zich uit zou jagen totdat de laatste man gevangen was." Hy beskryf die algemene toestand in hierdie tydperk as baie sleg, aangesien duisende van die burgers neerslagtig was en baie van hulle van die kommando's af weggesluit het om die wapen te gaan neerlê. Groot hoeveelhede van hulle het van die standpunt uitgegaan dat daar geen kans was om hulle vryheid te behou nie. Hulle was van mening dat as die oorlog sou voortgaan hulle vrouens en kinders uitgeroei sou word, hulle vee sou verdwyn en alles bo-op die grond afgebrand sou word. Vir Deneys was dit "...niet ver van de waarheid...".¹⁸⁸

Hierdie neerslagtigheid van die burgers hou na alle waarskynlikheid verband met die Britse verandering in taktiek ten opsigte van hoe die oorlog gevoer moes word. Kitchener het op 29 November 1900 die beheer van die Britse magte in Suid-Afrika by veldmaarskalk Roberts oorgeneem,¹⁸⁹ en hy het met groter kragdadigheid teenoor die Boere begin optree. Die taktiek waarop hy voortgebou en selfs uitgebrei het, het ingesluit die vernietiging van die Boere se voorraadbronne deur plase af te brand en vee dood te maak; beheer oor die nie-vegtende bevolking deur 'n pas- en konsentrasie kampstelsel; beskerming van sy eie voorraad- en kommunikasielyne en beperking van die kommando's se bewegings deur middel van blokhuislinies; voortdurende druk op die kommando's deur middel van mobiele kolonne wat dryfjagte op die kommando's uitgevoer het; en allerlei proklamasies en briewe waarin die Boereleiers en burgers beurtelings gedreig en met mooi beloftes oorrede is om die wapen neer te lê.¹⁹⁰ Kitchener het hierdeur gepoog om 'n tweeledig doel te bereik, naamlik om die Boerekrygers te elimineer en om dit vir hulle onmoontlik te maak om van die land af te leef.¹⁹¹

¹⁸⁸ Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 340-341.

¹⁸⁹ B. Farwell, *The great Boer War*, p. 318.

¹⁹⁰ *Ibid.*, p. 350.

¹⁹¹ S. du Preez, *Die vrede van Vereeniging* (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP, 1986), p. 424.

Gelukkig, volgens Deneys, was die burgers aanvanklik totaal en al onbewus wat hierdie nuwe benadering alles behels het. Hulle het egter gou genoeg uitgevind dat die Britte beoog het om die Boererepublieke plat te vee, ongeag die swaarkry van die nie-vegtende bevolking en onwetend dat hierdie metode net sou veroorsaak dat die Boere sterker weerstand bied. Die beleid het, volgens Deneys, die oorlog met 'n jaar of twee verleng eerder as om dit te verkort.¹⁹²

Die eerste van die dryfjagte wat Deneys deurgemaak het, was in Januarie 1901 op Beyers se kommando's in die Transvaalse Hoëveld. Na afloop van die dryfjag het Botha aan Beyers opdrag gegee om na die Waterberge terug te keer, maar die A.C.C. het besluit om van hom weg te breek en eerder by genl. De la Rey te gaan aansluit. Deneys motiveer die stap deur te meld dat die A.C.C. 'n gemengde geselskap was wat nie werklik by Beyers se kommando ingepas het nie, aangesien meeste van die kommandolede Waterbergers was. Die feit dat hulle boonop nie veel van Beyers gehou het nie, het hulle verder in die besluit gesterk.¹⁹³ Dit het egter die einde van die A.C.C. beteken. In die Skurweberge, wes van Pretoria, het baie van hulle perde begin vrek as gevolg van die ongunstige omstandighede in die omgewing tydens die reënseisoen. Met die meeste ruiters perdloos is hulle voor die keuse gestel om De la Rey te probeer kontak en perde van hom te verkry, of om noordwaarts oor die berge na die Bosveld te trek. Deneys en Arnt het laasgenoemde siening ondersteun, want hulle het gereken dat hulle hulle vader sou kon opspoor sodat hy 'n perd aan Deneys kon verskaf.¹⁹⁴

Tydens die soektog na hulle vader het Deneys van Arnt afgedwaal en 'n stapel koerante in 'n verlate plaashuis ontdek. Die ontdekking het die res van sy deelname aan die oorlog drasties beïnvloed. Aangesien hy meer as nege maande laas 'n koerant gelees het, het hy vir die eerste keer uitgevind dat koningin Victoria dood is, dat daar oorlog in China was en dat Kitchener vir Roberts as opperbevelhebber van die Britse magte in Suid-Afrika opgevolg

¹⁹² D. Reitz, *Commando*, pp. 147-149.

¹⁹³ *Ibid.*, pp. 149-152.

¹⁹⁴ *Ibid.*, pp. 154-155.

het. Wat hom egter die meeste geïnteresseer het, was die storie van 'n Boerekommando wat in die Kaapkolonie aktief was. Hy het net daar besluit om Kaap toe te gaan en het alle gedagtes om sy broer in te haal, opsygeskuif.¹⁹⁵ Dit was dan ook die laaste wat hy vir Arnt gedurende die oorlog gesien het. Dié het sy weg tot in die Lydenburg-distrik gevind waar hy 'n perd van sy vader bekom het. Hierna is hy suidwaarts tot in die Ermelo distrik om by kommandant Walter Mears aan te sluit. Saam met Mears is hy na die Vrystaat waar hulle tot aan die einde van die oorlog onder genl. C.R. de Wet geveg het.¹⁹⁶

Deneys was nie seker waarom hy "...zoo ver van mijn land te velde wou trekken ... behalwe dat het kommando leven in de Transvaal mij te zaai en eentonig voorkwam en het mij quazi-romantisch schein om als een soort van Vrij Lans op des vijands grond gebied een inval te doen en om zoo veel honderde mijlen van de Transvaal door dik en dun te rijden en de kolonialers te wijzen dat wij nog in bestaan waren."¹⁹⁷ By 'n latere geleentheid het hy sy begeerte om na die Kaapkolonie te gaan soos volg uitgedruk: "Wat of ik eigenlijk in de kolonie wou zoeken wist ek zelf niet maar het idee schein mij nu om zoo ver van mijn land op 's vijands grond gebied een inval te maken en hadden die berichten die ik in Engelse nieuwsbladen die ik op 't veld had vinden rondliggen overal in de Transvaal en waarin vermeld stond over de stroop tochten van Komdt'n Wynand Malan, Kritzinger en Scheepers, mijn verbeeldings vermogen gevuurd en figuurde ik mijzelven als een soort free-lance cum moss-trooper ver in de kolonie doorvechtende tot aan de zee water en spiegelde ik mij voor hoe ik op een goeden dag Knijnsna of Swellendam zou inrijden en mij verbaasde familie leden en vrienden die ik daar heb - tantes enz, wijzen dat 'n Boer hem niet laat keeren als hij wil doordrukken. Ook dacht ik plezieriger te kunnen vechten in een land die nocht niet door de oorlog zoo uitgeput was als de Vrijstaat en Transvaal en waar men tenminste altoos genoegzaam proviand en andere benodigheden zou hebben en toch te lekker kunnen oorlog voeren en niet voortdurend met

¹⁹⁵ D. Reitz, *Commando*, pp. 156-157.

¹⁹⁶ Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 398-399.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p. 396.

zeer-hoevige, kaalvoet paarden – leêge maag – en naakte lichaam te moeten zukkelen. Bij dit alles gevoegd dat ik alreeds in Lijdenburg aan mijn vader te kennen gegeven had dat ik nog een dag wou door gaan naar de Kolonie en ik wou hem toonen dat ik mans genoeg was om te doen wat ik gezegd had.”¹⁹⁸

Bogenoemde aanhalings wys ‘n paar aspekte van Deneys se persoonlikheid. Ten eerste dat hy selfs na byna twee jaar se betrokkenheid by die oorlog en al die gruwels en negatiewe ondervindinge wat hy moes ervaar, steeds nie sy ‘onskuldigheid’ verloor het nie. Hy het ‘n ryk verbeelding gehad, wat maklik aangevuur is deur dit wat hy gelees het. In beide *Commando* en Herinneringen van 1899-1902 verwys hy kort-kort na tydjes wat afgeknyp is vir lees en mens kan maar net spekulêer dat hy lief was vir avontuurverhale en verhale wat hom uit sy daaglikse omstandighede weggevoer het. Sy lus vir avontuur is gevolglik maklik aangewakker. Die indruk word verder geskep dat hy hom sentraal tot sy eie fantasieë geplaas het. Die tweede aspek wat na vore kom, is dat hy, al het hy soos ‘n volwasse man aan ‘n oorlog deelgeneem, steeds die behoefte gehad het om hom aan sy vader te bewys. Dit is moontlik dat F.W. Reitz Deneys se praatjies dat hy na die Kaapkolonie wou gaan as bogstories afgemaak het en in ‘n poging om aan sy vader te toon dat hy ernstig was, sou hy alles in sy vermoë doen om in die Kaapkolonie uit te kom.

Om in die Kaapkolonie uit te kom, was egter nie naastenby so eenvoudig as wat hy aanvanklik gemeen het nie. Hy was perdloos, omring deur Britse kolonnes en boonop was sy klere in so ‘n gehawende toestand dat hy kaalvoet teen die Magaliesberge moes af, ‘n tog wat veroorsaak het dat sy voete so geswel en vol blase was dat hy vir twee weke in ‘n tabakstoor gelê en wag het dat dit herstel. Gedurende die tydperk was hy by ‘n vyftigtal Rustenburgers wat hulle oor hom ontferm het.¹⁹⁹ Saam met die groep Rustenburgers het Deneys eers by De la Rey se kommando aangesluit en toe, in ‘n poging om ‘n perd in die hande te kry, by die Duitsekorps van

¹⁹⁸ Brenthurstbiblioteek, MS272/6, vol. 6, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 549-550.

¹⁹⁹ D. Reitz, *Commando*, p. 158.

veldkornet Mayer.²⁰⁰ Hier het hy vriende gemaak met 'n viertal Duitsers wat op die ou end die tog saam met hom na die Kaapkolonie aangepak het.

Volgens Deneys het die vier Duitsers goeie kwaliteite gehad, maar was hulle “buitgeest” te goed ontwikkel en was niks by hulle veilig nie. Hy het glo die grootste moeite gehad om te keer dat hulle nie alles steel uit die huise waarby hulle verbyry nie. Hulle was glo veral ge oefen om hoenders en varke te steel, iets wat Deneys nie te veel gepla het nie. Sy redenasie was dat as die Duitsers dit nie gedoen het nie, sou die Britte dit gedoen het. Dit het hom egter nie aangestaan dat hulle skoene, klere, saals en alles waaraan hulle kon raak, geneem het nie. In sy beskrywing hiervan weerspreek Deneys homself. Aan die een kant meld hy dat hy die Duitsers nie te erg verkwalik het nie, want hy het gereken dat as hy onder 'n vreemde nasie oorlog moes maak hy waarskynlik ook nie te veel onderskeid sou tref nie. Aan die ander kant kon hy dit egter nie verdra dat sy eie nasie so beroof moes word nie en het hy verskeie argumente met hulle daarvoor gehad.²⁰¹ As in ag geneem word dat Deneys na die besetting van Dundee op 23 Oktober 1899 vir die genot aan die plundering van winkels en huise op die dorp deelgeneem het, wys sy ongelukkigheid met die Duitsers op sy eie egosentrisiteit. As hy dink 'n ding is reg, mag dit, maar as die vreemdeling Duitsers so dink is dit onaanvaarbaar.

Deneys en die Duitsers se paaië het kort voor lank geskei,²⁰² maar nie voordat 'n jong Kaapse rebel, Jacobus Bosman, hom by hulle gevoeg het nie.²⁰³ Tydens 'n kort verblyf by die kommando van genl. J.B.M. Hertzog het Deneys 'n groep van tien ou kennisse teëgekome wat ook van plan was om na die Kaapkolonie te gaan en hy en Bosman het dadelik by hulle aangesluit. Die groep, wat hulle self spottend die Rijk Sectie (Dandy Fifth) genoem het as gevolg van hulle stukkende klere en toingrige voorkoms, was almal Transvalers en met die uitsondering van Jack Borrius, saam met wie Deneys onder Danie Theron en in die A.C.C gedien het, was hulle almal jonger as

²⁰⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 160-168.

²⁰¹ Brenthurstbiblioteek, MS272/5, vol. 5, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 455-456.

²⁰² D. Reitz, *Commando*, pp. 178, 184 en 150.

²⁰³ *Ibid.*, p. 184.

twintig. Die ander lede van die Rijk Sectie was Benjamin Coetzee, wat vroeër ook 'n lid van die Pretoriakommando was, Fritz Balogh, 'n Oostenryker wat in Pretoria gewoon het, Nicholas Swarts van Rooikraal, Potchefstroom, die seun van 'n welgestelde boer wat vroeër 'n rapportryer vir kommandant Kritzinger in die Oos-Kaap was, Cornelius Vermaas van Losberg, Potchefstroom, wat by Frederikstad gewond is en vanaf 'n trein gespring en ontsnap het naby Hexrivier toe hy na Kaapstad geneem is vir krygsgevangenskap na Ceylon. Verder was daar twee Engelssprekende burgers, Percy Wyndell, 'n 17-jarige klerk van Middelburg en Edgar Duncker, vyftien, wat reeds drie maal gevang was maar elke keer ontsnap het. Die res van die geselskap is opgemaak deur Jan Van Zijl, volgens Deneys ongeletterd maar gevat, Piet de Ruyt, 'n Hollander en Henry Rittenberg van Gatsrand. Van die groep is vier later tereggestel en ses is of gevang of gewond.²⁰⁴

3.3.2 Die inval in die Kaapkolonie

Teen die einde van Augustus 1901 en na vele omswerwinge,²⁰⁵ het die Rijk Sectie die kommando van genl. Jan Smuts by die Oranjerivier naby Zastron teëgekom. Die kommando was onderweg na die Kaapkolonie en die A.C.C. het onmiddellik by hulle ingeval. Die Rijk Sectie is by hulle aansluiting by Smuts se kommando aangewys as Smuts se verkenners, 'n eer wat hulle dadelik aanvaar het.²⁰⁶ Die ontmoeting met Smuts en die geloof en vertroue wat Deneys in hom uitgespreek het, was die begin van 'n verhouding en samewerking wat tot aan die einde van Deneys se lewe sou voortduur. Deneys was van mening dat die kommando die beste een was waarin hy ooit gedien het en dat Smuts die enigste persoon was wat hulle deur die moeilike tye sou kon neem wat op hulle gewag het. Vir Deneys het 'n verdere verrassing by Smuts se kommando gewag, naamlik dat sy Nederlandse oom, Jan Mulder, ook daarby was.²⁰⁷

²⁰⁴ D. Reitz, *Commando*, pp. 197-198; T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 27-28. (Shearing gee De Ruyt se naam aan as De Rust.)

²⁰⁵ D. Reitz, *Commando*, pp. 175-200.

²⁰⁶ D. Reitz, *Commando*, pp. 200-201; L.S. Amery (red.), *The Times history of the war in South Africa 1899-1902*, V, p. 309.

²⁰⁷ D. Reitz, *Commando*, p. 200.

Smuts se kommando het bestaan uit sy personeel, 75 burgers onder kommandant Jaap van Deventer, 70 onder kommandant Ben Bouwer en 69 onder kapt. Jan Kirsten van Klerksdorp. 'n Verdere groep onder kommandant Louis Wessels van Vrede het op 26 Maart 1902 by Smuts in die Noordwes Kaap aangesluit.²⁰⁸ Smuts se inval in die Kaapkolonie het 'n tweeledige doel gehad, naamlik om te poog om plaaslike vrywilligers en "rebelle" te werf vir die kommando's en om die Britse militêre stelsel en Kitchener se kommunikasielyne te bedreig.²⁰⁹ Dit was vir die Boere noodsaaklik om die gevegsterrein na Britse gebied uit te brei, aangesien hulle geen hond haaraf kon maak teenoor die Britse magte in die twee Boererepublieke nie.

Lord Kitchener het egter besef hoe 'n groot impak Smuts se inval in die Kaapkolonie kon hê en genl. J.D.P. French is gestuur om Smuts se kommando hok te slaan. Om die doel te bereik, is verskeie skuiwe op 6 September 1901 in die Britse magte gemaak. Kols. Pilcher en H.P. Taylor en maj. K.E. Lean is na Burgersdorp gestuur en lt.kol. G.F. Gorringe is vanaf Venterstad na Stormberg verskuif. Lt.kol. S.C.H. Munro is vanaf Dordrecht na Barkly-Oos oorgeplaas en lt.kol. B. Doran is na Molteno gestuur. Monro was veronderstel om die oostelike distrikte van die Kaapkolonie te dek en Doran, Gorringe en Pilcher die westelike distrikte.²¹⁰ Hierdie Britse magte het Smuts aanhoudend gejag en uit verskillende rigtings bedreig, met die gevolg dat die kommando kort-kort van rigting moes verander om te verhoed dat hulle gevang word. Izak Meyer het kennelik die gevoel van die Britte weerspieël toe hy in sy herinneringe aangeteken het: "Stop Smuts! Stop Smuts!".²¹¹

Die Smutskommando het die grens tussen die Vrystaat en die Kaapkolonie op 4 September 1901 by die Kibadri in die Oranjerivier naby Zastron oorgesteek²¹², waarna hulle feitlik onmiddellik deur die Herschel Native

²⁰⁸ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 26-27.

²⁰⁹ P. Burke, *The siege of O'Okiep: Guerilla campaign in the Anglo-Boer War*, p. 29.

²¹⁰ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, p. 37; E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo: Anglo-Boere-oorlog 1899-1902*, pp. 215-216.

²¹¹ J.H. Meyer, *Kommando-jare*, p. 238.

²¹² G.J. Kotzé, *'n Kort bespreking van die Anglo-Boereoorlog in Namakwaland met spesiale verwysing na gebeure op sekere plekke in dié gebied*, p. 1.

Police, onder leiding van maj. D.B. Hook, by die Wittenberg Sendingstasie in 'n lokval gelei is. Die meerderheid van die kommando het gou na veiligheid ontsnap, maar Deneys en sy oom het saam met 'n vyftal ander burgers agtergeraak. Dit het Deneys in 'n situasie geplaas waar hy amper sy lewe verloor het.²¹³ Deneys beskryf die Herschel Native Police as 'n groep Basoetoës, sommiges gewapen met gewere en ander met strydbyle, spiese en knopkieries. Aangesien die burgers van mening was dat die kommando nie aangeval sou word nie, het hulle hulle nie veel aan die Basoetoës gesteur nie. Dit was 'n fout wat hulle terdeë berou het, aangesien die Herschel Native Police op hulle begin vuur het. Om die veiligheid van die kommando te bereik, moes Deneys-hulle met 'n paadjie tussen die Wesleyaanse Metodiste kerk en 'n ry rotse deurjaag. Tot Deneys se groot ontsteltenis het sy oom sowat 13 meter van die kerk af van sy perd gespring en onder die oorhangende rotse gaan skuiling soek. Deneys het geen ander keuse gehad as om hom by sy oom te gaan aansluit nie. Nadat enkele skote gewissel is, het Deneys-hulle egter weer op hulle perde gespring, verder gejaag en daarin geslaag om te ontsnap. Van die vyf burgers saam met hulle het drie volgens Deneys gesneuwel. Deneys sê hulle was gelukkig om te ontsnap en skryf dit daaraan toe dat die Basoetoës swak skuts was. Deneys-hulle het egter nie ongedeerd daarvan afgekom nie. Hulle pakkdiere met al hulle toerusting en voorraad het tydens die voorval weggeraak en beide sy en sy oom se perde was gewond - Deneys s'n tot so 'n mate dat hy hom moes doodskiet. Hulle pakkdiere kon hulle egter later weer opspoor.²¹⁴

Naby die plaas Moordenaarspoort, ten ooste van Dordrecht, is Smuts en drie ander burgers tydens 'n verkenningstog in 'n Britse hinderlaag gelei. Die drie burgers saam met Smuts het almal gesneuwel, maar hy was gelukkig om ongedeerd te ontsnap. Die kommando het dié voorval in 'n baie ernstige lig beskou. Deneys het geglo dat hulle inval in die Kaapkolonie verby sou gewees het indien Smuts iets oorgekom het, aangesien nie een van Smuts se twee kommandante, Jacobus van Deventer en Ben Bouwer, Smuts se

²¹³ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 31-32.

²¹⁴ D. Reitz, *Commando*, pp. 203-206; T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 33-34.

persoonlikheid of invloed gehad het nie. Hy het beide van hulle as goeie vegters beskou, maar het nie geglo dat hulle die kommando sou kon lei nie.²¹⁵ Hierdie gevoel van Deneys wys op die bewondering wat hy vir Smuts gehad het, asook die groot invloed wat Smuts op hom uitgeoefen het. Smuts se invloed het later so ver oor Deneys gestrek dat hy hom nagevolg en 'n ondersteuner van die Britse Imperialisme geraak het.

Die eerste helfte van September 1901 was vanweë swak weerstoestande nie 'n goeie tyd om in die Kaapkolonie te wees nie. Dit het sedert Mei van daardie jaar in die Oos-Kaap gesneeu en konstante mis, sneeustorms en snerpende winde was aan die orde van die dag. Alhoewel die swak sigbaarheid tot voordeel van die kommando gestrek het in hulle stryd om die Britse kolonnes te ontwyk, het hulle 'n hoë prys daarvoor betaal. Die kommando was grootliks toegerus vir die somer en het geweldig onder die wintertoestande gely.²¹⁶ Die burgers se klere was voos, hulle was moeg, nat en koud, hulle ammunisie was byna op en hulle is geen rus deur die Britse kolonnes gegun nie. Die gevolg was dat hulle moraal baie laag was. Die weerstoestande het 'n algemene laagtepunt bereik teen middel September 1901 en Deneys beskryf die nag van 15 September 1901 as die ergste nag wat hy ooit deurgemaak het. Volgens hom het hy gedurende die oorlog geen groter toets deurgemaak as gedurende dié nag van die "groot reën" nie. Hulle gids het sy weg verloor, hulle het enkeldiep in die modder en water geloop en hulle arme, verswakte perde het met elke beweging gesteier en gegly. Boonop het dit hard gereën en was dit verskriklik koud. Teen middernag het ysreën begin val en die graansak wat hy as baadjie aangehad het, het gevries. Volgens hom was hulle daardie nag nader aan moed opgee as ooit vantevore en selfs burgers wat nooit gekla het nie, het begin murmureer. Gedurende dié nag is veertien burgers en vyftig of sestig perde dood. Na die nag het die burgers wat dit deurgemaak het na hulleself begin verwys as *Die Groot Reent Kerels*,

²¹⁵ D. Reitz, *Commando*, pp. 210-211.

²¹⁶ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, p. 42.

hoofsaaklik om hulle te onderskei van daardie kommandoede wat dit nie saam met hulle deurgemaak het nie.²¹⁷

Een liggpunt vir die burgers gedurende hierdie tydperk was 'n koerant waarop Deneys-hulle afgekom het wat na die Smutskommando verwys het as die "rif-raff of the Boer Armies". Die koerant het ook 'n proklamasie van Kitchener bevat waarvolgens alle burgers hulle voor die 15de September moes oorgee. Indien hulle dit nie doen nie, sou hulle verban word. Volgens Deneys is die proklamasie met die minagting behandel wat dit verdien het.²¹⁸ Izak Meyer ondersteun Deneys se standpunt deur te meld dat Smuts die koerant in sy broeksak gedruk en gesê het: "Wanneer ek môre na die bos gaan, sal ek weet wat om daarmee te maak!"²¹⁹

Volgens Deneys se beskrywing was die kommando teen 17 September op sy laaste bene. Dit was in so 'n swak toestand dat hulle vinnig iets sou moes doen as hulle wou bly oorleef. Die geleentheid om dit te doen, het hom voorgedoen toe Smuts, Van Deventer, Bouwer, die Rijk Sectie en sowat sestig ander kommandoede die 17th Lancers by Elandsrivierpoort (Modderfontein) aangeval het. Die Britse mag van sowat 250 man onder bevel van kapt. V.S. Sandeman was in twee verdeel, met die hoofmag op 'n koppie aan die westekant van die rivier, sowat 50 meter vanaf die plaasopstal by Modderfontein en 'n uitkykpos sowat 300 meter noordoos vanaf die hoofmag. Smuts het aan Van Deventer opdrag gegee om die stellings op die koppie aan te val, terwyl Bouwer die Britse kamp by die plaaswoning moes aanval. Die geveg is ingelei deur 'n skermutseling tussen 'n Britse patrollie en die Boeremag, waarna die afneem van die Britse Maxim masjiengewere en toe die inname van die Britse se hooflaer plaasgevind het.²²⁰

Deneys meld dat die Rijk Sectie in die geveg betrokke geraak het toe hulle in 'n Britse patrollie van sowat 15 tot 20 man vasgery het. Hierdie aanvanklike

²¹⁷ D. Reitz, *Commando*, pp. 222-224.

²¹⁸ *Ibid.*, pp. 220-221.

²¹⁹ J.H. Meyer, *Kommando-jare*, pp. 240-241.

²²⁰ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, p. 220.

skermutseling het aan Deneys die geleentheid gegee om 'n Britse soldaat met sy laaste twee patrone te skiet, van sy perd te spring, dié soldaat se geweer en bandelier te gryp en verder aan die geveg deel te neem. Hy het homself daarop geroem dat hy van die soldate wat 'n bergkanon beman het, doodgeskiet het en dat hy betrokke was met die uiteindelijke stormloop om die hooflaer in te neem. Sy laaste betrokkenheid by die aanval was toe hy en Willie Conradie met 'n groep Britse soldate in 'n kraal slaags geraak het.²²¹ Izak Meyer skryf egter dat Jack Borrius en 'n paar ander burgers ook by Deneys en Conradie was. Volgens hom het Deneys die kraal waaghalsig bestorm en vir die Britte geskreeu het "Hands up, you bastards! Hands up!", waarna Deneys-hulle onder hewige geweervuur gestee is. Meyer meld verder hoe Deneys met een van die soldate handgemeen geraak het en amper doodgeskiet is.²²² Tydens die skermutseling is Deneys op 'n kort afstand met kruit gebrand en volgens hom het hy nog vir dae daarna stukkie daarvan met 'n mes uit sy wang en nek gesit en haal.²²³

Na afloop van die geveg het die burgers die Britse kamp geplunder en hulle voorrade aangevul. Deneys het die geveg begin met 'n meelsak as klere, 'n hoefseer perd en slegs twee patrone, maar het daar uit gestap met 'n mooi kavalleriebaadjie, rybroek, 'n sport Leemetford, vol bandeliere, 'n uitstekende perd en 'n sterk ry-esel. Die aanval het boonop 'n hernude vertroue in hulle leiers wakker gemaak en enige gevoel van oorgee het soos mis voor die son verdwyn.²²⁴

Die Rijk Sectie het dié oorwinning toegeskryf aan hulle aanvanklike aanval en Deneys was trots op die aandeel wat hy daarin gehad het. Hy het egter met gemengde gevoelens na die kanonniere en ander soldate wat hy gedood het, gekyk. Alhoewel hy vir hulle jammer was en sê dat hy nooit die Britte gehaat het nie, was 'n geveg 'n geveg en hy was trots op wat hy gedoen het.²²⁵

²²¹ D. Reitz, *Commando*, pp. 225-229.

²²² J.H. Meyer, *Kommando-jare*, pp. 255-256.

²²³ D. Reitz, *Commando*, p. 229.

²²⁴ *Ibid.*, p. 230.

²²⁵ *Ibid.*, p. 231.

Krediet moet aan Deneys gegee word oor sy houding teenoor die Britse soldate. In al sy beskrywings van persoonlike verliese, voedsel tekorte, honger, gebrek aan ammunisie, perde en klere, die verskroeiende aardebeleid ensomeer, het hy nooit die Britse magte of soldate afgekraak of 'n negatiewe beeld van die soldate geskets nie. Intendeel, in al hierdie gebeure was daar vir hom een bevrydende kenmerk, naamlik dat die Britse soldate, beide offisiere en manskappe, genadig mensliewend was. Dié eienskap van die Britte was volgens hom algemeen bekend en daar was gevolglik geen aarseling onder die burgers om 'n gewonde kameraad aan die genade van die Britse soldate oor te laat nie, aangesien hulle geweet het dat die gewonde goed versorg sou word. Hierdie karaktertrek het volgens hom baie gedoen om die skerpheid van die oorlog te versag.²²⁶ Tydens die reis na die Vrede van Vereeniging beskryf Deneys die Britte verder as 'n edelmoedige nasie wat nooit 'n woord gepreek het wat hulle gevoelens of trots kon seermaak nie, al was hulle bewus daarvan dat die Boere die oorlog verloor het.²²⁷ Alhoewel daar waarskynlik nie uitsluitel daarvoor gekry kan word nie, ontstaan die vraag of hierdie Britse edelmoedigheid, wat Deneys sê hy het in die oorlog ervaar, hom positief teenoor die Britte later in sy lewe gemaak, of het sy latere positiewe gevoel oor die Britte sy oordeel oor die gebeure van 1901 versag?

In *Commando* verwys Deneys verskeie kere na die Britse uniforms wat hulle gedra het, asook Kitchener se proklamasie dat enige Boer wat met 'n kakie uniform aan gevang is, onmiddellik tereggestel sou word. Volgens hom was nie een van die burgers bewus van die proklamasie nie en het hulle slegs die Britse uniforms gedra uit noodsaaklikheid en nie omdat hulle die vyand doelbewus wou mislei nie.²²⁸ Die dra van 'n Britse uniform het hom egter by 'n paar geleenthede gehelp om van Britse soldate te ontsnap deurdat hulle hom as een van hulle eie aangesien het.²²⁹ Nadat hy deur middel van 'n koerant uitgevind het van Kitchener se proklamasie, het hy so gou moontlik 'n jas by

²²⁶ D. Reitz, *Commando*, p. 169.

²²⁷ *Ibid.*, p. 318.

²²⁸ *Ibid.*, pp. 236, 245, 250 en 258-259.

²²⁹ *Ibid.*, pp. 254 en 255.

'n boer geleen en van sy Britse baadjie ontslae geraak.²³⁰ Ondanks die waarskuwing dat hulle nie kakie klere moes dra nie, kon Deneys by Middelpost, sowat 72 kilometer suidoos van Calvinia, nie die versoeking weerstaan om die uniform van kapt. Ross-Johnson aan te trek nie. "...deze was zoo mooi met zijn hooge kraag a'la Duke of Wellington en blinkende ketting epauletten dat ik de versoeking niet kon weerstaan om mijn oude gelapte baatje, die ik nog had van de Aberdeen distrikt, weg te smijten en weer als een witman gekleed te gaan en met nieuwe stokwasser leggings, rybroek, pronk uniform en prachtige sijpaarden en nieuwe zadels en mondeering gevoelde ik nu net op mijn stukken en rekende ik mijzelf onder de rijksten."²³¹

Vanaf Elandsrivierpoort het die kommando weswaarts in die rigting van Maraisburg (vandag Hofmeyr) getrek, maar vanweë groot hoeveelhede Britse soldate daar moes hulle suidwaarts terugval en het hulle op 21 September aan die voet van die Winterberge aangekom. Op 23 September het hulle oor dié bergreeks na die distrik Bedford beweeg. Hierna het hulle deur die Adelaide distrik in 'n suidoostelike rigting na Fort Beaufort gegaan, maar moes vanweë te veel Britse spioene na die Adelaide-distrik terugkeer.²³² Deneys skryf in *Commando* dat hulle die dorp vanuit 'n afstand beskou het maar as gevolg van 'n sterk Britse garnisoen nie nader gegaan het nie. Izak Meyer vertel egter 'n ander storie. Volgens hom het hy, Deneys, Edgar Duncker, Cecil Weddel en Ben Coetzee 'n vinnige besoek, op Deneys se voorstel, aan Adelaide afgelê. Die doel van die besoek was om 'n bietjie tabak "...en dalk ietsie by die hotel" te gaan soek. In Adelaide het hulle reguit na die hotel se kroeg gegaan waar Deneys 'n storie aan die hotelbaas vertel het waarvolgens hulle deur Smuts van hulle regiment afgesny sou wees. Dit het daartoe gelei dat hulle eers iets gekry het om te drink en daarna aandete en 'n sigaar. Volgens Meyer het hy die "...tonggladde Reitz [selde] 'n verhaal

²³⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 258-259.

²³¹ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/2, vol. 8, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 981.

²³² E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, pp. 221-223.

so oortuigend hoor vertel.” Aangesien nie een van hulle oor enige geld beskik het nie, was dit uiters nodig.²³³

Die nag van die 28ste September het die kommando die Port Elizabethspoorlyn naby Kommadaggastasie ten suide van Sheldon, in die rigting van die Somerset-Oos-distrik, gekruis. ‘n Groot Britse mag het hulle egter in ‘n suidwestelike rigting na die Suurberge laat terugval.²³⁴ Twee voorvalle is meldenswaardig tydens die kommando se verblyf in die Suurberge. Die eerste hou verband met die vergiftiging van ‘n groot hoeveelheid van die kommando toe hulle “*Hottentotsbrood*”, ‘n soort broodboom, geëet het. Die plant is slegs gedurende sekere tye van die jaar eetbaar, maar aangesien die burgers nie daarvan bewus was nie, het verskeie van hulle hulle hongerpyn daarmee probeer stil. Die gevolg was dat al die burgers wat daarvan geëet het, insluitende Smuts, siek geraak het. Die situasie is verder vererger deur ‘n Britse mag wat besig was om die berge in te trek om ‘n aanval op die kommando te loods. Alhoewel Deneys nie van die broodboom geëet het nie, het hy ‘n baie bekommerde en ongemaklike nag deurgebring. Dit was donker, ‘n koue wind het gewaai, hulle kon dit nie waag om vuur te maak nie en dié van hulle wat nie siek was nie, was baie honger. Die vrees het verder bestaan dat hulle siek kollegas nie gou genoeg sou herstel vir hulle om voor die naderende Britse magte te vlug nie en dat hulle inval in die Kaapkolonie tot ‘n vinnige einde sou kom. Teen die volgende oggend het die siek burgers egter tot so ‘n mate herstel dat hulle dieper die berge kon inbeweeg en van die Britse mag kon ontvlug.²³⁵

Die tweede noemenswaardige voorval tydens die kommando se verblyf in die Suurberge wys weer op Deneys se bewondering vir Smuts en dat hy nie sou huiwer om sy eie lewe vir hom op te offer nie. Met hulle wegtrek dieper die berge in het Deneys opgemerk dat Smuts nog nie self begin terugval het nie en dat dit nie lank sou neem voordat die Britse verkenners op sy posisie sou

²³³ J.H. Meyer, *Kommando-jare*, pp. 266-267.

²³⁴ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, pp. 225-226; D. Reitz, *Commando*, pp. 239-243.

²³⁵ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, pp. 224-225.

afkom nie. Hy het gevolglik, onder vuur van die Britse verkenners, teen die berg af beweeg na waar Smuts siek gelê het. Saam met 'n paar ander burgers kon hy daarin slaag om Smuts die berg op na die res van die kommando te neem.²³⁶

Na 'n skermutseling met 'n Britse mag op 4 Oktober 1901, het die kommando deur die nag getrek en die Suurberge op 5 Oktober by die plaas Driefontein, aan Somerset-Oos se kant, verlaat. Op Sondag 6 Oktober het Smuts die kommando meegedeel dat hulle nie meer Port Elizabeth gaan aanval nie, maar dat hulle hulle stryd in die Wes- en Noordwes-Kaap sou voortsit. Hy het die kommando in twee verdeel en Van Deventer in die rigting van Somerset-Oos gestuur met die opdrag om tussen Graaff-Reinet en Middelburg weswaarts, naby Richmond, oor Victoria-Wes na Calvinia te beweeg. Smuts en Bouwer sou ook weswaarts in die rigting van Graaff-Reinet, om Beaufort-Wes, in die rigting van Calvinia beweeg. Die kommando's sou dan by Calvinia herenig. Smuts se beweegredes vir hierdie besluit was soos volg: twee kommando's sou die Britte verwar; dit sou hulle meer beweeglik maak; hulle sou makliker kosvoorrade in die hande kon kry; en dit sou hulle 'n beter deurkomkans gee.²³⁷ Deneys het die kommando van Smuts en Bouwer vergesel.

Op 8 Oktober het Smuts in 'n noordwestelike rigting beweeg, oor Kruidfontein in die Graaff-Reinet distrik getrek en toe suidwaarts geswaai. Die dag daarna het hulle die spoorlyn by Maraisstasie, tussen Graaff-Reinet en Aberdeenweg, gekruis en noordwaarts in Aberdeen se rigting beweeg. Op die 10de en 11de Oktober het die kommando noordweswaarts deur Zeekoeigat na die Kamdeboo- en die onder-Sneeuberger en op 13 Oktober suidwaarts in Prins Albert se rigting getrek.²³⁸

Na 'n geveg met die 9th Lancers op 14 Oktober 1901 by die Kariegarivier was Deneys en sewe van sy makkers vir drie weke van die res van Smuts se

²³⁶ D. Reitz, *Commando*, p. 242.

²³⁷ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, p. 229.

²³⁸ *Ibid.*, pp. 230-231.

kommando afgesny.²³⁹ Gedurende hierdie tydperk het hulle gepoog om die kommando in te haal, maar as gevolg van hulle omstandighede was dit nie maklik nie. Hulle was vir lang periodes sonder kos en slaap, is deur die Britte gejaag en moes gedurig Britse kolonnes en patrollies ontwyk. Nadat hulle verneem het dat die kommando besig was om weswaarts te beweeg, moes hulle boonop die Swartberge oorsteek. Toe hulle egter nie daarin kon slaag om die kommando in te haal nie, het hulle besluit om noordwaarts oor die Swartberge na die Karoo terug te keer in die hoop dat die Britte hulle dan minder sou pla en hulle sodoende makliker weer by die kommando kon aansluit. Die benadering het gewerk, aangesien hulle die kommando op 4 November op die walle van die Tankwarivier (Zeekoeigat) aangetref het.²⁴⁰

Gedurende hulle drie weke lange trek om die kommando weer in te haal, was Deneys so neerslagtig dat hy gewonder het of hy hom nie aan die Britte moes gaan oorgee om voedsel in die hande te kry nie. Volgens sy eie beskrywing was sy toestand miserabel. Hy het in 'n stadium van sy makkers afgedwaal in 'n poging om van 'n groep Britte weg te kom. Sy voete was opgeswel as gevolg van dorings wat daarin gestek het, 'n pendoring het deur sy hand gestek en die laat opswel en hy was in 'n vreemde wêrelddeel ver van sy eie land, sonder enige vriende of kennisse, omring deur die vyand. Boonop was hy moeg en honger. 'n Maaltyd en bietjie versorging deur 'n goedgesinde Kaapse familie het sy mismoedigheid gou laat verdwyn. Hy was egter van mening dat hy nie die Smutskommando op sy eie sou kon inhaal nie en was siek en sat van die Kaapkolonie met al sy "berge en grammadoelas". Hy het gevolglik besluit om eerder weer na die Transvaal terug te keer en daar by 'n ander kommando te gaan aansluit. Op die eerste nag nadat hy die terugtog aangepak het, het hy egter weer sy sewe afgedwaalde makkers raakgeloop. Alle gedagtes van terugkeer na die Transvaal het saam met sy vriende se weersiens gewyk.²⁴¹

²³⁹ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 101 en 120.

²⁴⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 256-276; T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 101-121.

²⁴¹ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 315, D. Reitz, Uittreksel uit onze tocht door de Kaap Kolonie in het jaar 1901, pp. 57-66.

Terug by die kommando het Deneys gevind dat die Rijk Sectie amper nie meer bestaan het nie. Jack Borrius is naby Bayville gewond en het boonop sy posisie as leier van die Rijk Sectie verloor na 'n argument met Ben Coetzee. Om Borrius se selfbejammering teë te werk het Smuts hom in sy personeel aangestel. Ben Coetzee, Edgar Duncker en Nicholas Swart was gewond en sy oom, Jan Mulder en Jan van Zyl, is gevange geneem. Slegs Percy Wyndell, Fritz Balogh en Deneys, het niks makeer nie.²⁴² As finale doodsteek vir die Rijk Sectie het Smuts aan Deneys en Willem Conradie opdrag gegee om by sy staf aan te sluit. In *Commando* sê Deneys dat die eer hulle te beurt geval het uit erkenning vir hulle tog om weer by die kommando aan te sluit en dat dit gesien kan word as militêre bevordering.²⁴³ In "Herinneringen van 1899–1902" meld hy egter dat Smuts gesê het dat hy wat Deneys is, besig was om te wild te raak en dat Smuts vanweë sy vriendskap met F.W. Reitz eerder 'n ogie oor Deneys wou hou. Deneys was egter nie besonder beïndruk met die reëling nie, aangesien hy bewus was daarvan "...dat de staf kerels niet konden doen of gaan waar zij wilden en dat zij eigenlijk als rapportrijders dienden en gedurig heen en weer gezonden werden met boodschappen en dat soort werk stond my niet aan ... Er was echter niets aantedoen en werd ik aldus bij de 'kripvreeters' ingelijfd."²⁴⁴ Die term kripvreter was volgens Deneys deur die burgers gebruik om spelendergewys na Smuts se personeel te verwys. Dit was gemik op 'n perd wat in 'n stal gevoer is in teenstelling met een wat sy eie kos in die veld moes soek.²⁴⁵ Die gevolg van die skuif was dat Deneys vir die res van die oorlog groot afstande te perd en te muil afgelê het om vir Smuts boodskappe tussen die verskillende kommando's in Namakwaland te neem.²⁴⁶ Met een so 'n tog, op soek na kommandant Van Deventer, het hy vir tagtig ure geen rus of slaap gekry nie en hy beskryf dit as die langste ononderbroke rit wat hy gedurende die oorlog onderneem het.²⁴⁷ Ten spyte van die lang afstande wat hulle moes aflê, het Deneys die lewe geniet. Die plaaslike blanke bevolking het met hulle gesimpatiseer en hulle is

²⁴² T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 145-146.

²⁴³ D. Reitz, *Commando*, p. 278.

²⁴⁴ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/2, vol. 8, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 950-951.

²⁴⁵ D. Reitz, *Commando*, p. 279.

²⁴⁶ *Ibid.*, pp. 278-313.

²⁴⁷ *Ibid.*, p. 299.

oral welkom geheet. Deneys skryf: "...I was not above feeling a pleasant glow when womenfolk waved from before the farmhouses, and the men shouted greetings from the roadside."²⁴⁸

Volgens Deneys het die omstandighede van hulle ekspedisie verbeter nadat hulle weer by die kommando aangesluit het. So ver wes was daar geen spoorweë nie en die omgewing het nie groot hoeveelhede troepe toegelaat nie, met die gevolg dat hulle relatiewe veiligheid bereik het. Behalwe vir Britse garnisoene wat lang afstande van mekaar af geleë was, was daar in die noorde van die Oranjerivier feitlik geen Britse soldate nie en hulle kon amper vrylik rondbeweeg.²⁴⁹

Vanaf Zeekoeigat het die kommando weswaarts deur die Calvinia-Ceres-Karoo beweeg en op 7 November op die plaas Elandsvlei, by die samevloeiing van die Tankwa- en Doringriviere in die Calvinia-Karoo, aangekom. Die kommando se perde was gedaan en maer as gevolg van hulle tog en die burgers se klere was verslete en geskeur en hulle was baie moeg.²⁵⁰ Hier het hulle vir drie dae oorgebly, die eerste keer sedert hulle die Oranjerivier gekruis het dat hulle vir langer as 24 uur op een plek gestop het. Dit het vir Deneys die geleentheid gegee om 'n muil te vang en te tem om hom sodoende weer bereide te maak.²⁵¹ Die kommando het Vanrhynsdorp op 21 November 1901 bereik en op 25 November het Smuts en sy personeel, saam met kommandant S.W. Pyper se kommando, na die plaas Willemsrivier by Nieuwoudtville vertrek om vir hom 'n tydelike hoofkwartier daar te gaan inrig.²⁵²

Smuts se doel was om van hier af die verskillende kommando's, wat meestal uit rebellegroepe bestaan het, te herorganiseer. Hy wou hulle versterk om meer aanvallend te kon optree. Die Boerekommando's in die omgewing moes

²⁴⁸ D. Reitz, *Commando*, p. 279.

²⁴⁹ *Ibid.*, p. 277.

²⁵⁰ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, p. 237.

²⁵¹ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 147-148.

²⁵² E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, p. 244.

ook beter gekoördineer word om 'n groter strategiese impak te hê.²⁵³ Smuts het die tyd ook gebruik om groot hoeveelhede voorrade te versamel, addisionele perde bymekaar te maak en nuwe rekrute te werf.²⁵⁴

Teen die eerste week van Desember 1901 was daar ongeveer 18 Boerekommando's in die Calvinia-, Vanrhynsdorp- en Sutherland-distrikte. Die kommando's was dié van kommandante Ben Bouwer, L.J. Boshoff, E.A. Conroy, J.P. Naser, A. Louw, J. Louw, S. Pypers, H. Pypers, J.S. Rudolph, S. Schoeman, J.J. Smith, Jan Theron, G.H.P. van Reenen, M.L. Geldenhuys en A. van Niekerk en het bestaan uit sowat 2 000 burgers. Die kommando's was onder vier veggенераals, Hendrik Lategan, Manie Maritz, Jaap van Deventer en Wynand Malan, ingedeel en na verskillende streke gestuur om daar op te tree. Lategan was na die omgewing van Upington, Kakamas, Kenhardt en Prieska gestuur. Maritz moes op die dorpies vanaf Port Nolloth, Concordia, Springbok en die kopermyne in Namakwaland (Okiep), fokus. Van Deventer was na die suidelike distrikte van Calvinia, Sutherland en Worcester en Malan is na die distrikte van Fraserburg, Victoria-Wes, Carnarvon, Hopetown en Britstown, gestuur.²⁵⁵

Vroeg in Januarie 1902 het Smuts na die Oranjerivier vertrek om die patrollies wat daar geopereer het, te gaan herorganiseer. Hy is vergesel deur sy personeel, insluitende Deneys. Hulle roete het gestrek oor Tontelboskolk, Brandvlei en Breipaal na Kakamas. Om die hitte te ontsnap, het hulle die 480 kilometer tog deur woestynlandskap hoofsaaklik in die nag gery. Volgens Deneys was Kakamas "...still in its infancy, and the inhabitants lived in rude huts and shelters made of grass and reeds...". Ten spyte hiervan het hulle vir twee weke in Kakamas gebly, vrugte geëet, elke dag in die rivier geswem en uiteindelik baie meer uitgerus na Tontelboskolk teruggekeer.²⁵⁶ Vanaf Tontelboskolk is hulle ooswaarts agter Van Deventer aan, net betyds om op

²⁵³ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, pp. 244-245; T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, p. 155.

²⁵⁴ L.S. Amery, *The Times history of the war in South Africa 1899-1902*, V, p. 545.

²⁵⁵ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, pp. 246 en 314-318.

²⁵⁶ D. Reitz, *Commando*, pp. 281-282.

‘n geveg tussen Van Deventer en ‘n Britse mag bestaande uit die Cape Mounted Rifles en Imperial Yeomanry by Middelpost af te kom.²⁵⁷ Hier het Deneys ‘n noue ontkoming gehad toe ‘n granaat tussen hom en Piet Hugo, ‘n onderwyser van Nieuwoudtville, gebars het. Alhoewel Deneys nie ‘n merk op hom gehad het nie, is Hugo in die bors getref. Die geveg het Deneys geleentheid gegee om van sy muil ontslae te raak. Klaarblyklik het die muil se waggelende stappie en lang tree hom ‘n uitputtende rydier gemaak en Deneys het verlang na die gemak van ‘n perd. By Middelpost het Deneys drie Britse perde, asook ‘n tas vol boeke, papiere, skoene en klere, gebuit.²⁵⁸

Op 9 Februarie 1902 het ‘n groot Britse mag ‘n aanval op Van Rhynsdorp geloods, die Magistraatskantoor geannekseer en ses burgers gevange geneem. ‘n Sterk afvaardiging van die Cape Police, onder leiding van ‘n kol. Crewe, het boonop twee dae later by Van Rhynsdorp ingetrek. Bouwer se kommando, wat hier gesetel was, is daardeur geforseer om die dorp te verlaat. Met Deneys as boodskapper het Bouwer en Smuts dadelik planne gesmee om die Britte weer uit Van Rhynsdorp te verdryf, maar dit was te laat. Teen die tyd wat Smuts en sy versterkings opgedaag het, het die Cape Police reeds uit Van Rhynsdorp onttrek en op 18 Februarie by Windhoek, op pad na Clanwilliam, kamp opgeslaan. Hier het die kommando’s van Bouwer, Van Deventer en Theron op 25 Februarie ‘n aanval op die Cape Police geloods. Deneys het nie aan die geveg deelgeneem nie. Volgens Shearing was Deneys besig om te slaap toe die kommando’s vertrek het om die aanval op die Britse kamp te gaan loods. Toe Deneys as gevolg van hulle vertrek wakker word, het Smuts klaarblyklik aan hom gesê: “You go back to sleep my boy, the burghers are only off to the Oliphants River to look for fodder”.²⁵⁹ Deneys se verduideliking van waarom hy die geveg gemis het, is egter totaal en al anders. Volgens hom is hy die aand voor die aanval met ‘n boodskap na ‘n buitepos toe gestuur en het hy die volgende dag te laat by die kommando teruggekem om aan die geveg te kon deelneem.²⁶⁰

²⁵⁷ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 163-164.

²⁵⁸ D. Reitz, *Commando*, pp. 282-285.

²⁵⁹ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 167 en 169-170.

²⁶⁰ D. Reitz, *Commando*, p. 291.

Indien Shearing se bewerings waar is, kan die vraag gevra word of Smuts Deneys met opset van gevaar probeer weghou het. Indien na dié voorval gekyk word, asook na die rede wat Smuts volgens Deneys gegee het toe hy hom 'n lid van sy personeel gemaak het en ook in ag geneem word dat Smuts Deneys by Springbok verbied het om aan 'n bomgooiery op die forte rondom die dorp deel te neem, dan is die antwoord waarskynlik ja. Dit lei tot 'n tweede vraag: Was Smuts, soos wat Deneys beweer, slegs besig om 'n ogie oor 'n vriend se onverskillige seun te hou, of het Smuts toe reeds meer in Deneys gesien en wou hy hom op grond daarvan beskerm? Wat ook al die korrekte antwoord, die grondslag van Deneys en Smuts se jarelange vriendskap en samewerking is waarskynlik hier al gelê.

In die nadraai van die geveg te Windhoek het Deneys en Percy Windell, volgens Deneys, op Lambert Colyn afgekom. Colyn het 'n paar weke vroeër voorgegee dat hy 'n Kaapse rebel was, sy intrek by Bouwer se kommando geneem en daarna 'n Britse lansiersregiment na hulle skuilplek in 'n onverwagse aanval gelei. Die gevolg was dat 17 burgers of gesneuwel of gewond is en al wat 'n Boer was het wraak teen Colyn gesweer. Volgens Deneys is Colyn voor genl. Smuts gebring en het Smuts bloot seker gemaak dat Colyn wel die regte persoon was voordat hy sonder verdere emosie gesê het "Take him out and shoot him!".²⁶¹ W.K. Hancock trek Deneys se weergawe van die storie egter in twyfel. Volgens Hancock sou Smuts nie iemand ter dood veroordeel het op so 'n wyse nie, maar slegs as die voorsitter van 'n korrek saamgestelde militêre hof. Hancock verwys dan ook na 'n skooloefeningboek in die Smuts-versameling by die Nasionale Argief wat 'n rekord bevat van 'n krygshof wat op 25 Februarie 1902 op die plaas Aties, distrik Van Rhynsdorp, gehou is. Daarvolgens is Colyn formeel deur kommandant Louis Boshoff en veldkornette C. Brink en C. Van der Westhuizen verhoor en is hy formeel van spioenasie aangekla en ter dood veroordeel. Hancock se weergawe van die gebeurtenis blyk korrek te wees, want by nadere ondersoek is die dokument onder bespreking opgespoor.²⁶²

²⁶¹ D. Reitz, *Commando*, pp. 289 en 291-293.

²⁶² W.K. Hancock, *Smuts. The sanguine years 1870-1919*, pp. 141-142; SAB A1, Smuts-versameling, vol. 102, CI, no. 41, Militêre hof, 25/02/1902.

Na afloop van die verhoor het Deneys en Isak Meyer Andries de Wet gehelp om 'n vuurpeloton saam te stel en die graf gegrawe te kry. Die drie was dan ook op die ou end by toe Colyn gefusilleer is.²⁶³

Teen 27 Februarie²⁶⁴ het Smuts besluit om met die Olifantsrivier langs te beweeg na die monding van die rivier waar dit in die Atlantiese Oseaan uitmond. Hy het al die burgers wat nog nooit die see gesien het nie saam met hom geneem en sowat 70 van hulle het hom tot by Viswater vergesel. Vir die burgers was dit 'n wonderbaarlike ondervinding en dit het nie lank geneem voordat hulle hulle klere uitgetrek het en bloots die see te perd ingery het nie. Volgens Deneys was dit nie 'n probleem om hulle in die water te kry nie, maar eerder om te verhoed dat hulle te diep ingaan.

Gedurende hulle verblyf hier het 'n voorval plaasgevind wat Deneys se humorsin duidelik wys. Smuts het 'n paar van hulle na hutte in die nabyheid gestuur om te gaan verneem of daar onlangs enige Britse troepe in die omgewing was. Deneys het die geleentheid gebruik om 'n bruin visserman se been te trek deur aan hom opdrag te gee "...to show [him] where the road went through. He said, 'What road, Baas?' Pretending to be angry, I replied, 'The road to England, you fool, and show me the way at once, for we are crossing to-night to capture London.' He looked at me for a moment, and then exclaimed, 'My God, Baas, don't do it; the water is over your head here, and you will all be drowned.'"²⁶⁵

Teen die einde van Februarie 1902 het Smuts sy planne gewysig en in plaas daarvan om die Boland in te val soos aanvanklik beplan, het hy sy kommando's na Namakwaland verskuif. Die besluit was grootliks gegrond op advies wat hy van genl. Manie Maritz ontvang het. Maritz het Smuts gewaarsku dat dit reëntyd was en dat die moontlikheid bestaan het dat die

²⁶³ D. Reitz, *Commando*, pp. 291-294; E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, pp. 415-419; J. H. Meyer, *Kommando-jare*, pp. 315-319.

²⁶⁴ E. Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo*, p. 419.

²⁶⁵ D. Reitz, *Commando*, pp. 296-297.

Britte hulle teen vol riviere sou kon vaskeer. Hy het daarom voorgestel dat hulle Namakwaland inval, die koperryke dorpie daar beset en hulle perde en voorrade opbou voordat hulle die tog na die Suide aanpak.²⁶⁶

Die gebied waarna hulle opgetrek het, het oor sowat 27 000 vierkante kilometer gestrek. Die belangrikste dorpe in die streek was die kopermyndorpie van Okiep, Concordia en Nababeep.²⁶⁷ Okiep was die hoofkantoor van die Cape Copper Mining Company en Namqualand Field Force en was, per spoorlyn, sowat 146 kilometer vanaf Port Nolloth.²⁶⁸ Die gebied is geadministreer deur lt.kol. W.D. Shelton van die 3rd West Surrey Regiment. Die enigste mobiele mag in die omgewing was 'n klein onafhanklike kolonne onder leiding van kol. W.L. White. Van Deventer het White se mag egter in die middel van Maart 1902 in Garies vasgepen en dit het aan Smuts die geleentheid gegee om aanvalle op die ander dorpe in die omgewing te loods.²⁶⁹

Die eerste van dié aanvalle is op 1 April 1902 op Springbok gedoen. Springbok is deur 'n Britse mag van ongeveer 120 troepe en drie forte (blokhuse) beskerm. Volgens Deneys was die forte soos volg geleë: Die eerste, omring van doringdraad, was op 'n mynhoop en die groot hoeveelheid skietgate daarin het die soldate daarbinne toegang vanuit alle rigtings laat beheer. Die tweede fort was 'n paar honderd meter daarvandaan op 'n lae heuwel en die derde was op 'n groot rots wat oor die dorp uitgekyk het.²⁷⁰ G.J. Kotzé betwyfel egter die akkuraatheid van Deneys se beskrywing van die forte se ligging. Hy het die toegangsweë na Springbok ontleed en beweer dat fort nommer een op 'n ertshoop by die enigste mynskag op die dorp was en nommer twee wes van die koppie waarop nommer drie was.²⁷¹

²⁶⁶ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, p. 180.

²⁶⁷ P. Burke, *The siege of O'Okiep*, p. 1.

²⁶⁸ *Ibid.*, p. 12.

²⁶⁹ L.S. Amery, *The Times history of the war in South Africa 1899-1902*, V, pp. 550-551.

²⁷⁰ D. Reitz, *Commando*, p. 300.

²⁷¹ G.J. Kotzé, 'n Kort bespreking van die Anglo-Boereoorlog in Namakwaland met spesiale verwysing na gebeure op sekere plekke in dié gebied, pp. 9-10.

Desnieteenstaande die verskille in plasing van die forte deur die twee skrywers, moes dit ingeneem word voordat die dorp sou oorgee. Die taak is aansienlik bemoeilik omdat die forte die toegangsweë na die dorp beheer het. Die probleem is egter opgelos deurdat die Boere nagaanvalle op die forte geloods het en dinamietbomme- of granate in die aanvalle gebruik het. Volgens die Boere se krygsplan sou Smuts en Bouwer die eerste fort aanval, Van Deventer die een op die koppie en Maritz die een op die rots. Van Deventer het sy fort eerste ingeneem en Maritz het nie lank daarna dieselfde met syne gedoen. Die afdeling onder Smuts was egter sonder sukses en dit was slegs nadat Smuts opdrag gegee het dat die Britte se watertenk stukkend geskiet moes word, dat hulle vanweë dors die fort verlaat het. Deneys beskryf sy aandeel in hierdie aanval in hoofsaaklik twee gebeurtenisse. Die eerste hou verband met hoe hy vanuit 'n strategiese posisie verskeie skote deur die loergate van die fort geskiet en later, tydens 'n inspeksie van die fort, op twee soldate afgekom het wat albei deur die kop geskiet was. Volgens hulle gids was dit deur 'n skerpskutter gedoen en met die posisie wat hy uitgewys het, kon dit net Deneys gewees het wat die skietwerk gedoen het. In 'n tweede voorval het Deneys gepoog om die Britte in fort nommer een te laat oorgee deur 'n bietjie van sy eie inisiatief. Tydens hulle aanval op die fort het hulle bomme opgeraak en Smuts het hom na Maritz gestuur om nog te gaan haal. By fort nommer drie het hy die Britse bevelvoerder daarvan oortuig om 'n briefie aan die bevelvoerder van fort nommer een te skryf waarin eersgenoemde aan laasgenoemde sê dat die ander forte reeds oorgegee het. Ten spyte van sy poging om die Britte sonder verdere lewensverlies te laat oorgee, het hulle hulle nie veel daaraan gesteur nie.²⁷²

In Herinneringen van 1899-1902 skryf Deneys dat hy nie lank toegelaat is om aan die bomgooiery deel te neem nie, aangesien genl. Smuts hom verbied het om dit te doen. Smuts se argument was dat hy wou hê dat sy personeel by hom moes bly en dat Deneys hom nie met ander sake moes besig hou

²⁷² L.M. Fourie, Die Militêre loopbaan van Manie Maritz tot aan die einde van die Anglo Boere-oorlog (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, PUCHO), pp. 127-128; D. Reitz, *Commando*, pp. 299-306.

nie, maar Deneys het gevoel dat dit eerder was omdat Smuts 'n vaderlike oog oor hom wou hou.²⁷³

Na die oorgawe van Springbok was Smuts se volgende doelwit die verowering van Concordia, sowat 13 kilometer noordoos van Okiep. Die dorp is beskerm deur 'n Britse mag van drie offisiere en sowat 125 troepe.²⁷⁴ Op 4 April het Smuts 'n brief aan die bevelvoerder van Concordia, kapt. Francis Phillips, gestuur waarin Concordia se oorgawe geëis is. In die brief het Smuts geskryf dat hy die garnisoen se lewens sou spaar en dat niks beskadig sou word nie indien hulle oorgee. Indien hulle egter nie oorgee nie, sou die dorp aangeval word. Die hele garnisoen het gevolglik, sonder om 'n enkele skoot te skiet, aan Smuts oorgegee.²⁷⁵ Deneys het nie aan die "aanval" op Concordia deelgeneem nie, aangesien hy na die aanval op Springbok 'n bed opgesoek en vir 24 uur aaneen geslaap het. Klaarblyklik het hy die drie dae en nagte voor die aanval op Springbok geen slaap of rus ingekry nie.²⁷⁶

Smuts het na die sukses by Concordia dieselfde bangmaakbrief-taktiek op Okiep probeer. Die bevelvoerder by Okiep, kol. W. Shelton, was egter van ander stoffasie as kapt. Phillips en sou nie so maklik oorgee nie. Hy was van 'n ou Britse militêre familie, het sy opleiding by die Royal Military College te Sandhurst ontvang en het sy militêre ondervinding in Indië en Kanada opgedoen.²⁷⁷ Okiep was boonop versterk deur middel van 'n stelsel van vyftien blokhuse, asook 'n aantal klipskanse op 'n afstand van ongeveer agt kilometer rondom die dorp. Die dorp was ook toegerus met genoegsame voorrade en ammunisie, met 'n garnisoen wat bestaan het uit 661 kleurlinge, 206 Europese mynwerkers, 44 van die Warwickshire Militia en 12 van die

²⁷³ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 909.

²⁷⁴ P. Burke, *The siege of O'Okiep*, p. 102.

²⁷⁵ L.M. Fourie, Die Militêre loopbaan van Manie Maritz tot aan die einde van die Anglo Boere-oorlog (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, PUCHO), pp. 128-130.

²⁷⁶ D. Reitz, *Commando*, p. 307.

²⁷⁷ P. Burke, *The siege of O'Okiep*, p. 106.

Cape Garrison Artillery, 'n totaal van 923 offisiere en manskappe. Hulle het ook beskik oor 'n 9-ponder kanon en 'n Maxim masjiengeweer.²⁷⁸

Die bangmaakbrief is op 5 April 1902 deur Deneys en Piet Mulder onder 'n wit vlag na Shelton geneem, maar hulle ontvangs deur die Royal Warwicks was nie baie vriendelik nie. 'n Britse offisier het hulle redelik rof behandel, geblinddoek en hulle die dorp in begelei terwyl hy negatiewe kommentaar gelewer het omdat hulle dit enigsins durf waag het om te vra vir die garnisoen in Okiep se oorgawe. Toe hy boonop agterkom dat Deneys op 'n Britse perd met 'n Britse saal ry, het hy aan sy troepe opdrag gegee om die perd en saal by Deneys af te neem. Hiervoor was Deneys met sy vurige humeur egter nie te vinde nie en hy het begin terugpraat. "Ik zei hem toen dat als ik geweten had dat een Engelsche officier niet wist hoe om een witte vlag te respecteeren zou ik tevoet ingekomen hebben met den brief zoodat hij geen kans zou gehad hebben om mijn eigendom te stelen waarop hy antwoorde dat als ik hem nog verder 'cheeck' gaf hy mij als gevangene hier zou houden. Ik zei toen aan hem: 'I suppose you call yourself a British officer and gentleman'. Hy drukte toen een geweer of revolver tegen mijn voorhoofd aan en zei hij zou mijn 'bloody' brains uitblazen als ik niet zweeg." Gelukkig het 'n senior Britse offisier op die toneel verskyn en die situasie ontloft. Nadat Deneys gekla het omdat sy perd en saal by hom afgeneem is, is dit aan hom teruggegee. Die senior offisier was glo lelik boos toe Deneys aan hom vertel het hoe sleg hulle behandel is. 'n Dag later het Deneys egter 'n briefie van die offisier waarmee hy die argument gehad het, ontvang, waarin hy verskoning gevra het vir sy gedrag.²⁷⁹ Volgens Deneys was hierdie Britse soldaat die enigste onaangename Brit wat hy tydens die oorlog teëgekom het.²⁸⁰

Na Shelton se antwoord ontvang is, het Smuts en Maritz hulle aanval op Okiep begin beplan. Lukrake aanvalle is vanaf die 8ste April op Okiep geloods en op die 10de is een van die blokhuse ingeneem. Die eerste werklike gestruktureerde aanval is eers op die 12de geloods, maar dit is

²⁷⁸ L.S. Amery (red.), *The Times history of the war in South Africa 1899-1902*, V, pp. 551-552.

²⁷⁹ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 924-926.

²⁸⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 308-309.

maklik afgeweer.²⁸¹ Die beleg van Okiep het naderhand in 'n blokkade verander, maar selfs dit het later redelik afgewater geraak.²⁸² Na Smuts se vertrek op 26 April na Vereeniging om aan die samesprekings te gaan deelneem, het Manie Maritz die beleërde Britse garnisoen in Okiep tot 'n voetbalwedstryd uitgedaag. Twee moontlike motiewe is hiervoor gegee. Volgens Ben Bouwer sou so 'n wedstryd afleiding verskaf van die daaglikse gevegte. Robert de Kersauson de Pennendreff het egter 'n meer sinistere motief aangebied, naamlik dat die beoogde wedstryd deel was van die taktiek om Okiep in te neem. Volgens hom sou hulle Shelton vra vir 'n wapenstilstand een middag om die wedstryd te kan speel. Die nag nadat die wapenstilstand beëindig was, sou die Boere 'n verrassingsaanval op die dorp doen deur dit met 'n trein wat vol dinamiet gelaai is, in te val. Die wedstryd het egter nooit plaasgevind nie en watter een van die twee motiewe die meer korrekte was, is dus nie bekend nie.²⁸³

Vir Deneys was die beleg van Okiep 'n rustige affêre. Omdat hy op Smuts se staf was, was dit nie vir hom nodig om wag te staan of ander take te verrig nie. Hy, Edgar Duncker en Nicolas Swart het 'n kothuisie in Concordia gekommandeer waarin hulle nes geskop het.²⁸⁴ Hulle het die tyd deurgebring deur op 'n verebed te lê en lees, of anders het hulle na Okiep gegaan om daar op die blokhuse en die Britse soldate teiken te skiet. Deneys meld ook dat hy na Springbok gery het om daar by 'n "Engelschen dochter" wat hom baie vriendelik behandel het te gaan kuier. Die boeke het hulle verkry uit 'n biblioteek waarvan hy die deur moes oopskop om toegang te kon verkry – 'n aksie wat 'n relletjie tussen Deneys en die opsigter veroorsaak het. Deneys het "...de opzigter byna een pakgeeven had omdat hij met mij parmantig was..."²⁸⁵

²⁸¹ L.S. Amery (red.), *The Times history of the war in South Africa 1899-1902*, V, pp. 551-552.

²⁸² *Ibid.*, p. 553.

²⁸³ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 125.

²⁸⁴ D. Reitz, *Commando*, p. 313.

²⁸⁵ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 936-939.

Die voorval toon dat Deneys nog net so arrogant was as tydens die uitbreek van die oorlog. Drie jaar se oorlog het hom geensins nederiger gemaak nie. Die vermoede bestaan egter dat dit in hierdie stadium gespruit het uit sy noue assosiasie met Jan Smuts en nie meer noodwendig omdat hy die seun van F.W. Reitz was nie. Izak Meyer skryf dat Deneys “...die guns van die gode geniet het!”²⁸⁶ en as gekyk word na die geselskap waarin hy hom reeds as ‘n jong seun bevind het, is dit ongetwyfeld waar.

Volgens Izak Meyer het twee “karakters” tydens die beleg van Okiep uitgestaan. Die een was Manie Maritz en die ander Deneys Reitz. Hy beskryf Deneys as “...’n sonderlinge mens, joviaal van geaardheid, innemende persoonlikheid, roekeloos, waaghalsig, dapper” en vertel ‘n paar staaltjies van Deneys ter staving hiervan. Die eerste storie, wat ook breedvoerig in Herinneringen van 1899-1902 beskryf is, vertel hoe Deneys, as ‘n grap, ‘n Britse vlag aan sy perd se stert vasgebind en op ‘n afstand van minder as 800 meter voor die forte rondom Okiep verbygejaag het. Meyer sê dat Deneys dit gedoen het omdat hy gedink het dat die Britte heeltemal te stil was na sy sin.²⁸⁷ Deneys neem die storie egter ‘n bietjie verder deur te skryf dat hy tot by ‘n verlate plaashuis gery het, die vlag aan ‘n vlagpaal opgehys het en saam met Albertus van Rooyen, Jan van Brummelen en nog ‘n paar ander kêrels van hier op die Britte geskiet het. Hy beskryf hierdie voorval in detail “...omdat toen ik dien middag de laaste patroondop uit mijn geweer rukte had ik onbewust mijn finaale schot gevraagd voor land en volk en had ik de laaste bom hooren barsten en de laaste kogel horen fluiten...”²⁸⁸

Die tweede staaltjie wat Meyer vertel, hou verband met Deneys se fisiese voorkoms. Volgens Meyer het Deneys hom net so min bekommer oor sy voorkoms as wat hy hom oor sy eie veiligheid bekommer het. Hy beskryf Deneys as een van die slordigste burgers in die kommando. Deneys se klere was klaarblyklik altyd in ‘n verwaarloosde, half verflenterde toestand, maar dit kon hom min skeel. Hierdie toestand van Deneys het by Okiep vir ‘n

²⁸⁶ J.H. Meyer, *Kommando-jare*, p. 334.

²⁸⁷ *Ibid.*, p. 334.

²⁸⁸ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 940–941.

vermaaklike oomblik gesorg. Genl. Smuts het Meyer gestuur om Deneys en 'n sekere Van Warmelo te gaan soek en toe hy hulle opspoor, was hulle in so 'n verslonste toestand dat hy hulle geforseer het om na 'n winkel te gaan om ordentlik aan te trek. Binne in die winkel het hulle hulle klaarblyklik poedelnakend uitgetrek en op die toonbank rond geparadeer terwyl Meyer vir hulle klere moes uitsoek. Die storie eindig egter nie daar nie. Smuts het Deneys en Van Warmelo nie herken toe hulle voor hom verskyn nie. Volgens Meyer het Smuts die volgende aan Deneys gesê: "My magtig Reitz, ..., ek het jou amper nie geken nie! Ek het jou lank laas ordentlik gesien. Waar het jy ingebreek?"²⁸⁹ Hierdie staaltjie van Meyer is waarskynlik nie so vergesog nie. Reeds vroeg in April 1900 het Louis Botha met Deneys oor sy lang hare gespot en aan hom 'n perde roskam gegee om dit mee te kam. Deneys se antwoord hierop was dat hy gewoonlik 'n hark gebruik om sy hare mee te kam, aangesien 'n roskam nie sterk genoeg daarvoor was nie.²⁹⁰

3.4 Die vredesluiting

In die loop van die oorlog was daar verskeie geleenthede waartydens lede van die ZAR, soos kmdt.-genl. Piet Joubert en Louis Botha, die begeerte uitgespreek het om vrede te sluit. Die eerste geval was tussen 7 en 11 Junie 1900 toe Roberts, deur die bemiddeling van verskeie persone - onder meer mev. Annie Botha - 'n vredesaanbod aan Botha gemaak het. Botha het die aanbod egter van die hand gewys.²⁹¹ Op 28 Februarie 1901 het Botha en Kitchener by Middelburg (Transvaal) samesprekings gevoer wat tot niks gelei het nie en in Junie 1901 het die Boererepublieke dit weer oorweeg om vrede te sluit, maar hulle was nie bereid om enige vredesvoorstelle te aanvaar tensy die onafhanklikheid en nasionale integriteit van die republieke gewaarborg

²⁸⁹ J.H. Meyer, *Kommando-jare*, pp. 334-335.

²⁹⁰ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 145-146.

²⁹¹ F. Pretorius, "Deze vergadering... beschouwt, dat onder de omstandigheden het volk niet gerechtvaardigd is, met den oorlog voort te gaan..." 'n Ontleding van die redes waarom die Boere-afgevaardigdes by Vereeniging op 31 Mei 1902 die Britse vredesvoorwaardes aanvaar het. Die Anglo-Boereoorlog 1899-1902: 'n Herwaardering, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 27(2), Mei 2002, pp. 76-77.

word nie.²⁹² Geen van die vroeëre vredesgedagtes of -pogings was suksesvol nie, grootliks omdat die Boererepublieke hulle onafhanklikheid ten alle koste wou behou terwyl Brittanje loodreg daarteen gekant was.

Op 9 April 1902 het die regerings van die twee Boererepublieke in Klerksdorp byeengekom om samesprekinge oor moontlike vrede te hou. Ten spyte van meningsverskille oor of daar met die oorlog voortgegaan moes word of nie is daar ooreengekom om sekere vredesvoorstelle aan Kitchener te doen en dit het vanaf 12 April 1902 in Pretoria plaasgevind.²⁹³ Die basis van dié voorstelle was die behoud van onafhanklikheid, maar dit is onmiddellik deur Kitchener verwerp. Pres. M.T. Steyn van die Oranje-Vrystaat het daarop aangedui dat slegs die volk oor onafhanklikheid kon beslis en die Boereregerings het ooreengekom om die saak aan die volk voor te lê. Vir die doeleinde sou elke republiek 30 verteenwoordigers stuur om op 15 Mei by Vereeniging bymekaar te kom waar hulle sou uitklaar of die afgevaardigdes gebind is deur die opdragte wat hulle van hulle kommando's ontvang het en of hulle gevolmagtigdes was wat mekaar se standpunte kon aanhoor en dan volgens eie oortuiging stem.²⁹⁴

In lig van die bogenoemde het genl. Smuts op 18 April 1902 'n brief vanaf kol. D. Haig, die Britse offisier verantwoordelik vir operasies wes van die Visrivier in die Kaapkolonie, ontvang waarin hy van dié vergadering in kennis gestel is. Die brief het ook reëlins getref om te verseker dat Smuts die saamtrek sou bywoon.²⁹⁵ Verdere korrespondensie het ook tussen Smuts en kol. Cooper, bevelvoerder van die Namakwalandse veldmagte, plaasgevind. Op 22 April het Cooper aangedui dat Smuts 'n sekretaris en twee bediendes saam met hom na Vereeniging kon neem.²⁹⁶ Smuts het sy swaer Tottie Kruger as

²⁹² J.S. du Plessis, Enkele gedagtes oor die betekenis van die Vrede van Vereeniging, *Historia* Jaargang 7, Mrt. 1962, no. 1, pp. 47 en 49.

²⁹³ S. du Preez, Die vrede van Vereeniging (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP, 1986), pp. 183-190.

²⁹⁴ F. Pretorius, "Deze vergadering ...", pp. 79-80.

²⁹⁵ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 102, no. 28, D. Haig – J.C. Smuts, 18/04/1902.

²⁹⁶ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 102, no. 31, Cooper – J.C. Smuts, 22/04/1902.

sekretaris en Alex Boshoff as adjudant saamgeneem.²⁹⁷ Deneys is die pos van ordonnans aangebied omdat Smuts gevoel het dat F.W. Reitz ook by die samesprekinge sou wees en dat hy Deneys graag sou wou sien.²⁹⁸ Reëlings is getref dat dié viermanskap vanaf Klipfontein per trein na Port Nolloth sou reis en van daar per skip na Kaapstad.²⁹⁹ Vanaf Kaapstad sou hulle per trein na die Transvaal vertrek.³⁰⁰

Vir Deneys was hierdie reis aanvanklik nie baie aangenaam nie, aangesien hy as ordonnans weg van die ander op 'n oop trok moes ry. Hy was nie baie gelukkig hieroor nie, maar het nie veel van 'n keuse gehad nie en moes maar sy lot aanvaar. Die behandeling wat hy as ordonnans ontvang het, het hom dwars in die krop gesteek en hy was gou in 'n paar negatiewe situasies betrokke. Die eerste hiervan was met 'n groep gewapende bruinmense op die trok waarop hy moes ry. Hulle het met hom gespot en hy het hom so daarvoor vererg dat hy een van hulle aan die strot gegryp het. Gelukkig het 'n Britse soldaat tussenbeide getree en die situasie ontlont. Die tweede voorval het ontstaan tydens 'n ete en Deneys se beskrywing van Smuts, Kruger en Boshoff skep die indruk dat hy uiters jaloers was op die behandeling wat hulle ontvang het. "Bij een statie gekomen stapte Gen Smuts en die twee anderen af en gingen met de officieren in de waitingroom een swell maaltijd genieten terwijl ik achter om gebracht werd naar de kombuis en onthaald werd op de visch-koppen en andere 'overschietsels' die uit de waitingroom kwam waar mijne heeren als Lords zaten te feesten. Ik was al nukkerig over mijn reis met de Tommies in de truck en deze affaire maakte mijn humeur nocht slechter zoodat er spoedig in de kombuis rusie ontstond tusschen mij en de Tommies doordat dezen de "Death or Glory" badge van mijn hoed wilden afhaken en er kwam bijna moord en doodslag als een van die offisieren (Capt Barclay – een zoon van de groote bank-firma van Barclay in Londen) niet ingemend was en ons gescheiden had. Ik stond nu uit en ging kwaad als een buffel buiten zitten..." Nadat Barclay egter uitgevind het dat Deneys F.W. Reitz se seun is,

²⁹⁷ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, pp. 190.

²⁹⁸ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 942.

²⁹⁹ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 102, no. 29, Cooper – J.C. Smuts, 21/04/1902.

³⁰⁰ D. Reitz, *Commando*, pp. 319-320.

is hy op Port Nolloth bevorder tot “Chief of Staff”. Die res van die reis het gevolglik beter verloop, aangesien hy saam met die res van sy reisgenote was en dieselfde behandeling as hulle ontvang het.³⁰¹

By Port Nolloth het Deneys ook “...een kleine misverstand met een van de officieren die byna een baklijslag afgaf...” gehad. Deneys wou ‘n brief van een van die burgers op Springbok aan dié se moeder te Port Nolloth afgee, maar is deur ‘n Britse offisier verhoed om dit te doen. Die offisier wou hom nie glo oor die inhoud van die brief nie en Deneys het hom “...byna ingeklommen.” Nadat die brief egter oopgemaak is, het die offisier Deneys om verskoning gevra en is die vrede herstel.³⁰²

Deneys se reaksie op bogenoemde voorvalle is waarskynlik daaraan toe te skryf dat hy nie die gedagte kon verdra dat hy as ‘n bediende beskou is nie. Sy agtergrond as seun van eers die president van die Vrystaat en daarna die staatssekretaris van die ZAR, die feit dat hy op Smuts se personeel was vir die laaste paar maande van die oorlog, asook dat hy voor dit gedoen het wat hy wou, het waarskynlik ‘n gevoel van arrogansie veroorsaak wat nie sy nuwe rol as ordonnans kon of wou verdra nie.

Alhoewel Deneys nie as ‘n verteenwoordiger van sy kommando by die vredeskonferensie was nie, was hy in die bevoorregte posisie dat hy in die nabye omgewing daarvan was en dat hy die atmosfeer en gevoelens wat daar geheers het, eerstehands kon ervaar. Dit het ook aan hom die geleentheid gegee om inligting in te win wat hy as gewone burger in die veld nie sou kon doen nie. By Vereeniging het hy byvoorbeeld besef dat alhoewel dié van hulle wat in die Kaapkolonie was, nog kon uithou, die burgers in die Transvaal gedaan was en dat dit vir hulle totaal en al onmoontlik sou wees om met die stryd voort te gaan. Met die winter voor die deur was hulle in ‘n hopelose situasie – “...de zaak was voorbij en er viel niet aan te doen. Wij hadden ons best gedaan en konden niet verder.” Ten opsigte van sy familie

³⁰¹ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 944-946.

³⁰² *Ibid.*, pp. 946-947.

was die nuus egter 'n bietjie meer gerusstellend. Volgens sy vader was Arnt nog in die veld onder kommandant Walter Mears en Hjalmar en Joubert was albei krygsgevangenes. Vir Deneys was dit verblydend, aangesien hy onder die indruk was dat Joubert dood is. "Wat onze familie betreft hadden wij dus zeer gelukkig daar van af gekomen want ik twijfel of er veel gezinnen waren waarvan er een vader en vier zoons in het veld waren en allen levend daar uit kwamen."³⁰³

Die Boere verteenwoordigers het op 31 Mei 1902, met 'n stem van 54 teenoor ses, daarvoor gestem dat die Britse vredesterme aanvaar word. Nie een van die afgevaardigdes het dit begeer nie,³⁰⁴ maar vanweë die volgende redes het hulle nie veel van 'n keuse gehad nie:

- (a) 'n Nypende tekort aan lewensmiddele. Kitchener se verskroeiende aardebeleid het die republieke verwoes en die burgers se ondersteuningsbasis verwyder. In verskeie distrikte het 'n gebrek aan vee en graan kritiese afmetings bereik. Die blokhuislinies wat deur Kitchener opgerig is, asook die wegvoer van vroue en kinders na konsentrasiekampe, het die verkryging van voorrade verder bemoeilik.
- (b) Die toenemende bedreiging wat swart mense vir die kommando's ingehou het. Nie alleenlik deur middel van hulle betrokkenheid by die Britse oorlogspoging nie, maar ook as gevolg van die beperking van die kommando's se bewegingsvryheid deur die ontoeganklikmaking van sekere gebiede. Verskeie aanvalle deur swartes op kommando's, soos by Holkrans op 5 Mei 1902 toe 56 burgers van die Vryheidkommando deur 'n Qulusi-impie van Zoeloeland vermoor is, het die Boere-afgevaardigdes diep bekommerd gemaak.
- (c) Die uiters onveilige posisie van Boerevroue en -kinders wat in vrouelaers of kleiner groepies in die veld rondgeswerf het. Met die vrede was daar nog sowat 12 000 tot 14 000 Boerevroue en -kinders in die veld.

³⁰³ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 953-954.

³⁰⁴ F. Pretorius, *Die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 35.

- (d) Die lyding en sterftes van die Boerevroue en –kinders in die konsentrasiekampe.
- (e) Die besef dat Brittanje nie deur die kwynende Boeremagte alleen verslaan sou kon word nie. Hiermee saam is die hoop op buitelandse intervensie om die oorlog te beëindig en die Republieke hulle onafhanklikheid te verseker, finaal by Vereeniging laat vaar.
- (f) Die gebrek aan wapens en veral ammunisie by baie burgers in die guerrillafase. Sonder ammunisie kon hulle nie militêre sukses behaal nie.³⁰⁵

Die vredestraktaat is daardie aand in Pretoria onderteken en die twee Boererepublieke is amptelik as kroonkolonies by die Britse Ryk ingelyf. Die impak op die kommando's was dat al die burgers onmiddellik hulle wapens moes neerlê en die eed van getrouheid teenoor Brittanje aflê. Tekenend van Deneys, het F.W. Reitz die verdrag geteken met die opmerking dat hy dit onderteken as staatsekretaris, maar nie as F.W. Reitz nie.³⁰⁶

Deneys se beskrywing van die verteenwoordigers by Vereeniging se reaksie op die vredesluiting is hartverskeurend en laat 'n blywende indruk van hoe hard dit hulle almal moes getref het. “De mannen die hier verzamelden waren de keur van ons volk – allen dappere krijgslieden en zoo hard als ijser – de ‘ultimi Romani’ kan ik zeggen en zal er nooit een dergelijke vergadering Afrikaners bij elkaar komen, mannen die voor bijna drie jaren door dik en dun, door koude en honger, onder bom en kogel tegen een overweldigende overmacht gestreden hadden en nu stond zij zooals Schalk Burger zeide ‘aan het graf van de Republieken’ waarvoor zij alles opgeofferd hadden en toen de laatste oogenblik aanbrach, toen aangekondigd werd dat ons land en vrijheid verloren was, was het een bittere beker om uit te drinken en lagen groote mannen in de tenten als kinderen te snikken en op verweerde gelaten die onverschrokken de grootste gevaren aanschouwd hadden rolden nu heete tranen van verdriet. Deze mannen die met drooge oogen bij graf van vriend

³⁰⁵ F. Pretorius, “Deze vergadering...”, pp. 88-95.

³⁰⁶ *Ibid.*, p. 95.

en zoon en vader gestaan hadden weenen nu bitterlijk bij het graf van hun vrijheid – voorwaar het was een bittere uur.” Deneys was self diep getref deur die verloop van die gebeure en het agter ‘n tent gaan lê en huil. “Wel, de zaak was afgeloopen en al ons streven was voor niet geweest, ons land lag verwoest, ons halve natie uitgeroeid en ons vlag gestreken, misschien voor eeuwig ...”³⁰⁷

Die verlies aan onafhanklikheid was vir die burgers ‘n bitter pil om te sluk en om boonop ‘n eed van getrouheid af te lê, haas onuitvoerbaar. Deneys het ook nie sy weg hiertoe oopgesien nie. Hy het gevolglik planne beraam om na afloop van die konferensie na Concordia terug te keer, sy perde en wapens op te neem en na die Duitse gebied te vlug. Van hier wou hy na Mossamedes in Angola gaan want hy het gehoor van ‘n groep Boere wat reeds sedert 1880 daar gebly het. Sy vader wou egter nie daarvan hoor nie en hy het genl. Smuts oortuig om Deneys nie weer na sy kommando in Namakwaland terug te neem nie. F.W. Reitz wou gehad het dat Deneys by hom moes bly en dat hulle saam na Amerika of Madagaskar toe moes gaan. Deneys is gevolglik saam met sy vader per trein na Balmoral om aan die Heidelbergkommando te gaan sê dat die oorlog verby is. Die Heidelbergers was so ongelukkig met die nuus dat hulle hulle patrone weggeskiet en gewere stukkend geslaan het.³⁰⁸

Tydens die amptelike oorgawe deur die Heidelbergkommando het F.W. Reitz sy geweer ingehandig, maar geweier om die eed van getrouheid af te lê en te onderteken. Alhoewel Deneys, volgens homself en in weerspreking van sy eie stelling dat hy na Angola wou uitwyk, nie sterk gevoelens oor die saak gehad het nie, het hy gevoel dat hy by sy vader moes staan en het hy gevolglik ook geweier om die eed van getrouheid af te lê. Dat hy as gevolg daarvan uit die land gesit sou word, het hom min gepla, aangesien hy gretig was om meer van die wêreld te sien. Teen die einde van Junie 1902 het die

³⁰⁷ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 955-956.

³⁰⁸ *Ibid.*, pp. 956-957.

Reitz-broers en hulle vader gevolglik met hulle selfopgelegde ballingskap begin.³⁰⁹

3.5 Slotbeskouing

Die Anglo-Boereoorlog het na alle waarskynlikheid en soos met enige ander burger wat daarby betrokke was, 'n groot invloed op Deneys se lewe gehad. Hy het die oorlog ingegaan as 'n 17-jarige seun met 'n verromantiseerde beeld daarvan. Sy kennis van oorlog het hy, tot in daardie stadium, waarskynlik uit boeke of uit gesprekke met ouer burgers wat al by veldslae betrokke was, opgedoen. Hy het die oorlog heel moontlik as 'n groot avontuur beskou en dit het hom waarskynlik geleentheid gegee om sy kinderfantasieë 'n werklikheid te maak. Die harde realiteite van dié oorlog het egter gou sy vooropgestelde idees omvêr gegooi en 'n meer geharde, maar tog nie bitter, persoon het na vore gekom. Ten spyte van al die ontberinge wat hy moes deurmaak, gee hy die indruk dat hy die oorlog geniet het. Behalwe dat hy avonture beleef het, het die oorlog hom die geleentheid gegee om nuwe omgewings te besoek en nuwe ervarings te beleef. Tot 'n mindere mate sou die broederskap wat hy gedurende die oorlog beleef het, dit vir hom nog meer genotvol gemaak het.

Sekere van sy eienskappe is nie deur die oorlogsituasie getemper nie. Sy voortvarendheid, arrogansie en hardkoppigheid het nie minder geraak nie. Inteendeel, die optrede van ander teenoor hom, asook die posisie wat hy teen die einde van die oorlog onder Jan Smuts se wakende oog beklee het, het dit waarskynlik net nog meer versterk. Dieselfde het gegeld vir sy medemenslikheid en liefde vir ander. Teen die einde van die oorlog was hy nog net so bereid om met ander, selfs sy vyande, te gesels.

In die jare na die oorlog het verskeie uitdagings die Afrikaner in die gesig gestaar. Die grootste hiervan was waarskynlik die breuk wat veroorsaak is

³⁰⁹ D. Reitz, *Commando*, pp. 323-324.

tussen Afrikaners as gevolg van die Botha-Smuts faksie se pogings tot samewerking met hulle eertydse bittere vyande. Deneys se ondersteuning van Botha en Smuts se ideologieë sou hom gevolglik vir die res van sy lewe sy politieke teenstanders se gramskap op die hals haal en dit het die verloop van sy lewe vir die volgende 42 jaar bepaal.

Hoofstuk 4: Jonkmansjare

4.1 *Inleiding*

Die tydperk na afloop van die Anglo-Boereoorlog was een van politieke en ekonomiese herstel in die twee voormalige Boererepublieke. Op politieke gebied was die een uiteinde van die oorlog dat alle wit Suid-Afrikaners vir die eerste keer sedert die Groot Trek onder die Britse Ryk saamgevoeg was, maar ander bestaande probleme het voortgeduur. Die meerderheid van die wittes in die land was Afrikaners en baie van hulle het steeds 'n republikeinse ideaal nagestreef. Swartes het nog die grootste deel van die totale bevolking uitgemaak en hulle stamverbande was besig om te verbrokkel. Suid-Afrika, wat uit die Kaapkolonie, Natal, Transvaal en Oranjerivierkolonie bestaan het, is deur die Britse Hoë Kommissaris geadminestreer.¹

Op ekonomiese gebied was die land in 'n kritieke toestand. Spoorlyne, paaie en brûe was vernietig, die landbou het ten gronde gegaan, veestapels was uitgedun en die mynindustrie het stotterend begin funksioneer. Boonop moes daar dringend aandag gegee word aan die repatriasie en hervestiging van groot getalle Boerekrygsgevangenes, die terugkeer van vlugtlinge en konsentrasiekamp inwoners, die verandering vanaf militêre tot burgerlike regering, die herstel van wet en orde en verskeie ander vraagstukke.²

Die man aan wie die taak opgedra is om die ekonomie weer op te bou, asook om Britse beleid in Suid-Afrika deur te voer, was lord Alfred Milner, die hoë kommissaris vir Suid-Afrika en goewerneur van die Transvaal en die Oranjerivierkolonie (die voormalige Oranje-Vrystaat). Milner was 'n briljante administrateur en uitgesproke imperialis wat daarvan oortuig was dat hegte politieke en ekonomiese bande vir die Britse Ryk noodsaaklik was in sy stryd om oppergesag teen ander opkomende moondhede. Sy benadering was

¹ L.M. Thompson, *The unification of South Africa, 1902-1910*, p. 4.

² J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, p. 90; N.C. Weidemann, *Die politieke naweë van die Anglo-Boereoorlog in Transvaal tot 1907* (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), pp. 49-50.

gesetel in die geloof dat Britse oppergesag voordele vir die hele wêreld, insluitende Suid-Afrika, sou inhou.³

Onder die burgers wat hulle wapens moes neerlê, was daar groot neerslagtigheid omdat hulle hulle onafhanklikheid verloor het. Alhoewel die meerderheid van hulle die eed van getrouheid vrywillig afgelê en hulle lot swaarmoedig aanvaar het, was daar verskeie wat nie bereid was om onder die Britse vlag te woon nie en hulle het uitgewyk na lande wat nie onder Britse heerskappy was nie. So het genl. Ben Viljoen 'n nuwe tuiste in Mexiko en die Verenigde State van Amerika (VSA)⁴ gaan soek. Manie Maritz het via Duits-Suidwes-Afrika na Duitsland gegaan. Daarna is hy na Frankryk waar hy vir 'n Franse kapitalis gaan werk het, wat hom na Madagaskar gestuur het om grond te gaan koop.⁵ Groepe Afrikaners het ook na Argentinië⁶ en Oos-Afrika geëmigreer.⁷

4.2 *Madagaskar, 1902 – 1903*

Vanweë sy weiering om die eed van getrouheid af te lê, is F.W. Reitz geleentheid gegee om sy sake in orde te bring, waarna hy, Deneys en Arnt teen die einde van Junie 1902 uit Suid-Afrika gedeporteer is.⁸ Hulle hartseer oor die verlating van hulle vaderland word baie duidelik deur een van F.W. Reitz se gedigte weerspieël:

South Africa

Though foreign shores my feet may tread,
My hopes for thee are not yet dead.
Thy freedom's sun may for a while be set,

³ T. Cameron (red.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 194.

⁴ J.W. Meijer, *Generaal Ben Viljoen 1868-1917*, p. 259.

⁵ M. Maritz, *My lewe en strewe*, pp. 55-57.

⁶ P.W. Grobbelaar (red.); *Die Afrikaner en sy kultuur V: Afrikaners in die vreemde*, p. 206

⁷ L.J.S. Changuion, *Die verhuising van Boere na Oos-Afrika* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP).

⁸ D. Reitz, *Commando: A Boer journal of the Boer War*, pp. 250-251; TAB, CS, 101, 6364/02, Application of Reitz to leave for Europe, 24/06/1902.

But not forever; God does not forget.⁹

F.W. Reitz en sy twee seuns is na die eerste Portugese dorpie buite die Oos-Transvaalse grens, Ressano Garcia, begelei. Van hier is hulle na Lourenço Marques waar hulle 'n besluit oor hulle toekoms moes neem.¹⁰ Die eerste stap sou wees om hulle by Corrie Reitz, Deneys se stiefmoeder en sy jonger broers en susters, wat reeds sedert die Britse okkupasie van Pretoria in Scheveningen in Nederland was, te gaan aansluit.¹¹ Onsekerheid het egter geheers oor wat hulle daarna sou doen. Volgens Deneys was sy vader ten gunste daarvan om na die VSA te gaan en daar as 'n vryburger onder 'n republikeinse vlag te woon. Deneys het egter sy eie idees gehad en toon hier reeds 'n onafhanklikheid van gees en familiebande wat hom later in sy lewe loodreg teenoor sy vader se politieke denke sou plaas. Hy wou veel eerder na Madagaskar, 'n Franse kolonie aan die Ooskus van Afrika, gaan. Die idee is gedurende die oorlog deur 'n gewonde Fransman, Georges de Gourville, by Deneys geplant.¹² Deneys het hom heel waarskynlik, teen die tyd wat hy *Trekking on* in 1933 geskryf het, misgis met die rede wat sy vader gegee het oor waarom hy na Amerika wou gaan. In 'n brief aan Jan Smuts vanuit Scheveningen, gedateer 22 Augustus 1902, meld Frank dat hy na Amerika sou vertrek om die planne te gaan uitvoer wat hy en Smuts bespreek het. Hy meld verder dat Deneys en Arnt slegs na Madagaskar sou gaan om te "...kijken en rapporteren" en dat hy en die res van sy gesin later by hulle sou aansluit, aangesien dit na 'n goeie land lyk om in te woon.¹³ Die planne wat tussen hom en Smuts bespreek is, verwys waarskynlik na die lesingtoer wat Frank vanaf Oktober 1902 tot Februarie 1903 deur Amerika onderneem het.¹⁴

⁹ D. Reitz, *No Outspan*, pp. 77-78.

¹⁰ D. Reitz, *Trekking on*, p. 9.

¹¹ D. Reitz, *Trekking on*, p. 12; J.C. Moll, F.W. Reitz se bestaanskrisis in Nederland as onversetlike Boereleier en sy terugkeer na Suid-Afrika, *Historia*, November 1996, 41(2), p. 31; SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 187, privaat briewe 1900-1903, nos. 1-146 (76), F.W. Reitz – J.C. Smuts, 22/08/1902.

¹² D. Reitz, *Trekking on*, p. 9.

¹³ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 187, privaat briewe 1900-1903, nos. 1-146 (76), F.W. Reitz – J.C. Smuts, 22/08/1902.

¹⁴ J.C. Moll, F.W. Reitz se bestaanskrisis in Nederland as onversetlike Boereleier en sy terugkeer na Suid-Afrika, *Historia*, November 1996, 41(2), p. 32.

Deneys se beweegrede om na Madagaskar te gaan, was waarskynlik gebaseer op 'n idilliese beeld wat deur De Gourville vir hom geskets is. Indien Deneys, voordat hy soontoe vertrek het, geweet het wat op hom wag, sou hy heel moontlik van sy planne afgesien het. Madagaskar is 'n eiland in die Indiese Oseaan, sowat 306 kilometer suidoos van die Mosambiekse kus. Die eiland beslaan sowat 595 697 vierkante kilometer, is 1 577 kilometer lank en 579 kilometer breed.¹⁵

Madagaskar se geskrewe geskiedenis dateer terug tot die 7de eeu toe Arabiere handelsposte langs die noordwes kus gestig het. Europese kontak het vir die eerste keer plaasgevind toe 'n eskader van Pedralvares Cabral deur 'n storm verstrooi is en een van die skepe wat afgedwaal het, daarop afgekam het. Die eiland is al in 1502 op Portugese kaarte aangedui. In die laat 17de eeu het die Franse handelsposte langs die ooskus gestig. Vanaf ongeveer 1774 tot 1824 het dit as 'n basis vir seerowers in die Indiese Oseaan gedien.¹⁶

Madagaskar se 19de eeuse geskiedenis moet gesien word in die lig van Britse en Franse koloniale uitbreiding en die stryd tussen die twee lande om Madagaskar as 'n kolonie te kon bekom. Frankryk het Madagaskar verkry nadat 'n ooreenkoms in 1890 tussen Brittanje en Frankryk geteken is waarvolgens Brittanje Madagaskar as 'n Franse protektoraat erken het in ruil vir die aanvaarding van Zanzibar as 'n Britse protektoraat deur Frankryk. Totale Franse heerskappy het egter eers plaasgevind toe 'n Franse militêre mag Madagaskar in 1894 ingeval, Antananarivo ingeneem en die Merinakoningshuis in Oktober 1895 tot oorgawe gedwing het. Die ironie van die inval was dat meer Franse soldate van malaria en ander siektes gesterf het as in gevegte. Die verdrag wat na die oorlog tussen Frankryk en Madagaskar gesluit is, het Madagaskar as 'n Franse protektoraat gevestig en het Frankryk toegelaat om 'n okkuperende mag daar te plaas en beheer van binnelandse sake oor te neem. Op 6 Augustus 1896 is Madagaskar deur die

¹⁵ N. Heseltine, *Madagascar*, p. 24.

¹⁶ *Ibid.*, pp. 61-62, 68 en 72.

Franse parlement tot 'n Franse kolonie verklaar en genl. Joseph Simon Galliéni (1849-1916) het die regering met vol militêre en burgerlike magte oorgeneem. Weerstand teen die Franse inname het bly voortduur en dit was eers in 1902 wat die okkuperende mag daarin kon slaag om dit totaal te onderdruk.¹⁷

Of die jeugdige Reitz enigsins bewus was van Madagaskar se geskiedenis toe hy besluit het om daarnatoe te gaan, is nie bekend nie. Of hy ook enigsins besef het dat die geskiedenis van Madagaskar en die twee Boererepublieke sekere ooreenkomste, veral ten opsigte van die oornam van die lande deur middel van imperiale moondhede, gehad het, is ook nie bekend nie. Dit is moontlik dat hy dit glad nie besef het nie, of selfs dat dit vir hom glad nie saak gemaak het nie. Vanweë sy agtergrond en die Boere se benadering teenoor swartes, het hy die Franse inval van Madagaskar waarskynlik nie in dieselfde lig gesien as die Britse inval in die twee Boererepublieke nie. Dit is uiters ironies, aangesien Madagaskar se plaaslike bevolking, uit dié oogpunt gesien, waarskynlik meer met hom in gemeen gehad het as die okkuperende Franse.

Na vele argumente het Deneys en Arnt hulle vader oortuig dat hulle eerder na Madagaskar wou gaan, maar hy het slegs daartoe ingestem op voorwaarde dat hulle hom eers na Frankryk moet vergesel. Deneys en Arnt het geredelik hiertoe ingestem aangesien dit 'n langer reis met meer lande om te sien sou beteken. 'n Paar dae later het hulle aan boord van 'n Duitse skip, die *Kanzler*,¹⁸ weggevaar met die gedagte dat dit die laaste sien van hulle geboorteland was. Hulle gretigheid om meer lande te sien, is beloon deurdat die skip stadig teen die kus van Afrika opgevaar en by elke hawe gestop het om ivoor en rubber te laai. Sodoende is hulle na Zanzibar, Dar-Es-Salaam, Mombassa, Aden en van daar deur die Rooi See en die Suezkanaal na Port

¹⁷ N. Heseltine, *Madagascar*, pp. 133-137 en 143.

¹⁸ TAB, GOV, 595, 340/01, Miscellaneous for the month of September 1902. Arrival of Mr. Reitz at Naples.

Said. Vanaf Port Said is hulle deur die Middellandse See tot by Napels,¹⁹ waar hulle stiefmoeder, Corrie, hulle ingewag het.²⁰

By Napels het Deneys se onkunde van Europese lande en hulle gebruike na vore gekom toe hy deur die Italiaanse polisie gearresteer is. Hulle was onder die indruk dat hy met tabak wou smokkel toe hy, met sy sakke vol tabak, voet aan wal gesit het. Gelukkig het 'n Italiaanse passasier wat saam met hulle aan boord van die skip was, tot sy redding gekom en aan die magistraat verduidelik dat Deneys 'n jong Suid-Afrikaanse Boer was. Die gevolg was dat Deneys, tabak en al, vrygelaat is en by sy vader-hulle kon gaan aansluit. Die voorval het hom egter 'n paar benoude oomblikke besorg en hy het allerhande visioene gehad van hoe hy die res van sy lewe in 'n Italiaanse tronk sou slyt.²¹

Dit was egter nie net Deneys wat in Napels opspraak verwek het nie. Die 19-jarige Arnt het 'n onderhoud aan 'n Italiaanse koerant, *Giornale d'Italia*, toegestaan, waartydens hy 'n paar stellings gemaak het wat die aandag van die Britse regering op hom gevestig het. Arnt is aangehaal dat nie een van die Boere werklik tevrede was met die vredesluiting nie en dat hulle slegs hulle wapens uit konsiderasie vir hulle vrouens en kinders, wat deur die Britte sleg behandel is, neergelê het. Volgens hom sou die Boerevolk en die Britte altyd onversoenbaar wees, ongeag die posisie wat deur hulle leiers ingeneem is. Hy het verder ook gemeld dat die oorlog binne die volgende vier tot vyf jaar weer sou uitbreek. "No one will be resigned to the loss of independence. How could a people, who have sacrificed literally everything for the liberty of their country suddenly give in in such a manner? You see how almost all the young Boers are emigrating rather than endure the English yoke."²²

¹⁹ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 10-12.

²⁰ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 187, privaat briewe 1900-1903, nos. 1-146 (76), F.W. Reitz – J.C. Smuts, 22/08/1902.

²¹ D. Reitz, *Trekking on*, p. 12.

²² TAB, GOV, 595, 340/01, Miscellaneous for the month of September 1902. Arrival of Mr. Reitz at Naples.

Het Deneys enigins Arnt se siening gedeel? In hierdie stadium waarskynlik ja. Hy het per slot van rekening geweier om die eed van getrouheid teenoor Brittanje af te lê en was besig om na 'n ander land uit te wyk. Saam met hulle vader het hulle ook die lang bootreis vanaf Lourenco Marques na Europa onderneem en daar kan aangeneem word dat hulle vele diep gesprekke oor die oorlog en alles wat daarmee gepaardgaan, gehad het. Die Reitz-familie was aan die voerpunt van besluitneming in eers die Oranje-Vrystaat en later die ZAR en vir hulle was dit waarskynlik 'n normale leefwyse om landsake en ander vraagstukke met mekaar te bespreek.

Vanaf Napels is hulle na Rome, Florence, Genève en toe na Scheveningen in Nederland waar hulle op 9 Augustus 1902 gearriveer het. Hier het 'n hartlike herontmoeting met Deneys se broers en suster plaasgevind. Hulle stiefmoeder was reeds vanaf die Britse okkupasie van Pretoria 'n uitgewekene in Nederland en kon daarin slaag om met behulp van haar ouers en familie 'n bestaan in Scheveningen te maak.²³ Vanaf Nederland is hulle na Parys waar Deneys en Arnt die stad verken het terwyl hulle vader oor Madagaskar inligting ingesamel het. Gedurende hulle verblyf in Parys het hulle met Louis Herbette, 'n Franse minister, asook met mejuffrou Maude Gonne (1866–1953) en majoor John MacBride (1865–1916) kontak gehad. Gonne en MacBride was aktief in die Ierse onafhanklikheidsstryd teen Brittanje en Deneys kon waarskynlik so kort na die Anglo-Boereoorlog met hulle identifiseer. Die feit dat Deneys MacBride tydens die Anglo-Boereoorlog by Ladysmith, waar hy tweede in bevel van die Ierse Brigade was, leer ken het, het waarskynlik as 'n verdere aanknopingspunt gedien. Anders as Deneys het Macbride egter nooit van gesindheid teenoor die Britte verander nie en is hy in 1916 in Dublin gefusilleer vir sy deelname aan die Paasopstand.²⁴

In Augustus 1902 het Deneys en Arnt 'n paar tweedeklas skeepkaartjies, 'n geweer en kookgerei gekoop en met 'n Franse stoomskip, die *Djemnah*,

²³ D. Reitz, *Trekking on*, p. 12; J.C. Moll, F.W. Reitz se bestaanskrisis in Nederland as onversetlike Boereleier en sy terugkeer na Suid-Afrika, *Historia*, November 1996, 41(2), p. 31; SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 187, privaat briewe 1900-1903, nos. 1-146 (76), F.W. Reitz - J.C. Smuts, 22/08/1902.

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/John_MacBride, *John MacBride*, 04/01/2007.

vanuit Marseille vertrek.²⁵ Hulle idee was om na die binneland van Madagaskar te trek en daar van wild te oorleef terwyl hulle allerhande avonture beleef en onbekende gebiede verken.²⁶

Tydens hulle seereis na Madagaskar het 'n paar gebeure plaasgevind wat vir Deneys meldenswaardig was. Die eerste hiervan was 'n storm in die Middellandse See. Hy beskryf dit as die ergste storm wat in baie jare in die gebied voorgekom het,²⁷ en vir hom wat in die Vrystaat, ver van die see af, grootgeword het, moes dit angswekkend gewees het. Die tweede voorval was 'n verrassing wat by Aden op hulle gewag het. 'n Telegram is aan boord gebring waarin gemeld is dat hulle die voorhoede was van sowat 10 000 Boere wat na Madagaskar op pad was in 'n poging om die Britse juk te ontduik. Die telegram is deur Louis Herbette vanuit Parys gestuur en dit het enige poging van Deneys en Arnt om Madagaskar ongemerk in te gaan, in die wiele gery. Dit het die aandag vierkantig op hulle gevestig en tot hulle groot ongemak het hulle verneem dat uitgebreide voorbereidings gemaak word vir hulle aankoms in Madagaskar. Die eerste tekens van wat op hulle gewag het, het by hulle aankoms by Diego Suarez, 'n hawestad in die Noorde van Madagaskar,²⁸ duidelik geword. Hier het die bevelvoerder van die plaaslike garnisoen hulle ingewag en genooi om 'n banket saam met hom by te woon. Hy het ook 'n brief aan hulle oorhandig vanaf Gaston Doumerge, die Franse Minister van kolonies, waarin alle offisiere, amptenare en inwoners opdrag gegee is om aan hulle hulp te verleen tydens hulle reis.

By Tamatave is die twee broers deur die burgemeester van die dorp, Dubosc-Taret, ingewag. Hy het aan hulle 'n brief vanaf genl. Galliéni oorhandig waarin hulle genooi is om hom in die hoofstad van Madagaskar, Antananarivo, te besoek. Enige gedagtes wat hulle nog mag gehad het om Madagaskar as onbekendes in te gaan, het hier verdwyn. Behalwe vir die brief vanaf Galliéni

²⁵ D. Reitz, *Trekking on*, p. 13.

²⁶ *Ibid.*, pp. 12-13.

²⁷ *Ibid.*, pp. 13-14.

²⁸ N. Heseltine, *Madagascar*, p. 61.

was daar ook 'n dubbele ry soldate en 'n skare mense wat hulle ingewag het en onder krete van "Vivent les Boers" het hulle verder beweeg.²⁹

Vanaf Tamatave is hulle sowat vyftien kilometer per trein na die dorpie Ivandrona en van hier af is hulle met 'n hekwiëlboot verder tot by Mahatsara. Van hier af is hulle met ligte mulwaens na Antananarivo, 'n eer wat gewoonlik net aan hoë funksionariesse toegestaan is. 'n Gedeelte van dié reis was deur die oerwoud en alhoewel Deneys gedink het dat dit pragtig was, was dit so vreemd en anders as Suid-Afrika dat hulle heeltemal verskrik en verlore gevoel het. Hoe verder hulle die oerwoud ingedring het, hoe meer het hulle van die bekende afgesny geraak en 'n groot deel van die tyd was hulle terneergedruk.³⁰

Dit is nie vreemd dat Madagaskar die twee broers depressief gestem het nie, want dit verskil drasties van die wye en oop ruimtes waaraan hulle in die Transvaal en Vrystaat gewoond was. Die landskap is gevarieerd en daar is ten minste vyf groot ekologiese streke, elkeen met 'n ander klimaat en spesiale tipes plantegroei wat vereis dat die inwoners hulle by hulle eie unieke streke se toestande moet aanpas.³¹ Die koel, rollende heuwels van die Hauts-Plateaux gaan oor in 'n area van humiede tropiese woude wat skerp afdaal na die ooskus. Vanaf die hooglande ooswaarts verander die klimaat binne 96 kilometer van 'n lae reënvalgebied na een waar daar omtrent nie 'n droë seisoen is nie. Wes van die Hauts-Plateaux is grasvlaktes met 'n droë seisoen wat van sewe tot agt maande per jaar duur. Die Tsaratanana Massif in die noorde het vulkaniese berge. Die weskus het baie beskermende hawens en oop vlaktes, terwyl die suidweste 'n plato en woestyn streek is. Die oostelike of windkant van die eiland is tuiste vir tropiese reënwoude, terwyl die westelike en suidelike kante van die eiland, wat in die reënskadu van die sentrale hooglande lê, bestaan uit droë tropiese woude, doringwoude en woestyne en fynbos (xeric shrublands).³² Die weer in Madagaskar is glad

²⁹ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 14-17.

³⁰ *Ibid.*, pp. 18-19.

³¹ N. Heseltine, *Madagascar*, p. 2.

³² *Ibid.*, p. 3.

nie homogeen nie, dit word beïnvloed deur die uitleg van die verskillende streke, word oorheers deur suidoostelike passaatwinde en vanaf Januarie tot Maart kom siklone voor.³³

Sowat 32 kilometer vanaf Antananarivo is Deneys en Arnt deur generaal en mevrou Galliéni in 'n motor ingewag. Dit was die eerste keer dat die twee broers in 'n motor gery het, 'n ervaring wat hulle terdeë geniet het.³⁴ Volgens 'n brief van T.P. Porter, Britse konsul in Madagaskar, aan die Britse Staatsekretaris in Londen, het Deneys en Arnt teen die einde van Oktober 1902 in Antananarivo gearriveer.³⁵

In sy herinneringe het Reitz opgeteken dat hy kort na hulle aankoms in Antananarivo aan genl. Galliéni verduidelik dat hy en Arnt op hulle eie in Madagaskar was en dat hulle daar wou probeer oorleef totdat hulle in 'n posisie was om die res van hulle familie na Madagaskar te laat kom. Volgens Reitz het Galliéni sy openhartigheid waardeur. Hy het klaarblyklik aan Reitz gesê dat die Franse baie sensitief daarvoor was om gespot te word en dat as die Engelse pers sou uitvind dat twee Boere-seuns die owerheid om die bos gelei het, daar politieke gevolge in Parys sou wees. Volgens Reitz het Galliéni selfs gespot dat dit tot 'n kabinetskrisis sou kon lei. Ten opsigte van hulle oorlewing het hy Reitz glo gerus gestel en gemeld dat hy reeds gereël het dat hulle op 'n toer na die binneland kon gaan om meer van die land te wete te kom. Hy sou ry-esels aan hulle verskaf en 'n troep Senegalese soldate sou hulle vergesel as beskerming teen enige moontlike vyandighede.³⁶

Die reis was die ideale geleentheid om Madagaskar aan Reitz-hulle bloot te stel en hulle die avontuur en ontdekkingsreise te laat onderneem waarna hulle gesmag het. Dit het hulle egter nie voorberei op wat op hulle in die toekoms gewag het nie. Vanaf Antananarivo is hulle na die Itassymeer en van daar na Antsirabé, Ambositea en Fianarantsoa, 'n afstand van sowat 320

³³ N. Heseltine, *Madagascar*, pp. 34-39.

³⁴ D. Reitz, *Trekking on*, p. 19.

³⁵ TAB, GOV, 33, 1175/02, Arrival of Reitz sons' in Madagascar, 29/10/1902.

³⁶ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 20-21.

kilometer. Van daar is hulle eers wes en toe noord, waarna hulle terugdraai het. Na drie maande, teen Januarie 1903, was hulle terug in Antananarivo. Die reis het aan die broers 'n goeie idee van die land en sy mense gegee, maar was waarskynlik ietwat teleurstellend as gekyk word na die opdrag waarmee hulle vader hulle na Madagaskar gestuur het, naamlik om die omgewing uit te kyk en te rapporteer of dit moontlik sou wees om daar te oorleef of nie. Hulle het geen wild gesien nie en sou gevolglik nie 'n bestaan kon maak uit jag nie. Alhoewel hulle baie goeie weiveld en breë riviere gesien het, was dit in afgeleë gebiede waar hulle volgens Reitz soos die *Swiss Family Robinson* sou moes leef en dit was ook nie aanvaarbaar nie.³⁷ Madagaskar was na alles nie die idealistiese plek wat Reitz homself voorgestel het nie.

Die broers se vakansie was egter nou verby en hulle moes maniere vind om 'n bestaan te maak. In Antananarivo was die vooruitsigte nie baie goed nie. Die landbou en byna alle handel is deur die inheemse Hova bevolking bedryf en daar was min geleentheid vir Reitz-hulle om daarby betrokke te raak. Om te oorleef, het Arnt begin om los werkies te doen, terwyl Deneys vir 'n Algeriër gewerk het wat beeste van die plaaslike inwoners gekoop het en dit dan aan die Britse regering in Suid-Afrika verkoop het. Dit was harde werk wat vereis het dat Deneys op lang togte te voet moes gaan ongeag van weerstoestande of die terrein en dat hy met die inheemse bevolking moes praat en in hulle dorpie moes slaap. Volgens hom het hy in die geheel gesien nie 'n te groot weersin in sy werk gehad nie. Dit het die voordeel gehad dat hy die Hova taal gou aangeleer het en hy het vir die eerste keer in sy lewe geld verdien.³⁸ Op sosiale gebied het hulle vriende gemaak met 'n jong Hollander genaamd Nicholaas Wolf. Wolf was 'n lid van die Franse Vreemde Legioen en het hulle op hulle reis na die binneland vergesel. Op sy af-aande het hy en die broers saam met ander Vreemde Legioensoldate dambord en dominos gespeel.

³⁷ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 21-23.

³⁸ *Ibid.*, pp. 23-24.

Deneys en Arnt het ook vriende gemaak met twee Britse handelaars by wie hulle elke af en toe gaan kuier het.³⁹

In Maart 1903 het Manie Maritz, die voormalige veggeneraal, sy opwagting in Antananarivo gemaak. Reitz het Maritz tydens die Anglo-Boereoorlog in die Kaapkolonie leer ken. In *Commando* het hy reeds die indruk geskep dat hy nie besonder ingenome met Maritz was nie,⁴⁰ en die gevoel word verder uitgebou in *Trekking on*. Hy beskryf Maritz as ongeletterd en wreed, maar dat hy geweldige invloed oor ander kon uitoefen. Maritz was glo geweldig sterk en baie moeilik om mee oor die weg te kom. Die kleinste bietjie weerstand het hom glo woedend gemaak. Volgens Reitz het hulle hom selde teëgegaan aangesien hulle praatjies gehoor het dat hy tydens die oorlog een van sy eie volgelingen met een hou doodgeslaan het.⁴¹ Maritz se buitengewone liggaamskrag en genadelose wyse van optrede word deur ander skrywers bevestig,⁴² maar dat hy enigsins een van sy volgelingen doodgeslaan het, is te betwyfel. Dit was waarskynlik 'n gerug waaraan Reitz as 'n jong, ontvanklike seun tydens die oorlog blootgestel is en in sy gedagtes vasgesteek het, maar wat nie waar was nie.

Na Maritz se aankoms in Madagaskar het Deneys en Arnt hom op 'n soortgelyke tog as wat hulle self deurgemaak het, die binneland in vergesel. Die gevolg hiervan was dat albei broers malaria by die Itassymeer opgedoen het.⁴³ Arnt het veel erger as Deneys onder die siekte deurgeloop. As gevolg van Arnt se swak toestand en 'n gebrek aan geld om aan albei van hulle die geleentheid te gee om Madagaskar te verlaat, het Deneys gereël dat Arnt na die kus kon gaan vanwaar hy later na Mauritius is. Dit het veroorsaak dat Deneys alleen in Madagaskar agtergebly het. Hy het egter nog sy werk by die

³⁹ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 20-21 en 24.

⁴⁰ D. Reitz, *Commando*, p. 278.

⁴¹ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 25-27.

⁴² J.J. Britz, Generaal S.G. (Manie) Maritz se aandeel aan die rebellie van 1914-1915 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP, 1979); W.J. de Kock (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p. 538.

⁴³ D. Reitz, *Trekking on*, p. 26.

Algernyn gehad en in die aande het hy begin om sy joernaal oor die Anglo-Boereoorlog te skryf.⁴⁴

Kort hierna het Reitz die idee om voorrade met ossewaens tussen die kus en die hoofstad te vervoer, gekry. Hy en Jan van Brummelen, 'n Hollander wat Maritz na Madagaskar vergesel het, het 'n kontrak met twee Kreole beding wat aan hulle 50 Franse centiem sou betaal vir elke kilogram goedere wat hulle aanry. Hulle het gewoonlik wyn en meel vanaf Mahatsara en rys vanaf Antananarivo vervoer. Reitz en Van Brummelen het 30 waens hiervoor by die Kreole gekry, maar moes hulle eie drywers en osse verskaf, 'n taak wat makliker gesê as gedaan was. Die osse wat die waens sou sleep, moes ingebreek word en die Hovas moes as drywers aangestel en opgelei word. Die werk is verder gekompliseer deurdat die pad tussen Antananarivo en Mahatsara nie vir ossewaens gebou was nie. Die 320 kilometer lange roete, wat sowat 16 dae heen-en-weer geduur het, het teen steil hellings op of skerp skuinstes af gestrek en die Hova drywers moes gedurig dopgehou word om te verseker dat hulle doen wat van hulle vereis is. Die osse moes ook goed opgepas word, aangesien hulle gedurig gepoog het om hulle jukke te breek, die waens om te gooi, of hand uit te ruk. Groot dele van die roete was deur somber woude, daar was elke dag tropiese reën en hulle kos het merendeels uit rys en brêdi, 'n tipe struik, bestaan. Hulle moes gedurende die dag reis, aangesien die Hovadrywers se bygelowigheid hulle verhoed het om dit in die nag te doen. Boonop het Reitz en Jan ten minste een maal 'n week malaria aanvalle gekry. Ten spyte van die bittere ontberinge wat Reitz moes deurmaak, was daar vir hom 'n sekere bekoring aan die lewe van 'n transportryer. Hy het amper van die lang roete, die bewoude berge en die groot riviere begin hou.⁴⁵

Op die lange duur het al die ontberinge en teenspoed wat hy moes deurmaak, sy tol begin eis. Die twee Kreole het nie hulle deel van die ooreenkoms nagekom nie en betalings is nie gemaak soos wat ooreengekom

⁴⁴ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 27-28. Herinneringen van 1899-1902 is in 1929 as *Commando: A Boer journal of the Boer War*, gepubliseer.

⁴⁵ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 28-30.

is nie. Reitz-hulle het slegs genoeg geld ontvang om kos te koop en hulle drywers stil te hou, maar hulle volle salarisse is nooit betaal nie.⁴⁶ Die situasie is beëindig toe die twee Kreole bankrot verklaar is en Reitz-hulle se waens deur die plaaslike polisie gekonfiskeer is. Om sake te vererger, het die wadrywers hulle uitstaande salarisse begin eis en, aangesien Reitz hulle aangestel het, is hy persoonlik daarvoor verantwoordelik gehou. Hy kon egter nêrens geld in die hande kry om hulle te betaal nie. Volgens die Franse beleid wat die verhouding tussen die plaaslike bevolking en witmense gereguleer het, kon hy tronkstraf daarvoor opgelê word. Dit het hom daardie selfde nag nog laat besluit om stilletjies weg te sluip. Ten spyte van 'n hewige malaria-aanval het hy daarin geslaag om Mahatsara te bereik vanwaar hy met 'n Franse stoomboot tot in Zanzibar gereis het.⁴⁷

Reitz het geen duidelike toekomsplanne gehad nie. Hy het dit oorweeg om by sy vader in Amerika te gaan aansluit, maar het ook 'n begeerte gehad om weer na Suid-Afrika terug te keer. 'n Brief wat hy vanaf Isie Smuts, Jan Smuts se vrou, ontvang het, waarin sy hom aangemoedig het om na Suid-Afrika terug te keer, het tot hierdie verlange van hom bygedra. Volgens hom was hy van die begin af van mening dat hulle 'n fout gemaak het om in ballingskap te gaan, maar aangesien hy nog nie heeltemal bereid was om dit te erken nie, het hy aan boord van 'n skip wat na Hamburg in Duitsland onderweg was, geklim. Hy het egter in argumente met van die bemanning betrokke geraak en dit, asook sy verlange na Suid-Afrika, het hom by Hodeida in Arabië genoodsaak om na 'n skip op pad terug na die suide oor te klim. Dié seereis het vir Reitz by Delagoabaai geëindig waar hy van plan was om aan wal te gaan. Die Portugese in beheer van die hawe het egter 'n stokkie voor sy planne gestee. Indien hy aan wal wou gaan, moes hy 'n paspoort en £25 hê en hy het nie oor een van die twee beskik nie. 'n Goedgesinde uitgeweke Kaapse rebel, ene Theron, het aan Reitz die £25 geleen en hy is daarna toegelaat om aan wal te gaan mits hy binne tien dae 'n permit om die Transvaal binne te gaan, kon kry. Weer eens was dit makliker gesê as

⁴⁶ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 32-33.

⁴⁷ *Ibid.*, pp. 36-38.

gedaan. Die Britse konsul in Delagoabaai het waarskynlik besef dat Reitz die seun van die gewese staatsekretaris van die ZAR was, 'n jongman wat soos sy vader geweier het om die eed van getrouheid aan die Britse kroon af te lê aan die einde van die Anglo-Boereoorlog. Reitz is gevolglik verhoed om die Transvaal in te gaan. Hy het egter nie moed opgegee nie en het die konsul kort-kort lastig geval en bekendes in die Transvaal getelegrafeer vir hulp.

Na vyf dae het hy wel 'n paspoort ontvang – op grond waarvan is nie duidelik nie - en kon hy per trein na die Transvaal vertrek. Sy kaartjie was net geldig tot in Belfast en hier het die verandering in hoogte bo seespieël asook die koue winter veroorsaak dat hy 'n malaria-aanval gehad het. Weer het sy geluk gehou en met die hulp van 'n goedgesinde samaritaan kon hy Pretoria 'n week later bereik. Hy was egter so siek dat hy nie op eie stoom by Smuts kon uitkom nie. Gelukkig het iemand hom herken en na Smuts geneem.⁴⁸

Reitz se verblyf in Madagaskar mag moeilik gewees het, maar dit het sy oë oopgemaak vir 'n verskeidenheid van invloede wat later in sy lewe 'n groot impak op hom kon hê. Die eerste hiervan was kontak met ander rasgroepe wat waarskynlik veroorsaak het dat hy 'n meer gematigde benadering ten opsigte van ander rasse gehad het. Reeds by Mombassa, op pad na Napels, het 'n groep Egiptenare Reitz, sy vader en sy broer besoek en simpatie betuig met hulle “onderdrukking” deur Brittanje. Volgens die Egiptenare het hulle hulle in 'n soortgelyke situasie bevind as die Boere. Die simpatie het, volgens Reitz, egter nie groot aanklank by hulle gevind nie. Volgens Reitz was die algemene gevoel in Suid-Afrika dat ander rasse deur wittes regeer moes word en hulle was nie vreeslik geneë daarmee dat hulle as genote gesien is deur swartes nie.⁴⁹ Met Reitz en Arnt se tog na Madagaskar vanaf Europa het 'n ander “gekleurde” nasie hom verder laat dink. Hulle het op 'n Japannese vloot afgekom en die Japanners se flinkheid, asook die feit dat hulle enigsins oor 'n vloot beskik het, het hom beïndruk.⁵⁰ Reitz het, volgens homself ten spyte van sy ingebore rassevooroordeel, tydens sy verblyf in Madagaskar

⁴⁸ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 38-41.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 11.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 14

met 'n jong plaaslike inboorling, Benoit Adrianomanana, bevriend geraak. Reitz beskryf Benoit as 'n man met 'n liberale opvoeding wat baie meer geweet het as hyself. Volgens Reitz sou Benoit nie basiese burgerskapregte in Suid-Afrika gehad het nie, maar tog het hy aan Reitz goeie Franse boeke gegee om te lees en het Reitz by hom goed geleer wat hy andersins nie sou weet nie.⁵¹

4.3 *Verblyf by Jan Smuts*

Met sy terugkeer na Pretoria het Reitz sy intrek by Jan Smuts en sy gesin in hulle huis in Sunnyside geneem. Volgens Reitz se beskrywing in *Trekking on*, asook in al die verwysings wat oor hom gevind kon word, het hierdie verblyf vanaf 1905 tot 1908 gestrek.⁵² Die stelling is egter foutief. Corrie Reitz skryf reeds op 12 Oktober 1903 aan W.J. Leyds, staatsekretaris van die ZAR vanaf 1892-1898 en buitengewone gesant en gevolmagtigde minister van die ZAR in Europa vanaf 1898-1902, dat Reitz by Smuts aan huis was en dat hy by Stegmann en Esselen as prokureursklerk ingeboek was.⁵³ Drie jaar later, op 12 Desember 1906, skryf Reitz aan Isie Smuts dat hy op Saterdag 15 Desember uit Pretoria sou vertrek en dat hy reeds sy goed per goedere trein versend het.⁵⁴ Die tydperk van drie jaar deur Reitz in *Trekking on* gemeld is dus korrek, maar die datums vanaf 1905 tot 1908 is foutief en moet eerder vanaf 1903 tot 1906 wees. Dit is heel waarskynlik dat hy, teen die tyd wat hy *Trekking on* geskryf het, sy datums verkeerd gekry het omdat hy onder die indruk was dat hy langer in Madagaskar was as wat werklik die geval was.

Waarom het Reitz by die Smuts-gesin gaan woon? Was dit omdat sy familie nog nie na die Transvaal teruggekeer het nie, of was daar ander dieperliggende redes daaragter? Sy vader en stiefmoeder, met die jonger

⁵¹ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 24-25.

⁵² Sien as voorbeeld W.J. de Kock (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p. 700; W.K. Hancock en J. Van der Poel, *Selections from the Smuts Papers II, June 1902-May 1910*, p. 186; D. Reitz, *Trekking on*, p. 42.

⁵³ TAB, WJ Leyds Argief 1890-1934, 1, 259, C.Reitz - W.J. Leyds, 12/10/1903.

⁵⁴ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 189, privaat briewe 1906, nos. 1-126 (76A), D. Reitz – S.M. Smuts, 12/12/1906.

kinders, was steeds in die Verenigde State van Amerika en het eers in 1907 teruggekeer, sy ouer broer Hjalmar was besig om sy regstudies in Nederland te voltooi, Joubert was op 'n plantasie in Madagaskar en Arnt, alhoewel al terug in Suid-Afrika, het as 'n dokwerker in Kaapstad gewerk.⁵⁵ Daar was dus geen van sy direkte familie in die Transvaal nie en Isie Smuts se uitnodiging het waarskynlik aan hom 'n uitweg gebied waarna hy gesmag het. Maar waarom juis by Smuts? Die rede hiervoor spruit kennelik uit die verhouding wat tydens die Anglo-Boereoorlog tussen Smuts en Reitz ontstaan het. Reeds toe het Reitz sy bewondering vir Smuts uitgespreek en sy lewe vir hom gewaag.⁵⁶ Terselfdertyd het Smuts hom oor Reitz begin ontferm en is hy in Smuts se personeel opgeneem.⁵⁷ Waarop hulle vriendskap gebaseer was, is 'n ope vraag. Met die eerste opslag lyk dit asof die verskille tussen hulle te groot was vir werklike vriendskap. Smuts was 12 jaar ouer as Reitz – hy is in 1870 gebore en Reitz in 1882. Hulle lewensbenadering en werkwyses was verskillend, maar ten spyte daarvan was hulle lojaal teenoor mekaar. Smuts was 'n verantwoordelike, gefokusde persoon wat reeds op 'n jong ouderdom in die middel van groot gebeure gestaan het. Hy was Staatsprokureur op 28, 'n generaal op 30 en pas 32, aan die einde van die Anglo-Boereoorlog. Hy het in hoë kringe beweeg en het respek gekry vanaf mense dubbel sy ouderdom. Hy het respek by die publiek afgedwing, die vertroue van sy troepe gehad en geharde politici en diplomate het na hom geluister.⁵⁸ Hy was boonop 'n diep denker en filosoof. Hy het sy drome en visies gehad, maar was 'n politieke realis, het altyd die kuns van die moontlike uitgevoer.⁵⁹ Smuts was boonop 'n harde werker wat baie ure in sy kantoor deurgebring het.⁶⁰

In teenstelling daarmee het Reitz die indruk geskep dat hy, ten spyte van sy agtergrond en die kringe waarbinne hy beweeg het, nie besonder verantwoordelik was nie. Hy het gedoen wat hy wou wanneer hy wou, sonder om enigiemand anders werklik in ag te neem. Hy het bitter min van

⁵⁵ D. Reitz, *Trekking on*, p. 43.

⁵⁶ D. Reitz, *Commando*, p. 242.

⁵⁷ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/2, vol. 8, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 950-951.

⁵⁸ J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, p. 86.

⁵⁹ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 181.

⁶⁰ J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, p. 101.

kantoorwerk gehou en het gereeld sy sak gepak om nog 'n reis te onderneem. Hy was ook iemand wat baie direk en uit die vuis gepraat het en het bitter min voorbereiding vir sy toesprake gedoen. Hy was minder gekultiveerd en gesofistikeerd as Smuts en het ook nie noodwendig ander se respek op dieselfde wyse as Smuts afgedwing nie.

Ten spyte van hierdie verskille tussen hulle, het hulle verskeie gedeelde belange gehad wat waarskynlik tot aanknopingspunte gelei het. Beide van hulle was lief vir die grond en natuur. Hulle het daarvan gehou om emosionele en intellektuele genot daaruit te put en het graag gaan stap. Hulle het ook 'n gemeenskaplike liefde vir lees en kennis gehad en was altwee ondersoekend van geaardheid. En ten spyte van Smuts se teruggetrokkenheid, was beide van hulle lief vir mense.

Volgens W.K. Hancock het Reitz Smuts reeds tydens die Anglo-Boereoorlog "Oom Jannie" begin noem. Hancock verwys na 'n Britse intelligensie-verslag waarin gemeld is dat die burgers almal na Smuts as "Oom Jannie" verwys het, maar hy trek dit ernstig in twyfel. Volgens hom was dit slegs Reitz, Tottie Krige en 'n paar ander wat binne Smuts se klein vriendekring of familieverband gestaan het, wat hom enigsins so genoem het. Vir die res van die burgers was Smuts altyd "die generaal".⁶¹

Die Smuts-huishouding was die ideale plek vir Reitz om sy kragte te herwin en homself vir die toekoms voor te berei. Hy was in 'n beskermde omgewing wat aan hom die geleentheid gebied het om volkome te herstel en onder die versorging van Isie Smuts kon hy dan ook oor sy malaria kom.⁶² Smuts se groot versameling boeke, waarvan die grootste meerderheid oor die reg, reis, Africana, poësie en literatuur gehandel het, het waarskynlik ook daartoe bygedra om Reitz se verblyf en herstel makliker te maak.⁶³ In latere jare het Reitz sy herstel ten volle aan die vriendskap en hulp wat deur die Smutse aan hom verleen is, toegeskryf. Volgens hom was hy totaal moedeloos na sy

⁶¹ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 146.

⁶² D. Reitz, *Trekking on*, p. 42; J. Meintjes, *General Louis Botha: A biography*, p. 203.

⁶³ J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, p. 120.

ontberinge in Madagaskar, maar hulle het hom weer op koers laat kom. Jan en Isie het hom die nodige motivering gegee om verder te kon vorder en volgens hom sou net hy blameer kon word as hy nie van die geleentede wat hulle hom gebied het, gebruik gemaak het nie.⁶⁴ Hierdie wilskrag, asook Smuts se vriendskap en ondersteuning, het gemaak dat hy later sy prokureurstudies kon voltooi, 'n eie praktyk gestig en tot adjunk premier van Suid-Afrika gestyg het.

Die Smuts-gesin het aanvanklik slegs uit Jan en Isie bestaan, maar binne die volgende drie jaar het Santa (Susannah Johanna - gebore 14 Augustus 1903), Cato (Catherina Petronella – gebore 3 Desember 1904) en Japie (Jacob Daniel – gebore 17 Julie 1906) bygekome,⁶⁵ wat waarskynlik vir Reitz, wat uit 'n groot gesin afkomstig was, 'n welkome nuwe dimensie aan sy verblyf by die Smutse gegee het. Hy het so goed by die opset ingepas dat Isie hom nie net beskryf het as 'n baie goeie vriend nie, maar as deel van hulle. Die Smuts-kindere het hom as 'n ouer broer beskou,⁶⁶ en Smuts het aan hom die troetelnaam Nysie gegee.⁶⁷

Die Smuts-huishouding was lewendig, vol geraas en kindere wat speel. Jan en Isie het gedigte hardop gelees en onder klavierbegeleiding volksliedjies en Skotse liedjies gesing. Behalwe vir hierdie interne gegenerende joligheid was die Smuts-huis ook die bymekaarkomplek vir 'n groot hoeveelheid van Smuts se ZAR-regering of Anglo-Boereoorlog vriende en kennisse. Persone soos Louis Botha, Koos de la Rey, Schalk Burger, regter Melius de Villiers van die Vrystaat en baie ander, het gereeld daar oorgebly of gekuier.⁶⁸ 'n Jonger groep mans het boonop in Smuts se buitegeboue gewoon. Dit het onder andere Jacob de Villiers (Jimmy) Roos, Tottie Krige en Reitz ingesluit.⁶⁹ Vir

⁶⁴ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 189, privaat briewe 1906, nos. 1-126 (76A), D. Reitz – S.M. Smuts, 12/12/1906.

⁶⁵ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 167.

⁶⁶ T. MacDonald, *Ouma Smuts: The first lady of South Africa*, p. 103.

⁶⁷ Sien byvoorbeeld SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 188, privaat briewe 1904-1905, 1-122 (105), J.C. Smuts – S.M. Smuts, 21/01/1905.

⁶⁸ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 168; J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, pp. 102 en 120.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 165.

dié jong klomp is 'n swembad in die tuin langs die buitegebou aangebring en hulle het die ander gaste glo ernstig in die verleentheid geplaas deurdat hulle kaal daar gebaai het.⁷⁰ Volgens Jannie Smuts, Smuts se seun en biograaf, was Reitz klaarblyklik die "...chief plunger..." in hierdie bad.⁷¹

Volgens W.K. Hancock het Margaret Clerk, 'n jong Kwaker afkomstig uit Somerset in Engeland, die Smuts-huishouding as 'n "funny household" beskryf, "not the most comfortable in domestic arrangements, but the people were delightful." Sy het "an entrancing talk about horses" met Reitz gehad, volgens haar "a gifted young man, son of the former State Secretary, whom General and Mrs. Smuts had persuaded to come back from his voluntary exile in Madagascar and who lived with them for four years almost like an eldest son."⁷²

Reitz het waarskynlik nie net in die vrygewigheid van hierdie huishouding gebaai nie, maar ook teruggegee waar hy kon. Op 15 Januarie 1905 skryf Smuts dat Reitz aan hom gemeld het dat hulle kuikens groot word, maar dat een van hulle hennetjies gevrek het. Dit laat die gedagte ontstaan dat Reitz heel moontlik die versorging van Smuts se pluimvee waargeneem het.⁷³ In Desember 1906 meld Reitz hoe hy takies vir Isie Smuts verrig het, onder meer om 'n portret (foto) na 'n fotograaf te neem met die opdrag om 'n vergroting daarvan te maak. In dieselfde brief meld hy ook hoe hy 'n paar rondlopers van die Smutse se eiendom verwilder het.⁷⁴

Met Reitz se terugkeer na Suid-Afrika het hy hom in 'n land bevind waarvan die ekonomiese heropbou nog in proses was en waar die politieke strewes en denke van die oorgrote meerderheid van die Boerebevolking amper nie meer

⁷⁰ J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, p. 26.

⁷¹ *Ibid.*, p. 120.

⁷² W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 167.

⁷³ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 188, privaat briewe 1904-1905, 1-122 (101), J.C. Smuts – S.M. Smuts, 15/01/1905.

⁷⁴ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 189, privaat briewe 1906, 1-126 (76A), D. Reitz – S.M. Smuts, 12/12/1906.

bestaan het nie.⁷⁵ 'n Gebrek aan duidelike leierskap het geheers. Paul Kruger het in 1904 in ballingskap gesterf. President Steyn was siek en kon nie meer aktief aan die politiek deelneem nie. Botha, De Wet en De la Rey het na hulle plase teruggekeer en Hertzog en Smuts het weer hulle regsloopbane hervat. Almal van hulle was depressief vanweë die nederlaag wat hulle teen Brittanje gely het,⁷⁶ en Milner se beleid van verengelsing en onderwerping van die Boerebevolking het die toekoms nog onsekerder laat lyk.

Dit was egter juis weerstand teen Milner se regering en die uitvoering van sy idees wat veroorsaak het dat 'n nuwe nasionale bewuswording geleidelik ontwikkel het. 'n Samehorigheidsgevoel het gaandeweg ontstaan en die drang om selfregering te verkry, het sterk op die voorgrond getree. In die Transvaal het die bevolking 'n belangstelling in regeringsake begin toon en 'n tydperk van politieke ontwaking het 'n aanvang geneem. Genl. Louis Botha het dit op hom geneem om die Boerebevolking te mobiliseer en saam in een organisasie te bind. Dit het gelei tot 'n Boerekongres in Mei 1904 in Pretoria,⁷⁷ en die stigting van die Het Volk party in Pretoria op 28 Januarie 1905.⁷⁸ Dié party het onder leiding van 'n hoofkomitee, bestaande uit Botha, Smuts, Schalk Burger, C.F. Beyers, J.H. de la Rey, A.D.W. Wolmarans en Ewald Esselen gestaan en het as doel gehad om eenheid en onderlinge samewerking van die Transvaal te bewerkstellig en die algemene welvaart en vooruitgang van die land en volk te bevorder.⁷⁹

Terwyl genls. Botha, De Wet en De la Rey die Boereleiers was wat kort na die oorlog in die openbare oog was, het Smuts die tydperk gebruik om agter die skerms te werk om individuele Boere te help om hulle lewens te herbou. Politieke bewustheid het eers werklik by hom begin ontstaan toe hy agterkom

⁷⁵ N.C. Weidemann, Die politieke naweë van die Anglo-Boereoorlog in Transvaal tot 1907 (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), p. 305.

⁷⁶ H. Giliomee, *The Afrikaners: Biography of a people*, p. 264.

⁷⁷ N.C. Weidemann, Die politieke naweë van die Anglo-Boereoorlog in Transvaal tot 1907 (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), pp. 305-306.

⁷⁸ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 196.

⁷⁹ N.C. Weidemann, Die politieke naweë van die Anglo-Boereoorlog in Transvaal tot 1907 (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), p. 339; L.M. Thompson, *The unification of South Africa 1902-1910*, pp. 21-22.

dat die owerhede struikelblokke in sy pad plaas. Vraagstukke waarmee hy geworstel het, was onder meer waarom die Kaapse regering so stadig was om die koloniale rebelle vry te laat? Of waarom het die Transvaal regering predikante van die Hollandse kerke verhoed om na hulle gemeentes terug te keer?

Toe Reitz teen die tweede helfte van 1903 by Smuts aan huis gaan woon het, was Smuts egter reeds ten volle by die politiek betrokke. Botha en Smuts se politieke vennootskap wat oor 'n tydperk van 17 jaar, tot en met Botha se dood, gestrek het en gebaseer was op wedersydse vertroue, lojaliteit en liefde, het reeds 'n aanvang geneem. Die twee het, ten spyte van hulle teenoorgestelde persoonlikhede, mekaar uitstekend aangevul. Smuts was die skrywer en kon hulle politieke gedagtes op papier neersit, terwyl Botha dit glad nie kon doen nie. Hy het egter 'n eersteklas politieke brein en sterk wilskrag gehad. Smuts het ook in latere jare merendeels as parlementêre spreker vir hulle opgetree. Hy was ten volle tweetalig, Botha nie - hy het nie meer Engels gepraat as wat hy moes nie.⁸⁰ Jannie Smuts, Smuts se seun, skryf dat Botha en Smuts die ideale vennootskap gehad het. Smuts het die brein en dryfkrag verskaf, terwyl Botha die persoonlikheid gehad het om met mense van alle vlakke van die samelewing te kon omgaan. Hulle het die toekoms klaarblyklik gereeld bespreek en besluit om hulle kragte daaraan te bestee om 'n verenigde Suid-Afrika te bou. Botha was die soliede krag in die verhouding en Smuts die dinamiese beplanner en fenomenale werker. Botha het mense gekontak en met hulle gepraat, terwyl Smuts in sy kantoor gesit en werk het.⁸¹

Smuts en Botha het 'n toekomsvisie en beleid daargestel wat gegrond was op die beginsel van versoening. Hulle het verkondig dat die verlede vergeet en 'n broederskap tussen Boer en Brit gevestig moet word. Hulle moes vorentoe kyk en saamwerk anders kon hulle weer in 'n burgeroorlog betrokke raak. 'n

⁸⁰ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, pp. 162, 190-191 en 230-231.

⁸¹ J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, pp. 99 en 101.

Nuwe eenheid of nasie moes gevestig raak.⁸² Hulle het die Boerevolk beïnvloed om die verlede te vergeet, om die onreg wat hulle aangedoen is te vergewe en die hand van vriendskap en broederliefde na hulle teenstanders uit te reik. Almal moes saamstreef na 'n beter toekoms vir Afrikaner en Brit, onder 'n eie verantwoordelike regering (selfbestuur) onder Britse soewereiniteit.⁸³ Die beleid het nie net uit suiwer ideologie gespruit nie, maar ook uit praktiese beweegredes as gevolg van die verspreiding van kiesers in die Transvaal. Die wit bevolking was in ongeveer helfte Afrikaans- en helfte Engelssprekendes verdeel, maar die meerderheid volwasse stemgeregtigdes was Engelssprekend. Dit sou gevolglik moeilik gaan om enige setels te wen indien Engelse stemme nie ook getrek kon word nie.⁸⁴

Onder die invloed van Botha en Smuts het Reitz begin om "...Botha's great vision of a united South African people to whom the memories of the Boer War would mean no longer bitterness but only the richness and inspiration of a spiritual experience" te sien.⁸⁵ Reitz het gereeld geluister hoe Smuts en Botha die politieke toekoms van die land beplan het. "These two men showed me that only on a basis of burying past quarrels and creating a united people out of the Dutch and English sections of the population, was there any hope for white men in South Africa. I became their devoted follower, and my acceptance of their creed was profoundly to influence my life in years to come."⁸⁶ Deur sy aanhang van Smuts en Botha se beleid het Reitz vir hom 'n moeilike perd opgesaal. Sy ondersteuning van Botha en Smuts se ideologieë het daartoe bygedra dat hy al verder onder sy vader se republikeinse invloed uitbeweeg het. Hy was nie meer 'n wegbreek-bittereinder nie, maar 'n versoener. Die navolging van dié beleid sou hom in direkte teenstand met sy familie asook ander meer nasionalisties gesinde landsburgers plaas.

⁸² W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 232.

⁸³ N.C. Weidemann, *Die politieke naweë van die Anglo-Boereoorlog in Transvaal tot 1907* (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), p. 245.

⁸⁴ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 233.

⁸⁵ D. Reitz, *Commando*, p. 7.

⁸⁶ D. Reitz, *Trekking on*, p. 42.

Of Reitz gedurende die periode enigsins by Smuts en Botha se aktiwiteite betrokke geraak het op enige ander manier as ideologies, is te betwyfel. Hy moes sy eie lewe herbou, herstel van die malaria wat hy in Madagaskar opgedoen het en aandag aan sy prokureurstudies gee. Hy was boonop in sy vroeë twintigs en dit is onwaarskynlik dat hy die nodige steun sou kon verkry om 'n politieke loopbaan te begin. Dit is ook onwaarskynlik dat hy in dié stadium reeds, in sy eie oë, volwasse genoeg was om so 'n loopbaan aan te pak.

Om hom as prokureur te bekwaam, is Reitz op 2 September 1903 as 'n prokureursklerk by die firma van Stegmann, Esselen en Roos, in Pretoria ingeskryf,⁸⁷ 'n maatskappy wat reeds in die laat 1890's ontstaan het.⁸⁸ Hier het hy gedien as die klerk van sy ouer vriend, Jimmy Roos, wat meld dat Reitz hom getrou bygestaan en alle terme van sy klerkskap ywerig nagekom het. Reitz het in 1904 die Transvaalse Regsertifikaat-eksamen aan die Universiteit van die Kaap de Goede Hoop afgelê en is op 4 Oktober 1906 as prokureur, notaris en aktebesorger tot die hooggeregshof van die Transvaal toegelaat.⁸⁹

Die rede vir die verandering in beroep – hy was in September 1899 vir 'n kursus in Ingenieurswese by die Staatsgimnasium in Pretoria ingeskryf⁹⁰ - is nie duidelik nie, maar as na sy agtergrond gekyk word is dit verstaanbaar. Vanuit beide familie- en vriendskapsbande kon hy subtiel in die rigting gedruk gewees het. Sy vader was 'n gekwalifiseerde prokureur en sy broer Hjalmar was besig om hom in die regte te bekwaam. Dit is ook moontlik dat sy vriendskap met Smuts, wat ook 'n gekwalifiseerde prokureur was, hom kon beïnvloed het om die beroepskeuse te maak. As gekyk word na Reitz se eie persoonlikheid het hy ook waarskynlik besef dat hy beter aangelê was om 'n prokureur te wees as 'n ingenieur. Hy was spontaan, het maklik met ander mense gesels en het 'n rustelose geaardheid gehad, alhoewel die detail-

⁸⁷ TAB, ZTPD, 8/811, 902/1906, Ex parte application. D. Reitz, 1906.

⁸⁸ W.J. de Kock, *Jacob de Villiers Roos 1869-1940: Lewenskets van 'n veelsydige Afrikaner*, p. 36.

⁸⁹ TAB, ZTPD, 8/811, 902/1906, Ex parte application. D. Reitz, 1906.

⁹⁰ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 1.

ingestelde geaardheid van 'n prokureur definitief by hom ontbreek het. Die moontlikheid dat daar aan die begin van die 20ste eeu meer geleenthede vir prokureurs as ingenieurs was, kon egter ook 'n invloed op Reitz se besluit gehad het.

Oor waarom Reitz nie by Smuts as prokureursklerk ingeskryf het nie, is daar ook nie duidelikheid nie. Hulle was na alles vriende en Smuts het 'n suksesvolle prokureurspraktyk gehad.⁹¹ Mens kan spekulêr dat Smuts van mening was dat hy en Reitz vanweë hulle vriendskap te nou met mekaar betrokke was en dat hy as gevolg daarvan gevoel het dat dit beter sou wees om Reitz eerder sy eie paadjie te laat loop. Aan die ander kant kon Reitz weer die opinie gehuldig het dat hy te afhanklik van Smuts was en dat dit vir hom beter sou wees om sy kennis by 'n ander prokureursmaatskappy op te doen as by dié van Smuts. Smuts en Roos was vriende,⁹² en dit is heel moontlik dat Smuts sy invloed by Roos gebruik het om Reitz by hom ingeskryf te laat kry. Reitz en Roos was albei deel van genl. Koos de la Rey se kommando's wat in Mei 1900 besig was om noordwaarts voor die Britse magte oor die Vet- en Sandriviere terug te val,⁹³ en dit is ook moontlik dat hulle mekaar daar leer ken het. So 'n ontmoeting sou Reitz se inskrywing by Roos verder vergemaklik het.

Die ongeveer drie jaar wat Reitz as Roos se klerk gedien het, was vir hom van allergrootste belang. Deur middel van Roos sou Reitz die fynere kunsies van sy gekose beroep leer ken, maar dit het hom waarskynlik ook aan die Pretoriase sakewêreld en samelewing bekendgestel. Hy was in die bevoorregte posisie dat hy aan die een kant professionele blootstelling in Pretoria ontvang het en aan die ander kant, deur middel van Jan Smuts, 'n politieke oriëntering wat min ander individue van sy ouderdom sou gehad het. Roos se invloed op Reitz het waarskynlik nie daar gestop nie. Hy was betrokke by Gustav S. Preller se taalgenootskap, was lid van die Het Volk

⁹¹ W.K. Hancock, *The sanguine years 1870-1919*, p. 167; J.C. Smuts, *Jan Christian Smuts*, p. 91.

⁹² W.J. de Kock, *Jacob de Villiers Roos, 1869-1940*, pp. 36 en 37.

⁹³ *Ibid.*, pp. 42-43; J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902, V: Die Britse opmars tot in Pretoria*, p. 437.

party en het in 1905 sy eerste buitelandse reis onderneem. Hy het hom verlustig in alles wat hy teëgekom het tydens sy reise en het gewoonlik sy reisindrukke na die tyd in kort sketse beskryf.⁹⁴ Dit was alles faktore wat ook 'n rol in Reitz se lewe gespeel het en waarskynlik aanknopingspunte vir hulle gegee het.

4.4 Verblyf te Heilbron

Op Saterdag 15 Desember 1906 het Reitz uit Pretoria vertrek om hom in die Noordoos Vrystaatse dorp Heilbron te gaan vestig,⁹⁵ 'n dorpie wat sy voortbestaan grootliks aan boerderybedrywighede te danke het. Die rede waarom Reitz na Heilbron verhuis het en 'n regspraktyk daar begin het, is nie duidelik nie. Was dit bloot 'n verlange na die Vrystaat en sy kinderjare? Het hy enige spesifieke herinneringe aan die dorp en/of distrik gekoppel? Het die ryke geskiedenis van die gebied hom moontlik getrek? Of het hy geleenthede hier gesien wat hy nie elders kon kry nie? Hyself gee geen verklaring hiervoor nie en die aanname kan gemaak word dat sy grootwordjare in die Vrystaat wel 'n rol in sy besluit geneem het. Die moontlikheid bestaan ook dat hy 'n verromantiseerde beeld van Heilbron gehad het. Heilbron se geskiedenis kan teruggevoer word tot die slag van Vegkop wat in Oktober 1836 tussen die Voortrekkers onder Andries Hendrik Potgieter en die Matabeles onder Mzilikazi plaasgevind het. Vanaf 1865 is pogings aangewend om 'n dorp op die plaas Rietfontein in die distrik Kroonstad te stig, maar dit het tot 1873 telkens misluk. In 1876 het Heilbron 'n afsonderlike distrik geword. Alhoewel nie naastenby so 'n prominente dorp soos Ladysmith, Mafeking en Kimberley tydens die Anglo-Boereoorlog nie, kan Heilbron daarop roem dat dit vanaf 13 tot 20 Mei 1900 die hoofstad van die Oranje-Vrystaat was.⁹⁶

Die eerste getuienis van Reitz se aankoms in Heilbron is 'n kontrak wat op 26 Maart 1907 tussen hom en 'n sekere John King geteken is - Reitz het 'n

⁹⁴ W.J. de Kock, *Jacob de Villiers Roos, 1869-1940*, pp. 45 en 46.

⁹⁵ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 189, privaat briewe 1906, 1-126 (76A), D. Reitz – S.M. Smuts, 12/12/1906.

⁹⁶ P.J. Nienaber en C.J.P. le Roux, *Vrystaat-fokus*, pp. 81-83.

kantoor in Kerkstraat by King gehuur. Die kantoor het bestaan uit twee vertrekke en is aan Reitz verhuur met die uitsluitlike doel om sy regspraktyk daar te vestig. Die kontrak was geldig vanaf 15 Maart 1907 vir 'n periode van een jaar teen 'n koste van £7.10.0, met die opsie om te hernu.⁹⁷

Alvorens Reitz in die Vrystaat kon begin praktiseer, moes hy toegelaat word tot die hooggeregshof van die Oranjerivierkolonie en dit het 'n aanvang geneem met sy aanstelling as 'n vertaler in Engels en Hollands en 'n Notaris Publiek, op 9 Julie 1907.⁹⁸ Op 18 Junie 1909 is hy boonop as 'n Aktebesorger tot die hooggeregshof toegelaat⁹⁹ en op 6 Mei 1910 is hy as 'n Staatswaardeerder vir die Heilbrondistrik aangestel.¹⁰⁰ Hy het ook pogings aangewend om as 'n vrederegter in die Heilbrondistrik aangestel te word. Vir dié doel het hy 'n versoek op 18 Mei 1910 by die Vrystaatse Koloniale Sekretaris ingehandig. Hy het sy aansoek geregverdig deur te meld dat hy gereeld beëdigde verklarings by sy kliënte moes verkry en dat dit nie altyd so maklik was nie, aangesien baie van hulle oud was, oor 'n groot gebied verspreid was en dat dit nie vir hulle altyd moontlik was om by die bestaande vrederegters in Heilbron uit te kom nie. Om die verklarings af te neem, het soms maande geduur en dit het hom belemmer om sy werk af te handel. Dit was ook uiters ongerieflik vir hom en sy kliënte. Alhoewel 'n ontvangserkenning vanaf die Onder Koloniale Sekretaris rakende die aangeleentheid opgespoor kon word,¹⁰¹ kon geen aanduiding gevind word dat sy versoek toegestaan is nie.

Tydens sy verblyf in Heilbron het Reitz sy hand gewaag aan alles waartoe hy regtens toegelaat is, onder meer transport-, egskeidings- en notariële aktes, delwers- en voorhuwelikse kontrakte, algemene verbande ensovoorts.¹⁰²

⁹⁷ VAB, PRT, R5/2, D Reitz. Protokol, 08/1907 – 12/1910.

⁹⁸ VAB, PRT, R5/2, D Reitz. Protokol, 08/1907 – 12/1910.

⁹⁹ VAB, HG, 4/2/1/1/21, 286/1909, Civil records. Trials and applications. Petition re admission as Conveyancer: Deneys Reitz, 18/06/1909.

¹⁰⁰ VAB, ATG, 12, 1125/10, Government Appraisers: (1) Appointment of Deneys Reitz, Heilbron. (2) Cancellation of appointments of OMB Fischer and JG Luyt, 1910.

¹⁰¹ VAB, ATG, 17, 2648/10, Justice of the Peace: Application appointment as - Deneys Reitz, 1910.

¹⁰² VAB, PRT, R5/1, D. Reitz, Protokolregister, 07/1907 – 03/1916.

Geoordeel aan sy protokol vir die periode vanaf 1907 tot 1916 het sy praktyk gemengde welslae behaal. In 1907 verskyn vyf items in sy protokol, in 1908 13, 1909 tien, 1910 agt, 1911 sewe, 1912 13, 1913 vier, 1914 15, 1915 13 en 1916 drie, in totaal 91. Bogenoemde statistieke laat die vraag ontstaan waarom Reitz slegs vier keer as 'n Notaris Publiek gedurende 1913 opgetree het. Die eerste van die transaksies was boonop in Mei. Waar was Reitz gedurende die eerste gedeelte van 1913 en waarom het hy so min sake gedoen tydens die periode? Het sy rustelose geaardheid veroorsaak dat hy gedurende die tydperk 'n reis/avontuur onderneem het wat hom vir 'n hele aantal maande van sy praktyk af weggeneem het? Geen aanduiding daartoe kon gevind word nie, maar die moontlikheid bestaan wel. Die oorlogsjare het ook 'n invloed op sy praktyk gehad, soos blyk uit die feit dat hy slegs drie transaksies in 1916 uitgevoer het. Dit is egter vreemd dat hy gedurende 1914 en 1915, nadat die Eerste Wêreldoorlog reeds uitgebreek het en hy betrokke was by optrede teen die rebellie en die invalle in Duits-Suidwes Afrika en Duits-Oos Afrika, goeie jare kon hê. Al gevolgtrekking wat gemaak kan word, is dat iemand anders sy praktyk gedurende dié twee jare hanteer het en dat die persoon goed daarmee gevaar het.

Reitz het nie altyd die betaling vir sy dienste ontvang soos wat hy verwag het nie en soms het hierdie sake in die hof verskyn. In Oktober 1911 het hy 'n saak teen C.B. Erasmus van die plaas Hartbeesfontein gemaak vir £3.10.10 wat deur laasgenoemde aan hom geskuld is vir die oordrag van grond op sy naam. Op 16 November 1911 het die Heilbronse Magistraatshof bevind dat Erasmus die geld aan Reitz moes betaal, maar hy was nie daarvoor te vinde nie en het teen die uitslag geappelleer. Op 15 Januarie 1912 het die Vrystaatse hooggeregshof die bevinding van die Heilbronse Magistraatshof ter syde gestel en die betaling is nooit aan Reitz gedoen nie.¹⁰³

Op 22 Desember 1911 het die hooggeregshof aan Gert de Beer, 'n boer van die plaas Amor in die distrik Bethlehem, opdrag gegee om £531.10.00 aan

¹⁰³ VAB, HG, 4/2/1/1/48, 408/1911, Civil records. Trials and applications. Christoffel Bernardus Erasmus versus Deneys Reitz, 1911.

Reitz te betaal.¹⁰⁴ In 'n soortgelyke saak is daar ook aan John Montgomerie, 'n boer van Heilbron, opdrag gegee om aan Reitz die bedrag van £70 te betaal.¹⁰⁵ In beide die gevalle word daar slegs aangedui dat die bedrae geskuld is vir werk gedoen en professionele dienste gelewer, maar nêrens word aangedui wat gedoen is nie. Dit laat die vraag ontstaan of Reitz se Register van Protokolle werklik op datum was. As in ag geneem word dat hy in latere jare bekend was daarvoor dat hy nie graag in 'n kantoor gesit het nie, is dit heel moontlik dat sy administrasie selfs in dié stadium nie so goed bygehou is soos wat dit moes wees nie. Geen verwysings kon ook gevind word na sake anders as dié waarna verwys is nie. Dit is gevolglik nie moontlik om te verwys na enige kriminele of ander sake waarby Reitz betrokke kon gewees het nie.

Sy verblyf in Heilbron is nie net aan sy regspraktyk gewy nie en daar is bewyse dat hy ook 'n klein boerdery bedryf het. 'n Munisipale kennisgewing in die Staatskoerant van 5 November 1909 meld dat Reitz grond wou huur om lusern vir varke te kweek.¹⁰⁶ 'n Besluit van die Heilbron Munisipale Raad, soos weerspieël in 'n notule van 'n vergadering van die Raad op 9 Desember 1909, het aan Reitz goedkeuring verleen om twee morg grond langs die terrein van die Heilbron Dairy Co. vir 'n periode van drie jaar te huur. Hierdie goedkeuring is op 29 Desember 1909 deur die goewerneur van die Oranjerivierkolonie bekragtig.¹⁰⁷

Na Uniewording in 1910 het die politieke situasie in Suid-Afrika begin verander. Duidelike politieke groeperinge het begin vorm aanneem en twee groot politieke partye, wat die politieke toneel in die komende jare sou oorheers, het tot stand gekom. Die eerste hiervan was die Suid-Afrikaanse Party met Botha en Smuts aan die spits en die tweede die Nasionale Party

¹⁰⁴ VAB, HG, 4/2/1/1/48, 426/1911, Civil records. Trials and applications. Deneys Reitz versus Gert Coenraad De Beer, 1911.

¹⁰⁵ VAB, HG, 4/2/1/1/144, 275/1917, Civil records. Trials and applications. Deneys Reitz versus John Montgomerie, 1917.

¹⁰⁶ VAB, CO, 513, 30/114, Alienation municipal Heilbron sanction to lease of 2 morgen of town commonage to Mr. D. Reitz, requested, 1909-1910.

¹⁰⁷ VAB, CO, 513, 30/114, Alienation municipal Heilbron sanction to lease of 2 morgen of town commonage to Mr. D. Reitz, requested, 1909-1910.

onder leiding van genl. J.B.M. Hertzog, wat in Januarie 1914 gestig is. Die skeuring is veroorsaak deur sterk ideologiese en beginselverskille: Hertzog het 'n beleid van Afrikanernasionalisme en "Suid-Afrika Eerste" aangehang, terwyl Botha ten gunste van versoening tussen Boer en Brit was. Die meerderheid Vrystaatse burgers het hulle lot by Hertzog ingewerp,¹⁰⁸ en dit het tot gevolg gehad dat Reitz 'n alleenstryd teen hulle in Heilbron gevoer het. Tydens vergaderings het Reitz gepoog om die Botha-Smuts standpunt van 'n verenigde nasie oor te dra, maar dit het nie goed afgegaan nie en hy is baie keer doodgeskree of selfs hardhandig gehanteer. Sodoende het hy vyande gemaak en vriende verloor. Vir Reitz was dit 'n onaangename ervaring om deur sy eie volk as 'n afvallige beskou te word, maar hy het by sy standpunte en oortuiging gehou.¹⁰⁹

Die politieke situasie het egter aan Reitz 'n uitkoms gegee van wat hy gesien het as 'n vervelige dorpslewe. Behalwe vir weeklikse skietkompetisies - hy was 'n assistent veldkornet in die Burger Verdedigingsmag¹¹⁰ - was daar nie veel om te doen nie. Hy het omgesien na sy regspraktyk, elke af en toe 'n springbokjag of visvangekspedisie in die distrik onderneem en deelgeneem aan gebeure soos die jaarlikse Dingaansdagfees.¹¹¹ Vir sy rustelose geaardheid sou hierdie stand van sake nie lank aanvaarbaar bly nie en die verdonkering van die horison deur die naderende 1913-1914 Staking, die Rebelle en die Eerste Wêreldoorlog, het waarskynlik reg in sy kraal gepas.

4.5 Die 1913-1914 Stakings

Die jaar 1913 was die begin van 'n periode van arbeidsonrus wat vir die volgende nege jaar in Suid-Afrika sou voortduur. In die lig van die naderende wêreldoorlog was dit iets wat Suid-Afrika allermens nodig gehad het of kon bekostig.

¹⁰⁸ B.M. Schoeman, *Parlementêre verkiesings in Suid-Afrika 1910-1976*, pp. 35-40.

¹⁰⁹ D. Reitz, *Trekking on*, p. 44-45.

¹¹⁰ U.G. 42-'16: Rechterlike kommissie van ondersoek naar de oorzaken van en omstandigheden met betrekking tot de recente rebellie in Zuid-Afrika. Notulen van getuigenis, p. 26.

¹¹¹ D. Reitz, *Trekking on*, p. 43-45.

Die arbeidsonrus het 'n aanvang geneem met 'n mynwerkerstaking wat op 26 Mei 1913 by die Nuwe Kleinfonteingoudmyn naby Benoni uitgebreek het. Die staking het ontstaan nadat vyf wit ondergrondse werkers hulle vernet het teen gewysigde werktjye wat ingestel is en ontslaan is.¹¹² Op 26 Mei het die mynwerkers gestem of hulle oor die aangeleentheid moes staak of nie en na 'n uitslag van 119 teen 32 stemme ten gunste daarvan, het hulle op dieselfde dag hulle toerusting neergelê.¹¹³ In 'n brief wat deur die sekretaris van die stakerskomitee, J.T. Bain, aan E.H. Bulman, bestuurder van die Nuwe Kleinfonteinmyn, gerig is, het die stakers aangedring op (1) die heraanstelling van die afgedankte mynwerkers, (2) geen Saterdagmiddag werk en (3) dat ondergrondse werksure gedurende die week van 07:00 tot 15:30 moes wees en op Saterdag vanaf 07:00 tot 12:30.¹¹⁴ Alle onderhandelinge tussen die stakers, die Kleinfonteinmynbestuur en later die regering, het op 'n dooiepunt uitgeloop en dit het tot gevolg gehad dat werkers op ander myne ook begin staak het.¹¹⁵

Teen Julie 1913 het 19 000 wit mynwerkers reeds die staking ondersteun en die gebruik van stakingsverbrekers ("onderkruipers") het gelei tot toenemende gewelddadigheid en ingryping deur die regering. Die Unie-Verdedigingsmag was nie goed genoeg georganiseer om beskerming teen die toenemende militansie te verskaf nie en genl. Smuts het die Goewerneur-generaal versoek om troepe van die imperiale garnisoen beskikbaar te stel om orde te help handhaaf. Die versoek is toegestaan, maar geweld het nogtans toegeneem nadat Smuts 'n openbare byeenkoms in Johannesburg op 4 Julie verbied het. Straatbendes het die kantoor van die koerant *The Star* en die Johannesburgse stasie aan die brand gesteek en die Corner House en die Rand Club probeer aanval.¹¹⁶ Tydens die onluste op 4 en 5 Julie het die polisie en troepe op die skare geskiet en 21 mense is gedood, waarvan 19 wit

¹¹² S.J. Pietersen, *Stakings aan die Witwatersrand, 1913-1914* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP), p. 10.

¹¹³ *Ibid.*, p. 12.

¹¹⁴ *Ibid.*, pp. 12-13.

¹¹⁵ *Ibid.*, pp. 28-29.

¹¹⁶ T. Cameron (red), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 232.

en 2 swart. Alhoewel skote ook op die soldate gevuur is, is nie een van hulle gedood nie.¹¹⁷

Jan Smuts en Louis Botha het die middag van die 5de Julie met die Stakerskomitee in die Carlton Hotel vergader met die doel om die staking te beëindig. Na bemiddeling deur Smuts en Botha tussen die Stakerskomitee en die vernaamste mynmagnate is hulle verskille op 6 Julie bygelê.¹¹⁸ Die vrede was egter van korte duur en op 2 Januarie 1914 begin steenkoolmynwerkers in Natal staak.¹¹⁹ Dié nywerheidsoprus het boonop verder uitgebrei en op 31 Desember 1913 het die klerewerkersvakbond besluit om te staak en skilders in Durban en bakkers in Kaapstad het op 5 Januarie hulle voorbeeld gevolg. Op 8 Januarie 1914 breek 'n verdere staking onder spoorwegwerkers uit na aanleiding van 'n dreigement van die regering om personeel van die spoorweë en hawens af te dank.¹²⁰ Die Suid-Afrikaanse Vakbondfederasie het sy lede opgeroep om met 'n algemene staking op 13 Januarie te begin en die werkers van 53 myne het by die stakers aangesluit.¹²¹

Anders as met die 1913 staking toe die regering ietwat onverhoeds betrap is, was Smuts, as Minister van Verdediging en sy Unie-Verdedigingsmag, dié keer gereed om die staking die hoof te bied. Gedurende die nag van 7-8 Januarie is die vernaamste spoorwegsentra in die Transvaal onder polisiebeskerming geplaas. Op 9 Januarie is 'n verskeidenheid maatreëls per proklamasie afgekondig en sekere afdelings van die Aktiewe Burgermag is opgeroep om enige oproerigheid in die kiem te smoor. Ook is die burgerkommando's van tien Transvaalse en Vrystaatse distrikte vir diens opgeroep. Op 10 Januarie is verdere afdelings van die Aktiewe Burgermag en die kommando's van 13 Transvaalse, 22 Vrystaatse, vier Natalse en twee

¹¹⁷ S.J. Pietersen, *Stakings aan die Witwatersrand, 1913-1914* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP), pp. 66 en 67.

¹¹⁸ *Ibid.*, pp. 70-71.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 87.

¹²⁰ *Ibid.*, pp. 88-89.

¹²¹ T.R.H. Davenport, *South Africa: A modern history*, pp. 268-269.

Kaaplandse distrikte vir aktiewe diens opgeroep.¹²² Op 14 Januarie is krygswet in 11 Transvaalse, vyf Vrystaatse en vier Natalse distrikte afgekondig. Kort na die uitbreek van die spoorwegstaking het die burgermageenhede en kommando's begin on spoorlyne te patroleer en spoorwegeiendom te bewaak.¹²³

Met die uitbreek van die algemene staking in 1913 was Reitz 'n lid van die Heilbronkommando wat met Regeringsproklamasie nommer 10 van 1914 opgeroep is om in Germiston te help met die voorkoming of onderdrukking van enige oproerigheid of opstande wat as gevolg van die staking kon plaasvind.¹²⁴ Die oproep is nie sonder meer deur al die burgers aanvaar nie. Die meer nasionalisties gesinde burgers van die Heilbronkommando was gekant teen deelname aan die onderdrukking van die staking en twee honderd van hulle het by Viljoensdrif aan die Vaalrivier geweier om oor die rivier te trek. Daar was selfs van dié burgers wat gesê het dat hulle eerder teen Botha se magte moes optree as om die stakers te onderdruk. Na twee dae van argumentering is die hele kommando egter na Germiston. Johannesburg was in 'n staat van beleg, die myne het opgehou werk en die spoorweë het stilgestaan. Die Heilbronkommando het gevolglik nie veel aksie beleef nie. Volgens Reitz het die regering se groot opponerende mag die stakers lamgelê en geen gevegte het voorgekom nie.¹²⁵

Die grootste opwinding wat Reitz gedurende die staking beleef het, was toe genl. Beyers, bevelvoerder van die Suid-Afrikaanse weermag, 'n toespraak aan hulle gelewer het waarin hy, aldus Reitz, 'n skaars bedekte aanval op die regering en genls. Botha en Smuts geloods het. Hy het sy toespraak afgesluit deur te sê dat die Engelse dorpenaars al vergeet het hoe 'n Boerekommando

¹²² S.J. Pietersen, *Stakings aan die Witwatersrand, 1913-1914* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP), pp. 91-92.

¹²³ *Ibid.*, p. 94-95.

¹²⁴ D. Reitz, *Trekking on*, p. 46; CD.7348, Union of South Africa. Correspondence relating to the recent strike in South Africa. Extract from Government Gazette extraordinary, Pretoria, 9th January, 1914 (no. 10, 1914). Proclamation, pp. 91-92.

¹²⁵ D. Reitz, *Trekking on*, p. 46; U.G. 46-'16: Rapport van de rechterlike kommissie van onderzoek naar de oorzaken van en omstandighede met betrekking tot de recente rebellie in Zuid-Afrika, p. 49.

lyk en dat dit tyd was om hulle geheues te verfris. 'n Optog is daarna onder sy leiding deur die strate van Germiston gehou.¹²⁶

Die volgende dag het Beyers aan hulle opdrag gegee om deur die strate te ry en elke persoon wat soos 'n staker lyk te arresteer, met die gevolg dat toe hulle klaar was, hulle 'n lid van die parlement, twee Wesleyaanse predikante, verskeie dorpsraadslede en 'n groot hoeveelheid onskuldige inwoners van Germiston in hegtenis gehad het.¹²⁷ Dié optrede is deur berigte in die *Rand Daily Mail* bevestig. Volgens die koerant het 'n groep burgers onder leiding van 'n kaptein Lourens deur die strate van Germiston gery en inwoners begin arresteer sonder om in ag te neem of hulle aan die staking deelneem of nie. Tussen 400 en 500 mense is sodoende gearresteer, net om weer later vrygelaat te word. Geen melding word egter gemaak van wie toestemming vir hierdie gedrag gegee het nie.¹²⁸ Op 17 Januarie het die Departement van Verdediging en Beyers met teleurstelling na die voorval verwys. Die rede wat daarvoor gegee is, was dat dit plaasgevind het as gevolg van die verkeerde vertolking van 'n opdrag wat uitgevaardig is.¹²⁹

Volgens Reitz het die insident groot ongelukkigheid teenoor genl. Botha veroorsaak, selfs al was hy nie daarvoor verantwoordelik nie. Politieke gevoelens het hoogty gevier onder die burgers en verskeie vreemde gerugte het die rondte gedoen. Sommige van die burgers het openlik verkondig dat Beyers die kommando's moes gebruik om 'n staatsgreep uit te voer en daar was selfs praatjies dat Beyers 'n republiek sou uitroep. Volgens Reitz het Rooi Daniel Opperman hom vertel dat Beyers vir Opperman gevra het of die burgers hom sou ondersteun indien hy Botha en Smuts sou arresteer. Nadat Reitz en Opperman dit egter bespreek het, het hulle tot die gevolgtrekking

¹²⁶ D. Reitz, *Trekking on*, p. 46. Hierdie weergawe van Beyers se toespraak word op 'n soortgelyke wyse aangehaal in P.G. Hendriks, *Gewapende protes*, p. 97.

¹²⁷ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 46–47.

¹²⁸ CD.7348, Union of South Africa. Correspondence relating to the recent strike in South Africa. No. 28. The Governor-General to the Secretary of State, 22 January 1914. Enclosure 1 in no. 28, Extract from the *Rand Daily Mail* of 16 January 1914: A commando's field day: Five hundred arrests at Germiston: Magistrate apologizes, pp. 119-120.

¹²⁹ CD.7348, Union of South Africa. Correspondence relating to the recent strike in South Africa. Extract from the *Rand Daily Mail* of 17 January 1914: The strike. Nearing the end? Boer commando's mistake: Beyers expresses his regret, p. 132.

gekom dat Beyers seker nie ernstig was toe hy die vraag gevra het nie. By nabetraging was Reitz egter nie seker dat dit wel die geval was nie.¹³⁰ Hy het Beyers, as hoof van die Unie-Verdedigingsmag, se optrede en uitsprake redelik vreemd gevind.¹³¹

Hierdie uitsprake van Reitz oor Beyers, veral dat Beyers in die geheim teen Botha geknoei het, word sterk deur G.D. Scholtz in twyfel getrek. Volgens Scholtz het Reitz nie 'n hoë dunk van Beyers gehad nie en het hy dit duidelik in sy boeke uitgespreek. Hy twyfel ook of Reitz se geheue goed genoeg was om soveel jaar na Beyers se toespraak nog Beyers se woorde te onthou, of selfs reg te vertolk. Scholtz haal verder ander persone en bronne aan om aan te dui dat Beyers geen simpatie met die stakers gehad het nie en dat hy hom volkome met die beleid van die regering vereenselwig het.¹³²

Op 15 Januarie het die polisie toegeslaan op die hoofkwartier van die Vakbondfederasie en 'n aantal lede van die Stakerskomitee en die Vakbondfederasie is gearresteer. Dieselfde modus operandi is dwarsdeur die land toegepas en dit het veroorsaak dat die stakers leierloos gelaat en die staking in duie gestort het.¹³³ Die situasie het teen 18 Januarie sodanig verbeter dat die kabinet die demobilisasie van 'n groot aantal burgerkommando's afgekondig het.¹³⁴ Die Heilbronnkommando is amptelik op 20 Januarie van diens vrygeskeld.¹³⁵ Met hulle terugkeer na die Vrystaat was Reitz in die geselskap van burgers teen wie hy voor die einde van die jaar in die veld sou wees.¹³⁶

¹³⁰ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 46–47.

¹³¹ *Ibid.*, p. 46.

¹³² G.D. Scholtz, *Generaal Christian Frederik Beyers 1869-1914*, pp. 261-262.

¹³³ S.J. Pietersen, *Stakings aan die Witwatersrand, 1913-1914* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP), pp. 99-100.

¹³⁴ *Ibid.*, p. 100.

¹³⁵ CD.7348, Union of South Africa. Correspondence relating to the recent strike in South Africa. Extract from Government Gazette extraordinary, Pretoria, 18 January, 1914 (no. 27, 1914). Proclamation, pp. 160-162.

¹³⁶ D. Reitz, *Trekking on*, pp. 46-47.

In 'n verdere demonstrasie van kragdadigheid het Smuts nege van die stakingleiers gedeporteer en dit opgevolg met 'n wet vir die verbanning van ongewenste, Wet no. 1 van 1914 (Indemnity and Undesirables Special Deportation Act). Om openbare orde te verseker, is Wet no 27 van 1914 (Riotous Assemblies and Criminal Law Amendment Act) teen oproerige byeenkomste deur die Volksraad aangeneem. Dié wet het unies verbied om lede deur middel van mag te werf en dit het ook die polisie se wetstoepassingsmagte vergroot. Die hou van gewelddadige vergaderings en stakings deur openbare organisasies wat dienste lewer, is boonop verban en magistrade is toegelaat om vergaderings wat die publiek in gevaar kon stel, te verbied.¹³⁷

4.6 Slotbeskouing

Die tydperk direk na die Anglo-Boereoorlog kon nie vir Reitz maklik gewees het nie. Ten eerste moes hy sy geliefde vaderland verlaat het. Daarna het hy gepoog om in bitter moeilike omstandighede 'n bestaan te maak, maar was nie werklik suksesvol nie en moes onverrigtersake na Suid-Afrika terugkeer. In sy geboorteland was hy gelukkig genoeg om deur Jan en Isie Smuts ingeneem en soos 'n eie kind versorg te word. Dit het hom nie net die geleentheid gegee om fisies en ook geestelik, te herstel nie, maar het die fondament geskep vanwaar hy hom vir sy toekoms kon voorberei.

Sy verblyf by Smuts het hom kans gegee om as prokureur te kwalifiseer, maar veel belangriker as dit, het dit die politieke benadering van versoening tussen die Boer en Brit by hom tuisgebring - 'n beleid wat sy doen en late vir die res van sy lewe sou bepaal, soos wat gesien kan word in onder meer sy ondersteuning van die regering tydens die 1913-1914 stakings.

¹³⁷ T.R.H. Davenport, *South Africa: A modern history*, pp. 268-269; S.J. Pietersen, *Stakings aan die Witwatersrand, 1913-1914* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP), pp. 103 en 106.

Die tydperk van direk na die Anglo-Boero Boeroorlog tot en met 1914 kan dus beskou word as 'n fase van konsolidering, een waarin Reitz sy voete gevind en homself voorberei het vir die res van sy lewe.